

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА МЕТАЛУРГІЙНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ

**І. Г. СОКИРИНСЬКА, Л. М. САВЧУК,
І. В. ВИШНЯКОВА, І. Г. АБЕРНІХІНА**

ГРОШІ ТА КРЕДИТ

Дніпропетровськ НМетАУ 2013

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА МЕТАЛУРГІЙНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ

**І. Г. СОКИРИНСЬКА, Л. М. САВЧУК,
І. В. ВИШНЯКОВА, І. Г. АБЕРНІХІНА**

ГРОШІ ТА КРЕДИТ

Рекомендовано Міністерством освіти, науки, молоді та спорту
України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних
закладів (Лист № 1/11 – 8045 від 29.08.2011 р.)

УДК 336.7(072)

ББК 65.262.2

Сокиринська І.Г., Савчук Л.М., Вишнякова І.В., Аберніхіна І.Г. Гроші та кредит: Навч. посібник. – Дніпропетровськ: НМетАУ, 2013. – 238 с.

Містить всі основні теми дисципліни «Гроші та кредит», наведені в посібнику матеріали і приклади розкривають зміст і основні положення дисципліни. Після викладення кожної теми студентам пропонуються контрольні запитання, тести та завдання з прикладами їх розв'язання.

Призначений для студентів всіх напрямів галузі знань 0305 «Економіка і підприємництво»

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних
закладів (Лист №1/11 – 8045 від 29.08.2011 р)

Укладачі	І.Г. Сокиринська, канд. екон. наук, доц. Л.М. Савчук, канд. екон. наук, проф. І.В. Вишнякова, канд. екон. наук, доц. І.Г. Аберніхіна, канд. екон. наук, доц.
Відповідальний за випуск	К.Ф. Ковальчук, д-р екон. наук, проф.
Рецензенти:	О.А. Вакульчик, д-р екон. наук, проф. (Академія митної служби України); О.А. Паршина, д-р екон. наук, проф. (УДХТУ) Ю.С. Бараш, д-р екон. наук, проф. (ДНУЗТ)

© І. Г. Сокиринська, Л.М. Савчук, 2013
І.В. Вишнякова, І.Г. Аберніхіна, 2013

ПЕРЕДМОВА

Функціонування ринкової економіки ґрунтується на розвитку грошових та кредитних відносин як важливої складової частини товарного виробництва. Розуміння сутності та особливостей руху грошей при цьому є базою для з'ясування взаємодії сфери грошового обігу та кредиту з іншими сферами суспільного виробництва.

Навчальний посібник, який пропонується до Вашої уваги, охоплює практично всі теми дисципліни “Гроші та кредит”, яка викладається для всіх напрямів підготовки бакалаврів галузі знань “Економіка і підприємництво”. Його написання є результатом систематизації, творчої переробки та узагальнення авторами існуючого навчального матеріалу вітчизняних та закордонних фахівців з основ функціонування грошей та кредиту в умовах ринкової економіки. Матеріал викладено з урахуванням чинного законодавства та практики його застосування в Україні.

Зміст і структура навчального посібника відповідають вимогам державного стандарту освіти. Побудова навчального посібника, визначення термінів, використання графічних і табличних форм подання матеріалу спрямовані на те, щоб значно підвищити наочність і обґрунтованість даних, передати студентові певну інформацію в структурованій, активній формі знань, навчити його самостійно опановувати навчально-методичний матеріал.

Кожна тема навчального посібника містить:

- основний текст, в якому активно використовується наочне подання матеріалу у вигляді схем, таблиць, рисунків, графіків, а також виділення важливих моментів за допомогою специфічних шрифтових ефектів;
- питання та тести для самоконтролю знань, призначені для більш ефективного сприйняття студентом навчального матеріалу у процесі самостійної роботи, роблять процес вивчення дисципліни активним;

- практичні завдання, побудовані за принципом прозорості і відкритості подання знань. Вони містять не тільки постановку задач, а й порядок їх розв'язання.

Зазначені матеріали спрямовані на методичне забезпечення всіх форм роботи студентів, пов'язаної з опануванням теоретичного матеріалу та термінології, аналізом статистичної інформації, розв'язанням практичних завдань, ознайомленням з літературними джерелами.

Таким чином, особливістю посібника є активна форма подання матеріалів, реалізація принципу прозорості і відкритості при вирішенні практичних задач, наявність аналізу останніх (станом на 2011 рік) офіційних статистичних даних і звітів з посиланнями на офіційні джерела отримання інформації, значна кількість наочного матеріалу, а також авторський погляд та трактування важливих економічних категорій курсу «Гроші та кредит».

Бажаємо успіху у вивченні дисципліни!

1. СУТНІСТЬ, ПОХОДЖЕННЯ ТА ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ

1.1. Концепції походження грошей

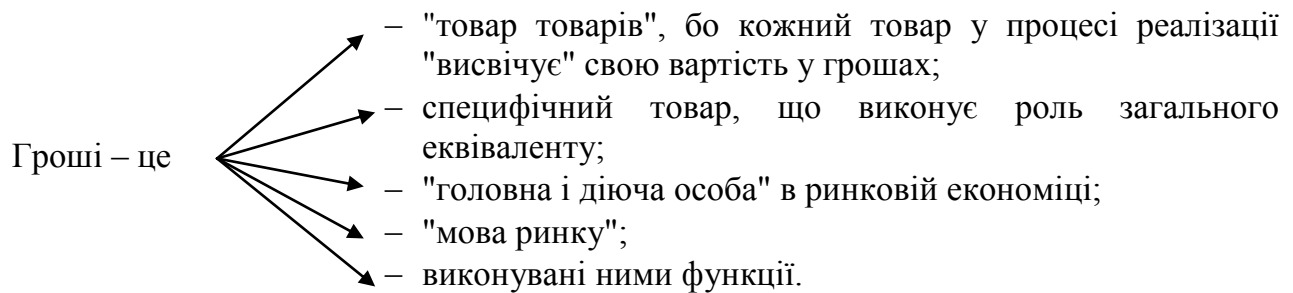
Гроші – дуже складне та важливе явище не тільки в суспільному житті, а й з точки зору наукових засад їх функціонування. Грошовий оборот та грошові відносини є найбільш вагомим елементом сучасного ринку. Це пов'язано з тим, що за допомогою грошей обслуговується значна кількість як загальних, так і специфічних відносин. Незважаючи на величезну кількість наукових праць з даного напрямку, науковці так і не знайшли одностайної згоди щодо визначення грошей. Нижче наведено основні визначення поняття «гроші» з точки зору різних дослідників.

Гроші - це

«Будь-який товар, що функціонує як засіб обігу, лічильна одиниця й засіб збереження вартості» (Л. Харріс)	«Гроші можуть бути визначені як засіб обміну, загальноприйнятий у даному платіжному співтоваристві» (Р. Барр)	«Гроші— загальновизнаний засіб платежу, який приймається в обмін за товари і послуги, а також при оплаті боргів» (С. Фішер, Р. Дорн-буш і Р. Шмалензі)	“Гроші - це те, що гроші роблять. Усе, що виконує функції грошей, і є гроші” (К.Р.Макконнелл, С.Л.Брю)	"Специфічний товарний вид, з натуральною формою якого суспільно зростається еквівалентна форма, стає грошовим товаром, або функціонує як гроші" (К. Маркс)	"Гроші - це специфічний товар, який має властивість обмінюватися на будь-який інший товар, тобто є загальним еквівалентом" (Івасів Б.С.)
--	--	---	---	---	---

Як бачимо, західна думка є більш прагматичною та спирається здебільшого на прикладний аспект грошей, підкреслюючи ту роль, яку вони виконують в економіці. Вітчизняна ж наукова думка виходить в основному з природи грошей, яку було визначено ще А. Смітом та Д. Рікардо.

Спираючись на наведені визначення, можна сформулювати наступні характерні ознаки грошей:

Найбільш обґрунтовано історичну суть грошей розкивають ті підходи, які розглядають їх через розвиток форм вартості. Не можна досконало пізнати суть грошей, не пізнавши причин їх виникнення, походження, не з'ясувавши їх природу, не дослідивши історичний розвиток, зокрема, розвиток та зміну функціональних форм грошей. Можна сказати, що сутність реально проявляється лише через форми грошей, оскільки вони визначаються історією розвитку грошових відносин, внаслідок чого відбувалася модифікація грошових форм, поява нових.

В економічній теорії традиційно виділяються дві основні **концепції походження грошей**:

1. **Раціоналістична** (Аристотель, П. Самуельсон).
2. **Еволюційна** (А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс).

З точки зору представників **раціоналістичної теорії** – гроші виникли як результат певної раціональної угоди між людьми або введені діями держави через необхідність виділення спеціального інструменту для обслуговування сфери товарного обігу.

Еволюційна теорія ґрунтується на тім, що гроші виділяються із загальної товарної маси, оскільки вони найбільш придатні для виконання функціональної ролі грошового товару. Той чи інший товар стає грошми лише в межах певної особливої суспільної форми товарного виробництва й обігу. Ця концепція підкреслює об'єктивний характер виникнення грошей.

Зупинимося детальніше на історичному аспекті появи грошей.

За первісного періоду існування людства панувало натуральне господарство. Вироблена продукція призначалася для власного споживання.

Поступово відбувалася спеціалізація людей на виготовленні певних видів продукції. Це було пов'язано з *першим суспільним розподілом праці*. Надлишки стали використовуватися для обміну на іншу продукцію, необхідну даному виробнику. Суб'єкти почали виробляти продукцію не тільки для власного споживання, але й для обміну на інші товари – для реалізації. Це було зародження **товарного виробництва**. Для безпосереднього обміну товару на товар потрібна потреба продавця саме в тому товарі, що пропонується іншою стороною. Отже, обмін товарами може відбуватися при наявності потрібних товарів в обох сторін, що вступають в угоду. Ця умова істотно обмежує можливості товарообміну. Треба врахувати, що при обміні повинна дотримуватися вимога еквівалентності вартості товарів, що беруть участь в обміні, це також обмежує обмін. Прагнення до розвитку обміну стимулювало виділення з різноманіття обмінюваних товарів деякого еквівалента, використовуваного при обміні товарів. Поступово виділялися товари, що володіли високою ліквідністю (здатністю до реалізації). Це була худоба, хутро, дорогоцінні камені, сіль, зерно, дорогоцінні метали. Саме останні (головним чином золото) були виділені як загальний еквівалент. Цьому сприяли кілька якостей, властивих золоту: рідкість, однорідність, подільність, тривалість збереження, портативність. Отже, товар, що володіє найбільшою ліквідністю стає грошима. За визначенням: **гроші – це абсолютно ліквідний засіб**. Треба відмітити, що гроші з'явилися як результат економічних відносин у господарському житті людей. Тобто поява грошей є абсолютно об'єктивною.

Виникнення грошей тісно пов'язано з історичним процесом обміну товарів і зміни форм власності. На ранніх ступенях суспільної історії обмін носив випадковий характер. Такому обміну відповідала проста чи випадкова форма власності, при якій один товар виражав свою вартість в іншому протилежному йому товарі-еквіваленті. Товар-еквівалент служить для вираження вартості першого товару.

Виділення скотарських і землеробських племен привело до регулярного обміну і появи повної форми власності. Ця форма відрізняється від простої тим,

що при ній в обміні беруть участь численні товари, а тому кожен товар може бути обмінаний на різні товари-еквіваленти.

Розгорнута форма власності виражала більш розвинений обмін. У той же час вартість кожного товару не діставала закінченого вираження. Оскільки число товарів-еквівалентів було невизначеним, вартість діставала різноманітне і різнорідне вираження. Тому виділялися товари, що у даний період часу на місцевому ринку товарів стали виражатися в одному товарі, що стає загальним еквівалентом. Виникла загальна форма вартості. Поступово в результаті розвитку обміну з декількох товарів виокремився один товар, що став грати цю роль постійно. Народжується грошова форма власності.

Грошима стає будь-який найбільш важливий предмет споживання. Отже, історично *гроші виокремилися із загального світу товарів і самі спочатку були і звичайним товаром, і специфічним товаром - грошима*. Подальший хід історії привів до ліквідації товарної форми грошей і переходу до нових форм.

Склалося так, що гроші мають товарну природу, але виступають не звичайним, а специфічним товаром, постійно виконуючи роль загального еквівалента.

З еволюційної концепції випливає ряд висновків:

Висновки еволюційної концепції		
гроші за походженням - це товар	гроші знаходяться у процесі постійного еволюційного розвитку	гроші не можуть бути відмінені рішенням людей або держави, якщо не відбулося відповідних об'єктивних змін

Проте, на сьогоднішній день, зважаючи на функціонування паперових грошей, важко погодитися з тим, що гроші й допоки виступають товаром. З цього погляду, є сенс у підході раціоналістичної теорії, особливо по відношенню до сучасних неповноцінних грошей, які держава впроваджує як законні платіжні засоби. Але тут важливо дещо детальніше зупинитися на ролі держави, оскільки вона суттєво змінювалася протягом еволюції.

1.2. Роль держави у створенні грошей

З розвитком форм грошей змінювався механізм визначення носіїв грошових функцій та роль держави у цьому механізмі (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Роль держави та ринку у створенні та регулюванні грошей

На перших порах	Ринок: 1) виявляв потребу в грошах; 2) висував певні вимоги до грошового товару; 3) стихійно висував на цю роль один із найбільш ходових і здатних до її виконання товарів.	Втручання з боку держави було мінімальним
Закріплення ролі грошей за золотом	Держава: 1) бере на себе зобов'язання надавати грошам точно визначену форму (монета); 2) встановлює контроль за їх створенням (карбування, фіксація проби металу, вмісту металу в грошовій одиниці); 3) впроваджує контроль за повноцінністю грошей (боротьба з фальшуванням монет).	Втручання держави помітно посилюється
Епоха паперових грошей	Держава: 1) визначає не тільки форму грошей, а й їх вартість, регулюючи масу грошей в обігу; 2) надає паперовим грошам силу законного платіжного засобу та приймає їх до сплати; 3) реалізує систему заходів щодо підтримання маси грошей на рівні потреб обігу за умови збереження сталості цін.	Значно посилюється роль держави та міждержавних утворень

Наведене вище не означає, що держава – творець грошей, що її роль у цьому процесі визначальна, а самі гроші – виключно продукт, створений державою. Держава відіграє у створенні грошей регулюючу роль, надаючи певному еквіваленту ту чи іншу форму.

Аргументами об'єктивності появи грошей є наступні:

- 1) саме ринок спричиняє об'єктивну потребу в грошах, з якою держава повинна рахуватися;

- 2) ринок висуває жорсткі вимоги до носія грошових функцій, і держава повинна обрати такий носій, який здатний найповніше задовольнити ці вимоги;
- 3) кількість грошей в обігу визначається об'єктивними закономірностями, які повинні враховуватися державою в її регулярних діях.

Отже, роль держави у створенні грошей – не визначальна, а коригувальна.

Іншими словами, не держава, а ринок створює гроші як економічне явище, хоча держава може визначати та змінювати зовнішні атрибути грошей, впливати на форму та якісні властивості грошей з метою кращого пристосування їх до ефективного виконання суспільної ролі.

1.3. Гроші як загальний еквівалент, абсолютно ліквідний актив та гроші як капітал

Гроші – це загальний еквівалент для всіх інших товарів, тобто вони слугують засобом відображення вартості товарів. В той же час, еволюційна теорія доводить, що **гроші** – специфічний товар.

Суттєві риси специфічного товару – грошей:

1. Гроші не здатні прямо задовольняти будь-які фізичні чи духовні потреби людини, а тільки опосередковано – через відчуження їх на купівлю звичайних товарів та послуг.

2. Маючи здатність обмінюватися на будь-які цінності, гроші перетворюються в абстрактного носія вартості, в абсолютну ліквідність як абстрактну цінність чи багатство.

Важливим показником, який характеризує відмінність грошей від інших активів, є їх ліквідність. Ліквідність є ступенем зрілості окремих функціональних форм грошей.

Грошам на відміну від інших товарів притаманна абсолютна ліквідність.

Ліквідність визначається як:

- 1) можливість використання певного активу в ролі засобу платежу;

2) здатність даного активу зберігати свою номінальну вартість незмінною.

Абсолютна ліквідність – здатність активу негайно обмінюватися на будь-які блага. Одним з підходів до визначення сутності грошей та аналізу їх використання є **портфельний підхід**.

Сенс портфельного підходу при визначенні структури особистого багатства полягає в оцінці його окремих елементів з позицій ступеня їх ліквідності (рис. 1.1).

Портфельний підхід до суті грошей

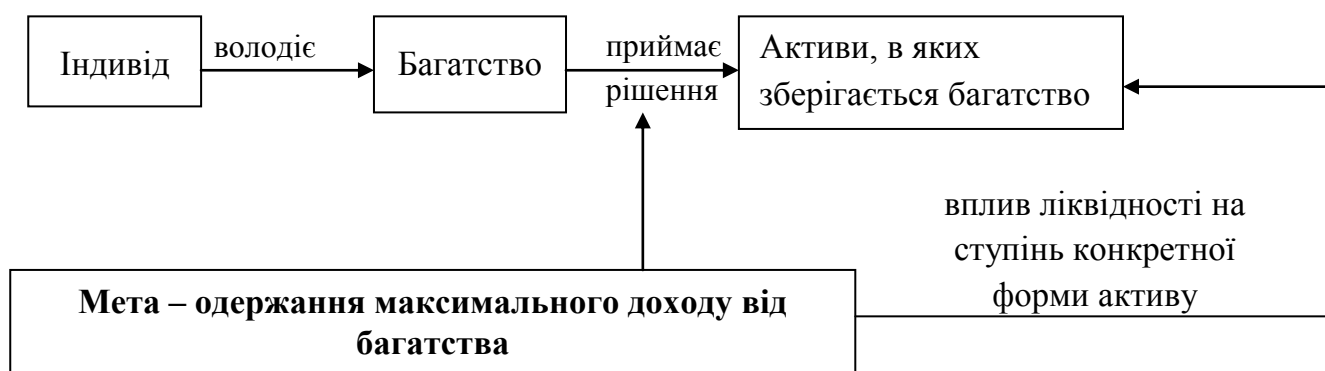

Рис. 1.1. Формування портфелю активів

Людина в умовах ринкової економіки має можливість зберігати своє багатство у таких формах:

- а) гроші;
- б) цінні папери;
- в) капітал у матеріально-фізичній формі (рухоме та нерухоме майно, антикваріат, коштовності тощо).

Ліквідність будь-якого виду майна (активу) безпосередньо пов'язана з витратами його обміну на інші види майна.

Майно, витрати обміну якого дорівнюють нулю, є абсолютно ліквідним.

Крім використання грошей у якості загального еквіваленту вони можуть забезпечувати зростання вартості в процесі свого руху та ефективного використання. У відповідності до цього слід розрізняти гроші як гроші та гроші як капітал.

Грошовий сектор економіки може бути представлений двома самостійними та органічно пов'язаними ланками (рис. 1.2).

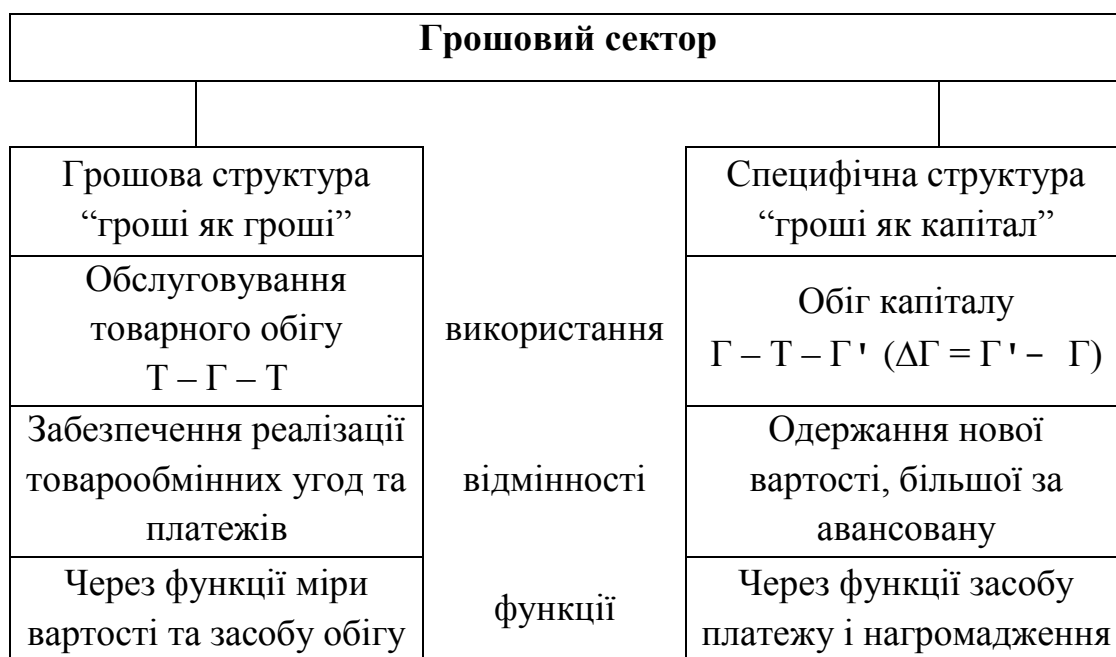

Рис. 1.2. Відмінність «грошей як грошей» від «грошей як капіталу»

Таким чином, гроші використовуються як капітал тоді, коли приносять додаткову вартість (тобто перетворюються в само зростаючу вартість). Таке самозростання може бути забезпечене в трьох основних напрямках:

Отже, створити додаткову вартість, використовуючи грошовий ресурс, можна у виробництві, торговельних операціях та у сфері кредитування.

У кожному з цих випадків створюється додаткова вартість в процесі кругообігу і обов'язковим елементом є приріст додаткової суми грошей шляхом зростання первинно вкладеної суми. ($\Delta\Gamma = \Gamma' - \Gamma$).

Але слід зрозуміти, що це одні й ті самі гроші одночасно виконують і функції грошей, і використовуються як капітал. Але в першому випадку вони обслуговують грошовий обіг, а у другому – сприяють створенню прибутку.

1.4. Види та функції грошей

В своєму розвитку гроші виступали в двох видах: **повноцінні гроші і знаки вартості** (замінники повноцінних грошей або неповноцінні гроші).

Повноцінні гроші – гроші, у яких номінальна вартість (позначена на них) відповідає реальній вартості, тобто вартості матеріалу, з якого вони зроблені. До таких грошей відносять металеві гроші (мідні, срібні, золоті монети). Найбільш зручною для обігу виявилася кругла форма монети, лицьова сторона якої називалася *аверс*, зворотна – *реверс* і обріз – *гурт*. З метою запобігання псуванню монети, гурт почали робити нарізним.

Перші монети з'явилися майже двадцять шість століть тому в Стародавньому Китаї і Лідійській державі. В Київській Русі перші карбовані монети датуються IX-X століттям.

Для **повноцінних грошей** характерна тривалість знаходження в обігу, що забезпечувалася вільним розміном знаків вартості на золоті монети, вільним карбуванням золотих монет при певному і незмінному золотому вмісті грошової одиниці, вільним переміщенням золота між країнами. Завдяки своїм якостям повноцінні гроші безперешкодно виконували всі свої функції.

Однак поряд з повноцінними монетами в обігу могли перебувати і неповноцінні гроші – **знаки вартості**. Поява **знаків вартості** при золотому обігу була викликана об'єктивною необхідністю (рис. 1.3).

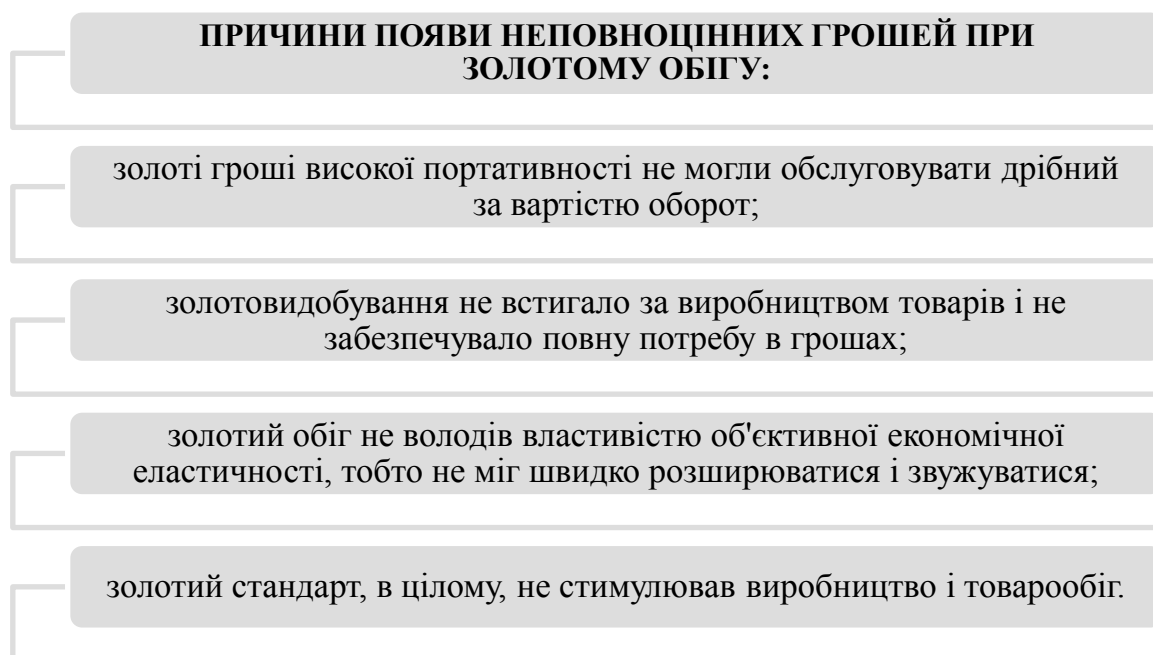

Рис. 1.3. Причини появи знаків вартості

Знаки вартості (замінники повноцінних грошей) – гроші, номінальна вартість яких вище реальної, тобто витраченої на їх виробництво суспільної праці. До них належать:

1) *металеві знаки вартості* – золота монета, що стерлася; білонна монета, тобто дрібна монета, виготовлена з дешевих металів, наприклад міді, алюмінію;

2) *паперові знаки вартості*, зроблені, як правило, з паперу (розрізняють паперові і кредитні гроші).

Паперові гроші – це представники неповноцінних грошей, які з'явилися як заміники золотих монет. Об'єктивна можливість обігу цих грошей зумовлена особливостями функції грошей як засобу обігу, коли гроші є моментальним посередником в русі товарів. В Росії вперше паперові гроші (асигнації) з'явилися у 1769 р. У порівнянні з золотими, такі гроші створювали товаровласникам певні переваги (легше зберігати, зручні при розрахунку за дрібні партії).

Право випуску паперових грошей привласнила собі держава. Різниця між номінальною вартістю випущених грошей і вартістю їх випуску утворює

емісійний дохід казни, що є істотним елементом надходжень до державної казни (бюджету). На початковому етапі паперові гроші випускалися державою одночасно з золотими і з метою їх впровадження в обіг, обмінювалися на реальні гроші. Однак поява, а після цього і зростання дефіциту бюджету, викликало розширення емісії паперових грошей, розмір якої залежав від потреби держави у фінансових ресурсах.

Отже, **сутність паперових грошей** полягає в тому, що вони виступають знаками вартості, випускаються державою для покриття бюджетного дефіциту. Зазвичай вони не розмінні на золото і наділені державою примусовим курсом.

Кредитні гроші виникають з розвитком товарного виробництва, коли купівля-продаж здійснюється з розстрочкою платежу (в кредит). Їх поява пов'язана з функцією грошей як засобу платежу, де гроші виступають зобов'язаннями продавця, які повинні бути погашені у заздалегідь встановлений термін. Першочергове економічне значення цих грошей – зробити грошовий обіг еластичним, здатним відображати потреби товарообігу в готівкових грошах, економити повноцінні гроші, сприяти розвитку безготівкового обігу.

Поступово з розвитком капіталістичних товарно-грошових відносин сутність кредитних грошей зазнає суттєвих змін. В умовах панування капіталу кредитні гроші відображають не взаємозв'язок між товарами на ринку, як було раніше (Т-Г-Т), а відношення грошового капіталу (Г-Т-Г), тому грошовий капітал виступає в формі кредитних грошей.

Кредитні гроші пройшли наступний шлях розвитку: вексель, банкнота, чек, електронні гроші, кредитні картки.

Вексель – письмове безумовне, нічим не обумовлене зобов'язання боржника сплатити певну суму в заздалегідь обговорений термін і у встановленому місці. Розрізняють простий вексель, виданий боржником, і переказний (трату), виписаний кредитором і направлений боржнику на підпис з поверненням кредитору. Переказний вексель (трата) може перебувати в обігу завдяки переказному напису (індосаменту) на зворотному боці документа. По

мірі збільшення переказних написів циркулярна чинність векселя зростає, оскільки кожний індосант несе солідарну відповідальність по векселю.

Вексель має наступні особливості:

- абстрактність, тобто відсутність на документі інформації про вид угоди;
- беззаперечність, що означає обов'язкову оплату векселя;
- оборотність, тобто передача векселя як платіжного засобу іншим кредиторам, що означає можливість взаємного зарахування вексельних зобов'язань продавця. Платіжна гарантія ще більше зростає при акцепті (згоді оплатити вексель, якщо боржник не зможе розрахуватися сам) векселя банком.

Вексель має певні межі обігу. Він функціонує між особами, які володіють інформацією про платоспроможність один одного і здійснюють економічні відносини. Погашається вексель учасниками вексельного обігу готівковими коштами.

Банкнота – кредитні гроші, що випускаються центральним (емісійним) банком країни. Вперше банкноти були випущені в кінці XVII століття, на основі переобліку поодиноких комерційних векселів. Спочатку банкнота мала подвійне забезпечення: комерційну гарантію, оскільки випускалася на базі комерційних векселів, пов'язаних з товарообігом, і золоту гарантію, що забезпечила її обмін на золото. Такі банкноти називалися класичними, мали високу тривалість обігу і надійність. Центральний банк володів золотим запасом для обміну, що виключало знецінення банкноти.

Не відміну від векселя, банкнота являє собою безстрокові боргові зобов'язання продавця і забезпечується гарантією центрального банку, який в більшості країн став державним.

В теперішній час центральні банки випускають банкноти суворо певної вартості. По суті, вони є національними грошима на всій території держави. Матеріальне забезпечення у вигляді товару або золота відсутнє. Для

виготовлення банкнот використовується особливий папір і застосовуються заходи щодо ускладнення їх підробки.

Чек – вид кредитних грошей, що виступає як грошовий документ встановленої форми, та містить безумовний наказ власника рахунку в кредитній установі виплатити держателю чека зазначену суму. Чековому обігу передують договір між клієнтом кредитної установи і цією установою про відкриття рахунку на суму внесених коштів або надання кредиту. Клієнт на цю суму виписує чеки, а кредитна установа їх оплачує. В чековому обігу беруть участь: чекодавець (власник рахунку), чекодержувач (кредитор чекодавця) і платник по чеку (кредитна установа).

Вперше чеки з'явилися в обігу в XVI - XVII століттях у Великобританії та Нідерландах. З розвитком кредитної системи вони отримали широке розповсюдження.

Впровадження ЕОМ в кредитних установах створило умови для появи **електронних грошей**, які стали електронним еквівалентом готівкових грошей та є їх заміником. Електронні гроші мають ряд особливостей в порівнянні з готівкою (рис. 1.4)

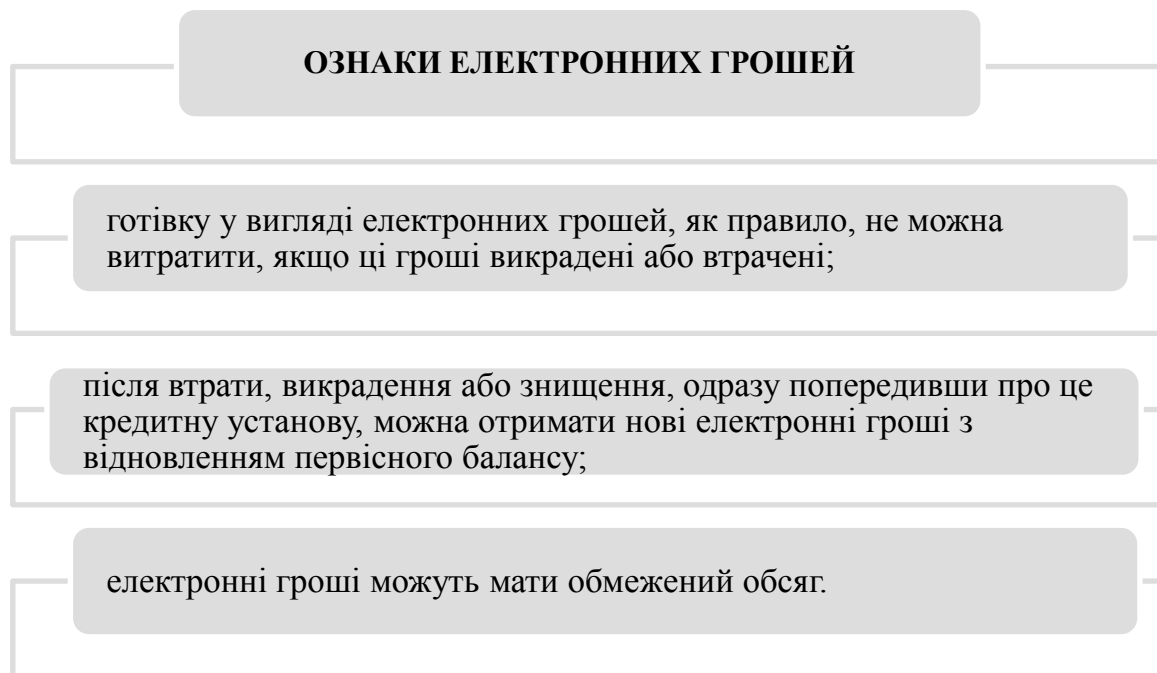

Рис. 1.4. Переваги електронних грошей

Користування електронними грошима здійснюється за допомогою електронного гаманця – будь-якої пластикової картки, або функції картки, що містить реальну цінність у формі електронних грошей, які власник вніс на рахунок в банку. **Банківська пластикова картка** – це пластиковий ідентифікаційний засіб, за допомогою якого можна керувати банківським рахунком, тобто здійснювати оплату за товари, послуги та отримувати готівкові кошти. Таким чином, картка – це інструмент безготівкових розрахунків, тому її існування пов'язане з функціонуванням певної платіжної системи.

Платіжна система – це, по-перше, сукупність кредитних установ, які здійснюють розрахунки; по-друге, система взаємовідносин між учасниками, яка необхідна для виконання зобов'язань щодо розрахунків за допомогою карток; по-третє, сукупність нормативних, договірних, фінансових та інформаційно-технічних засобів, що регламентують порядок використання банківських платіжних карток.

Визначивши ознаки грошей, можна підсумувати їх роль в економічній системі, визначивши основні виконувані ними функції.

Оскільки **функція** – це зовнішня проява властивостей об'єкту в певній системі відносин, то, зазвичай виокремлюють п'ять функцій грошей:

ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ				
Міри вартості означає їх спроможність вимірювати вартість всіх товарів, служити посередником при визначенні ціни.	Засобу обігу визначає спроможність грошей бути посередником при обміні. Для виконання цієї функції гроші завжди повинні бути в наявності.	Засобу платежу визначає можливість купівлі товарів з відстрочкою платежу. Тобто в ланцюгу Т-Г виникає розрив у вигляді зобов'язання	Засобу накопичення визначає спроможність грошей зберігати та накопичувати абстрактну вартість. Сприяє створенню заощаджень	Світові гроші визначає використання грошей у міжнародних розрахунках в якості міжнародного платіжного та купівельного засобу

Деякі дослідники виділяють не п'ять, а три функції грошей, об'єднуючи в одну функції засобу обігу та платежу та виключаючи з аналізу функцію світових грошей. Щодо останньої, то цю функцію виконують лише декілька валют, так званих «ключових резервних». А об'єднання функцій обігу та платежу пов'язано з наступним. У якості засобу обігу переважно виступають готівкові гроші, а у якості платежу – безготівкові. А в міру поширення безготівкових розрахунків та їх превалюючої ролі таке об'єднання може бути доцільним.

Всі наведені функції грошей представляють собою прояв єдиної сутності грошей як загального еквіваленту товарів та послуг, знаходяться в тісному зв'язку та єдності. Логічно та історично кожна наступна функція є результатом розвитку попередніх функцій.

Питання для самоконтролю до теми 1:

1. Які погляди існують на походження і сутність грошей?
2. Дайте визначення грошей.
3. Яким чином гроші розв'язують протиріччя товарного ринку?
4. Назвіть види грошей та дайте їх характеристику.
5. Що стало причиною виникнення грошей?
6. Якою є роль держави у створенні грошей?
7. Що відноситься до кредитних грошей?
8. В чому полягає функція міри вартості?
9. Значення грошей як засобу обігу та платежу.
10. Особливість функції нагромадження і заощадження.
11. Світові гроші, їх зміст та значення в міжнародних економічних відносинах.
12. В чому полягає відмінність повноцінних грошей від знаків вартості?
13. Чим відрізняються гроші як гроші від грошей як капіталу?
14. Покажіть особливості реалізації функцій грошей в економіці України.
15. Розкрийте роль банківських пластикових карток у грошовому обігу.

Тести для самоперевірки до теми 1.

1. *В економічній літературі виділяють такі концепції походження грошей:*
 - 1) транзакційна;
 - 2) раціоналістична;
 - 3) еволюційна;
 - 4) монетаристська.
2. *Яке з тверджень правильне:*
 - 1) гроші – це кристалізація мінової вартості;
 - 2) гроші – загальний товар-еквівалент;
 - 3) гроші – знак обміну;
 - 4) гроші – все вищеназване.
3. *Неповноцінні гроші — це:*
 - 1) гроші, які знецінюються;
 - 2) гроші, які виготовлені не з дорогоцінного металу;
 - 3) грошові знаки, які використовуються для безготівкових платежів;
 - 4) гроші, які набувають свою вартість лише в процесі обігу.
4. *Готівкові грошові знаки, які випускаються емісійними банками, мають назву:*
 - 1) казначейські білети;
 - 2) банківські білети;
 - 3) векселі;
 - 4) чеки.
5. *У якій функції гроші обслуговують процес ціноутворення?*
 - 1) засіб обігу;
 - 2) засіб нагромадження;
 - 3) засіб платежу;
 - 4) міра вартості;
6. *Товарне виробництво характеризується наступним:*
 - 1) виробництво товару «для себе»;
 - 2) виробництво заради зростання;
 - 3) виробництво товарів для подальшого продажу;
 - 4) виробництво товарів у жорстко регламентованих обсягах.
7. *Гроші як економічне явище створюються:*
 - 1) державою;
 - 2) ринком;
 - 3) узгодженням між суб'єктами ринку;
 - 4) дією законодавчих актів.
8. *Ліквідність – це:*

- 1) можливість виражати вартість інших товарів;
- 2) можливість грошей служити засобом платежу;
- 3) можливість грошей служити засобом накопичення.

9. *Роль держави виявляється наступним чином:*

- 1) держава надає грошам статус законних платіжних засобів;
- 2) держава регулює кількість грошей в обігу;
- 3) держава обирає носій, який виконує функції грошей;
- 4) всі відповіді вірні.

10. *В якій сфері гроші не перетворюються на капітал:*

- 1) промисловість;
- 2) кредитування;
- 3) торгівля;
- 4) сплата податків.

11. *До яких грошей можна віднести срібні монети:*

- 1) до неповноцінних грошей;
- 2) до повноцінних грошей;
- 3) до квазігрошей;
- 4) до білонних грошей.

12. *У повноцінних грошей:*

- 1) внутрішня вартість дорівнює номінальній;
- 2) внутрішня вартість менша за номінальну;
- 3) внутрішня вартість більша за номінальну;
- 4) внутрішня та номінальна вартість ніяким чином не пов'язані.

13. *Гроші як гроші реалізують себе таким чином:*

- 1) при застосуванні в сфері інвестування;
- 2) при посередництві в процесі обміну;
- 3) для забезпечення самозростаючої вартості;
- 4) виконуючи функцію засобу накопичення.

14. *Беззаперечність векселя означає:*

- 1) що зазначена в ньому сума боргу може бути стягнута через суд у разі відмови боржника від його погашення;
- 2) що причина видачі векселя в ньому не зазначена;
- 3) можливість його обліку в банку;
- 4) його вільний обмін на грошові кошти.

15. *Якщо надається відстрочка платежу, гроші виконують функцію:*

- 1) обігу;
- 2) платежу;
- 3) накопичення;
- 4) міри вартості.

2. КІЛЬКІСНА ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ І СУЧАСНИЙ МОНЕТАРИЗМ

2.1. Класична кількісна теорія грошей

Гроші досліджували ще античні філософи Платон і Аристотель. Погляди Аристотеля на сутність грошей, їхні функції та роль у товарообміні в результаті тривалого еволюційного розвитку мали методологічне підґрунтя "найдавнішої теорії" грошових відносин — кількісної, що сформувалася у XVI-XVII століттях. Це найпопулярніша із монетарних теорій, яка у видозміненому варіанті домінує і в сучасних теоріях грошей. Рання кількісна теорія грошей намагається дати відповідь на питання про відносну вартість товарів, купівельну спроможність грошей та причини її зміни. Окремі положення цієї теорії сформульовані Дж. Локком (1632—1704) та Ш. Монтеск'є (1689—1755). Але найлогічніше ця теорія була доведена англійським вченим Д. Юмом (1711 — 1776) у трактаті "Про гроші", що був опублікований у 1752 році. На відміну від меркантилістів, переконаних, що приріст грошей у державі стимулює розвиток торгівлі та промисловості, Д. Юм довів, що збільшення кількості грошей в обігу ще не означає збагачення держави, але сприяє зростанню цін на товари. Тому він був переконаний, що вартість грошей визначається їхньою кількістю, яка перебуває в обігу.

Д. Юм вивів досить просту залежність — так званий "постулат однорідності" — подвоєння кількості грошей призводить до відповідного подвоєння абсолютного рівня цін, вираженого у цих грошах, але не впливає на відносні мінові співвідношення між окремими товарами. Причому, вартість грошей — величина суто умовна, вона визначається кількістю грошей в обігу і співвідноситься з товарами, що обертаються. Тобто, гроші залучаються до обігу без вартості і отримують її лише в процесі обміну. Вартість грошей за Д. Юмом — це величина фіктивна і визначається так: **сума цін товарів / число обертів грошової одиниці.**

Для ранньої кількісної теорії були характерні такі постулати:

Постулати кількісної теорії грошей

причинність, тобто, ціни залежать від маси грошей;

пропорційність, тобто ціни змінюються пропорційно кількості грошей;

універсальність, тобто зміна кількості грошей впливає однаково на ціни усіх товарів.

Теоретичні ідеї класичної кількісної теорії стали методичною основою для теорії грошей класичного та неокласичного напрямків.

На початку XX століття кількісна теорія грошей стала панувати на Заході і увійшла до складу неокласичної теорії відтворення, як її важлива частина. У складі неокласичної кількісної теорії сформувалося два напрямки: транзакційний варіант І. Фішера та кембриджський варіант А.Маршалла і А.Пігу.

2.2. Транзакційний варіант кількісної теорії грошей

Суттєвий вклад у модернізацію кількісної теорії вніс І.Фішер (1867—1947) — видатний представник математичної школи сучасної економічної теорії, один із організаторів і перший президент Міжнародної економетричної спілки. У роботі "Купівельна спроможність грошей, її визначення і відношення до кредиту, відсотків та криз" (1911 р.) він намагається математично обґрунтувати залежність рівня цін від маси грошових засобів, що використовуються за товарообміну. Цей варіант кількісної теорії отримав назву транзакційного (transaction — угода). "Рівняння обміну" І. Фішера констатує, що:

$$MV = PQ$$

де: M (money) — усереднена кількість грошей, що перебуває в обігу в країні протягом року;

V (velocity) — середня кількість обертів однойменної грошової одиниці в обмін на блага та послуги (або скільки разів гроші переходять із рук в руки) протягом року;

$V = E/M$, де E (expenditure) — загальний обсяг грошового обігу, або сума грошей, що витрачається на купівлю товарів і послуг у країні протягом року;

P (price) — середня продажна ціна кожного окремого товару, що купується в країні.

Добуток рівня цін на реальний національний продукт — PQ — визначає обсяг номінального національного продукту, тобто грошове вираження сукупної вартості усіх кінцевих товарів і послуг, що вироблені економічною системою на протязі певного часу, наприклад, року.

Згідно з Фішером V і Q не залежать від грошової маси і, відповідно, зміни в M призводять до пропорційних змін в P . Формула Фішера не враховує внутрішню вартість грошей, тому вона має певний сенс у разі обігу паперових грошей, нерозмінних на золото, тобто за абсолютної еластичності цін. І. Фішер визнавав модель досконалої конкуренції та поширював свої висновки на економіку недосконалої конкуренції, у якій існували монополії, а ціни вже значною мірою втратили свою еластичність. Із формули Фішера також видно, що грошова маса є незалежною змінною. Але в умовах монополістичного ціноутворення зростання товарних цін нерідко є причиною розширення грошового обігу.

І. Фішер та його послідовники намагались обґрунтувати, що швидкість обігу грошей (V) та рівень виробництва Q не залежать від кількості грошей, що перебувають у обігу (M) та рівня цін (P). Швидкість обігу грошей, вважали вони, залежить від демографічних і техніко-економічних параметрів. Отже, рівень виробництва визначається умовами, що створюються на ринку праці, і не залежать від рівня цін і грошей, що перебувають у обігу, що не зовсім вірно для ринкової економіки.

Поява безготівкового обігу сприяє економії засобів обігу, тому І. Фішер доповнює свою формулу обміну. Він розглядає варіант "рівняння обміну".

Поява безготівкового обігу примушує І. Фішера доповнити свою формулу обміну. Він розглядає варіант, у якому враховується не лише обсяг грошей, що перебувають у обігу, а й сума грошових коштів на чекових рахунках у банках. Математичне рівняння обміну Фішера з урахуванням депозитного обігу можна подати у вигляді:

$$MV + M'V' = PQ,$$

де: M' — сума грошових коштів на чекових рахунках;

V' — швидкість обігу грошових залишків на рахунках протягом певного періоду часу.

Рівняння Фішера визначають лише загальнотеоретичний принцип кількісної теорії грошей і не можуть охоплювати всі обставини розгляду конкретних ситуацій.

2.3. Кембриджський варіант кількісної теорії грошей

Подальшого розвитку кількісна теорія грошей зазнала в працях англійських економістів А. Маршалла (1842—1924) і А. Пігу (1877—1959). Цей напрямок кількісної теорії отримав назву "кембриджського варіанту".

Найповніше цей варіант відображений у працях А. Пігу. Порівняно з варіантом Фішера, де гроші розглядаються переважно через функцію засобу обігу та платежу, Пігу проаналізував функцію нагромадження і надав їй особливого значення. Головне значення цієї функції розглядається через проблему попиту на гроші. А. Пігу враховує мотиви поведінки господарських суб'єктів, їхнє бажання зберігати активи ліквідними, тобто у грошах. З розвитком кредитного обігу відбувається зближення власне грошової маси з фінансовими активами. Виникла реальна альтернатива використовувати наявні кошти як гроші (що не забезпечує доходу), або не гроші (що дохід забезпечує).

В останньому випадку виникає небезпека, коли повною мірою в стислі строки капітал не можна буде перетворити в гроші.

А. Пігу також вважав, що не можна точно встановити загальну кількість грошей, які перебувають у обігу, тому що кожен суб'єкт самостійно вирішує, яку частину багатства зберігати в грошах і самостійно вирішує збільшувати її чи зменшувати. Тому, якщо люди налаштовані витратити гроші на придбання яких-небудь товарів або послуг, то це призведе до збільшення обсягу грошей, що перебуватимуть в обігу.

На відміну від І. Фішера, А. Пігу намагається визначити масу грошей через величину кінцевого продукту за допомогою показника ліквідності. Представники англійської школи докладніше розглядають також проблему забезпечення грошової рівноваги.

У кембриджському варіанті кількісної теорії більшої уваги надано проблемі попиту на гроші, визначенню мотивів їхнього нагромадження у касах і на рахунках господарюючих суб'єктів.

У західній літературі кембриджський варіант кількісної теорії отримав назву теорії "касових залишків". Зміст кембриджського варіанта кількісної теорії виражається відомою формулою А. Пігу:

$$M = kPQ,$$

де M — кількість грошових одиниць (пропозиція грошей);

k — кембриджський коефіцієнт, що показує, яку частину кінцевого продукту PQ люди зберігають у грошах;

P — ціна продукції (товарів і послуг), що реалізуються;

Q — обсяг виробництва у фізичному вимірі;

kPQ — попит на гроші.

За постійних k і Q виникає обернено пропорційна залежність між вартістю (купівельною спроможністю) грошової одиниці та величиною наявних у господарстві касових залишків (кількістю грошей). Стабільність коефіцієнта k рівноцінна прийнятій умові про незмінну швидкість обігу грошей. Цей коефіцієнт відображає "звичну" пропорцію між номінальною сумою грошей і доходом. Порушення пропорції внаслідок швидкого зростання грошової маси

призводить до знецінення грошей, так що, врешті, "звичний" рівень "реальних" касових залишків буде поновлено.

Порівняння особливостей транзакційного та кембриджського варіантів представлені на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Порівняння підходів транзакційного та кембриджського варіантів кількісної теорії грошей

2.4. Кейнсіанська теорія грошей

Наприкінці 20-х — на початку 30-х років ХХ століття економіка багатьох країн Заходу зіткнулася зі стійким і тривалим станом макроекономічного дисбалансу, і класична теорія загальної ринкової рівноваги не змогла надати об'єктивний аналіз кризовим явищам, що відбувалися. Дати пояснення цим процесам спробував Дж. М. Кейнс у своїх працях, найвідомішою серед яких є "Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей" (1936 р.) Ця праця внесла багато нового і в теорію грошей, а саме — у визначення їхньої сутності та ролі у

структурі економічних відносин. На відміну від класичної доктрини про внутрішню збалансованість ринкової економіки Дж. М. Кейнс у своїх працях довів, що за нових умов ринковий механізм не в змозі самостійно забезпечити рівновагу процесу розширеного відтворення. Потрібна також допомога держави, її втручання в економічні справи, зокрема шляхом бюджетного та кредитно-грошового регулювання.

Дж. М. Кейнс висунув твердження про те, що гроші "мають значення", є посередницькою ланкою між поточною і майбутньою господарською діяльністю. Підхід Дж. М. Кейнса до грошей досить складний. Аби розібратися у ньому, треба розглянути методологічний підхід, яким скористався Кейнс, обґрунтовуючи власні теоретичні висновки.

Кейнс запропонував нову схему причинно-наслідкових зв'язків у ринковому господарстві. Головним фактором господарської активності за його теорією є наявність відповідного платоспроможного попиту на товарних ринках. Недостатній попит призводить до скорочення випуску продукції і зростання безробіття, у чому і полягала, згідно із кейнсіанською теорією, головна причина кризового становища економіки капіталізму у 30-ті роки ХХ століття.

Ґрунтуючись на тезі "гроші мають значення", Дж. М. Кейнс розробив теоретичну концепцію "керованих грошей", що спирається на систему їхнього державного регулювання і використання з метою стимулювання ефективного платоспроможного попиту і відповідно — інвестиційного процесу. Збільшення капіталовкладень породжує ланцюгову реакцію витрат коштів, залучаючи до сфери виробництва нові підприємства, галузі, робочу силу. Але за умов зрілого ринкового господарства, вважав Кейнс, діє низка факторів, які гальмують інвестиційний процес і обсяги споживацьких витрат, що призводить до виникнення недостатнього платоспроможного попиту.

Кейнс став засновником одного із напрямків теорії грошей — теорії державної грошової політики. Найважливішим є положення Кейнса про принципи здійснення політики "дешевих грошей" та пільгового кредиту. Схема

Кейнса приводила до постійного збільшення ринкового попиту за допомогою кредитно-грошових і бюджетних важелів. Кейнс і його послідовники були впевнені, що інфляція, за умов якої ціни зростають не більше, ніж на 10% протягом року, є благом для економічного розвитку, стимулює платоспроможний попит та інвестиційний процес завдяки зменшенню схильності до заощадження. Тому іноді корисно впроваджувати інфляцію основними важелями цієї політики "дешевих грошей", якими є бюджетні важелі. Це, насамперед, дефіцитне фінансування із бюджету, що покривається за рахунок випуску та розміщення на ринку великих урядових позик (збільшення державних видатків, що спрямовуються як на безпосереднє збільшення інвестицій у державний сектор, так і на зростання трансфертних платежів населенню).

Варто підкреслити ще один важливий бік кейнсіанської доктрини, яка обумовила її виключний вплив і популярність. Це визнання того, що ринкове господарство не в змозі уникнути порушень та кризових явищ, що виникають у процесі його функціонування. Але спроба кейнсіанців створити загальну модель ринкового відтворення не вдалась.

За досвідом післявоєнних років боротьба з циклічністю, що засновувалась на політиці управління попитом, може сприяти тимчасовій активізації виробництва на окремих етапах економічного розвитку. Але ці заходи призводять до нових диспропорцій та порушень збалансованості в інших господарських ланках.

2.5. Монетаризм як сучасний варіант кількісної теорії

Монетаризм — один із сучасних напрямків західної економічної думки, яка протягом 70-х — 80-х років впливає на зміст економічної політики провідних країн світу. Якщо для 30-х років ХХ століття головною проблемою, що потребувала вирішення, було безробіття, і щоб позбутися її, використовувались певні форми і методи державного регулювання, що були

запропоновані Кейнсом і його послідовниками, то вже в повоєнні роки перед економікою постає нова проблема — інфляція.

Отже, невелика ефективність кейнсіанських рецептів, що перебільшують роль прямих державних інвестицій і бюджетних методів регулювання кон'юнктури, сприяла появі спроб реабілітації ролі грошей. Цю функцію взяли на себе монетаристи (представники однієї із форм неокласичного напрямку західної економічної думки, що була започаткована ще у 20-х роках ХХ століття на чолі з Мілтоном Фрідманом (народився у 1912 р.).

М. Фрідман — професор Чикагзького університету, лауреат Нобелівської премії у галузі економіки за 1976 рік. У 1950—1970 роки виходять його праці "Капіталізм і свобода", "Монетарна теорія Сполучених Штатів, 1867—1960" (разом з А. Шварц), "Долар і дефіцит", "Контрреволюція у грошовій теорії" тощо.

Монетаристська доктрина у своєму розвитку пройшла декілька етапів, на кожному з яких розглядалось певне коло проблем. На першому етапі (кінець 50-х — початок 60-х років) основні зусилля були спрямовані на розробку нового варіанту кількісної теорії грошей, що мав вигляд стабільної функції попиту на гроші. Загалом, визнається, що монетаризм є не просто кількісною теорією, а сучасним варіантом кількісної теорії грошей.

Якщо кейнсіанці ґрунтуються на рівнянні сукупних витрат:

$$C + I + G + X_n = Y,$$

де: C — рівень споживання;

I — інвестиції;

G — державні видатки;

Y — дохід;

X_n — чистий експорт;

то монетаристи використовують рівняння обміну:

$$MV = PY,$$

де: M — грошова маса; V — швидкість обертання грошей;

P — рівень цін; Y — норма реального доходу.

М. Фрідман визнає, що проблема попиту на гроші є виключно важливим аспектом нової кількісної теорії, або ж вона сама є кількісною теорією: "Кількісна теорія в першому наближенні є теорією попиту на гроші. Це не теорія виробництва, або грошового доходу, або рівня цін. Будь-який висновок про ці перемінні потребує поєднання кількісної теорії з деякими специфічними характеристиками умов пропозиції грошей, а, імовірно, й інших перемінних". Значна частка праці М. Фрідмана "Кількісна теорія грошей: нове формулювання (1956 р.)" пов'язана з розробкою питання про природу доходу на активи, що слугують альтернативою грошам і ресурсного (бюджетного) обмеження. Виконавши це завдання, Фрідман запровадив декілька припущень з метою спрощення, аби отримати таку функцію попиту на гроші:

$$M = pf(i^h, i^e, q, h, y, u),$$

де: M — грошова маса;

p — абсолютний рівень цін;

i^h — величина норми процента за облігаціями;

i^e — ринкова норма доходу за акціями;

q — темп інфляції;

h — відношення між людськими багатствами та всіма іншими формами багатства;

y — реальний дохід;

u — величина, що відображає зміну смаків і уподобань.

Ця стабільна функція попиту на гроші у дослідженнях монетаристів стала аналогом стабільної і надійно прогнозованої швидкості обертання грошей, що слугує ланцюгом, який пов'язує грошову масу з номінальним (грошовим) доходом.

Прихильники монетаризму, прогнозуючи зростання товарної маси на визначену кількість відсотків через політику додаткової емісії грошей обґрунтовували здатність держави підтримувати необхідну товарно-грошову рівновагу тривалий період часу. На цій основі М. Фрідман запропонував застосувати правило механічного приросту грошової маси щорічно в

середньому на 4%, що охоплює вірогідні 3% приросту реального продукту і 1% зниження швидкості обігу грошей.

Програму реформування кредитно-грошової сфери США на засадах монетаризму М. Фрідман запропонував у книзі “Програма для монетарної стабільності” (1960 р.), де Федеральній резервній системі США було рекомендовано забезпечити стійкі темпи зростання кількості грошей, не допускаючи сезонних коливань грошового запасу. Уряд Великобританії, керований М. Тетчер, у 1979 р. використав монетаристські рекомендації гальмування процесу зростання кількості грошей в обігу і досяг вагомих результатів, суттєво обмеживши інфляційний процес та оздоровивши стан економіки.

М. Фрідман у своїх працях запропонував **«грошове правило»** довгострокової грошової політики, Згідно з цим правилом приріст маси грошей в обороті визначається за формулою, яка дістала назву «рівняння Фрідмана»:

$$\Delta M = \Delta P + \Delta Y,$$

де ΔM — середньорічний темп приросту маси грошей, % за тривалий період;

ΔP — середньорічний темп очікуваної інфляції, %;

ΔY — середньорічний темп приросту номінального ВВП, %.

Якщо центральний банк утримуватиме пропозицію грошей протягом тривалого часу в цих межах, то середній рівень цін залишатиметься незмінним. У разі перевищення цих меж у країні може розпочатися розкручування інфляції, а при більш низьких темпах зростання пропозиції грошей – дефляція, скорочення темпів зростання ВВП і навіть його зменшення.

Для монетаристів гроші — це головна вісь, навколо якої обертається все сучасне господарство. Ключова теза їхньої доктрини — величина валового національного продукту, що виражається в поточних цінах і відображає рівень господарської активності, повторює (з певними затримками) підйоми та падіння грошової маси.

На відміну від кейнсіанців, які визнають, що для сучасного ринкового господарства характерна нестабільність, монетаристи наголошують на тому, що ринкове господарство досить стабільне і саме в змозі відновлювати економічну рівновагу. При цьому грошова система є самостійно існуючим елементом і дестабілізаційним фактором. Тобто, господарська система штучно розділяється на дві окремі структури: власне економічну систему, яка досить збалансована, і систему грошових відносин — джерело дестабілізації. Як тут не згадати ідею "класичної дихотомії", де жорстко розподіляються й ізолюються один від одного так звані реальні та грошові фактори.

Тому *монетаристами відкидається сама ідея державного втручання у самоорганізуючу ринкову систему, яка без втручання ззовні здатна забезпечити стабільний пропорційний розвиток*. Оскільки економічна система збалансована, то усі недоліки цієї системи, циклічність розвитку, кризи і депресії, інфляція та безробіття — все пов'язане лише із помилками у грошовій політиці. Відповідно до цього, державне регулювання економіки повинно зосередитись на регулюванні лише грошового обігу. Інструментами цієї політики є заходи, що регулюють кредитно-грошову емісію та контролюють інфляцію.

Монетаризм як наукова теорія досить суттєво відрізняється від монетаризму як певної економічної політики, що здійснює держава. Спираючись на основні теоретичні положення монетаризму як теорії, монетаристська політика, як і кейнсіанство, є політикою державного регулювання економіки. Але ця політика, що спрямована на створення найбільш сприятливих умов для забезпечення економічної свободи господарюючих суб'єктів і високоефективної організації їх діяльності, реалізується, головним чином, за допомогою регулювання кредитно-грошових відносин. Ідеологічно монетаризм спрямований не стільки на економічне зростання, скільки на забезпечення економічної стабільності.

Нижче представлено відмінності між поглядами теорій монетаризму та кейнсіанства, які наразі справляють найбільший вплив на грошово-кредитну політику країн:

<i>Кейнсіанська парадигма</i>	<i>Монетаризм</i>
<i><u>Передатний механізм впливу грошової маси на ціни та ВВП (у формалізованому вигляді)</u></i>	
<p style="text-align: center;">М – Пр – І – П_з – ВВП,</p> <p>де М — маса грошей, Пр — ставка процента, І — попит на інвестиції, П_з — загальний обсяг платоспроможного попиту, ВВП — номінальний обсяг виробленого ВВП.</p>	<p style="text-align: center;">М — П_о — Ц,</p> <p>тобто зміна кількості грошей (М) впливає на попит (П_о) і через нього на ціни (Ц). Ефективність механізму визначається короткою тривалістю передатного процесу і можливістю впливу на ціни через регулювання М.</p>
<i><u>Вплив грошей на зміну ВВП</u></i>	
вплив грошового обігу на зміни у випуску продукції і в зайнятості населення опосередкований зміною відсотка, який, у свою чергу, через інвестиційні процеси впливає на обсяги суспільного виробництва	зміна грошової маси безпосередньо впливає на всі компоненти сукупного попиту, а не тільки на інвестиції, а відтак, і на зміну номінального та реального ВВП.
<i><u>Механізм взаємодії грошової маси й суспільного виробництва</u></i>	
Первинним чинником виступає попит виробників, які мають один до одного грошові зобов'язання.	Первинним чинником виступає пропозиція, адже центральні банки у змозі контролювати її обсяг, проводячи грошово-кредитну політику
<i><u>Вплив бюджетного дефіциту на параметри грошового ринку</u></i>	
Інвестиційна активність може бути посилена за рахунок збільшення бюджетних витрат, тому в умовах кризи для її подолання бюджетний дефіцит може бути виправданим задля стимулювання платоспроможного попиту та інвестування	Виступає проти практики покриття бюджетного дефіциту за рахунок державних позик, тому що держава через продаж облігацій створює конкуренцію підприємцям у боротьбі за отримання кредитів і тим самим позбавляє їх можливостей збільшити інвестиції.

Питання для самоконтролю до теми 2.

1. У чому полягає сутність кількісної теорії грошей? Які напрями в кількісній теорії грошей Ви запам'ятали?
2. У чому полягають основні постулати класичної кількісної теорії грошей?
3. У чому полягає сутність «рівняння обміну» і хто його сформулював? Чому воно вважається найбільш виразним виявом кількісної теорії грошей?
4. До якого з напрямів кількісної теорії можна віднести американського економіста І. Фішера і чому?
5. Чим відрізнявся підхід «кембриджської школи» до аналізу кількісного фактора від класичної кількісної теорії І. Фішера?
6. У чому полягали принципові відмінності кейнсіанського підходу до вивчення монетарного механізму економічного регулювання від підходів представників класичної школи?
7. Як можна формалізувати «передатний механізм» впливу грошей на реальну економіку в кейнсіанському трактуванні, в чому його новизна та недоліки?
8. Чому кейнсіанська доктрина має внутрішню інфляційну спрямованість?
9. Які основні положення монетаристської теорії грошей, у чому її відмінність від абстрактної теорії грошей?
10. У чому полягає «грошове правило» М. Фрідмана?
11. Що спричинило появу доктрини «сучасного монетаризму»?
12. У чому виявляється зближення позицій монетаристів і кейнсіанців та чи можливий їх синтез з позицій практики економічного регулювання?

Тести для самоперевірки до теми 2.

1. *“Транзакційний варіант” кількісної теорії грошей базується:*
 - 1) на рівнянні А.Пігу;
 - 2) на рівнянні І.Фішера;
 - 3) на рівнянні Дж. Кейнса;
 - 4) на рівнянні Юма.
2. *Згідно з рівнянням Фішера кількість грошей, необхідна для забезпечення обігу товарів і послуг:*
 - 1) прямо пропорційна номінальному обсягу виробництва (ВВП) та обернено пропорційна швидкості обігу грошової одиниці;
 - 2) прямо пропорційна швидкості обігу грошової одиниці та обернено пропорційна номінальному обсягу виробництва (ВВП);
 - 3) жодна з пропозицій не правильна.
3. *Скільки обертів здійснить грошова одиниця за рік, якщо відомо, що обсяг ВВП за 2 роки був однаковий і разом становив 20 780 тис. грн., а середній залишок грошей в обігу за рік – відповідно 6400 тис. грн.:*
 - 1) 3,2 об. / рік;
 - 2) 1,6 об. / рік;
 - 3) 4,3 об. / рік.
4. *Яким буде загальний обсяг грошового обороту, якщо середній залишок грошей в обігу за рік становив 18 600 тис. грн., кількість оборотів грошової одиниці – 8:*
 - 1) 180 600 тис. грн.;
 - 2) 148 800 тис. грн.;
 - 3) 350 150 тис. грн.
5. *Якій теорії притаманне положення, що контроль над інфляцією – провідна ланка економічної політики:*
 - 1) кількісній;
 - 2) кейнсіанському напрямку теорії грошей;
 - 3) номіналістичній;
 - 4) металі стичній;
 - 5) монетаристській.
6. *Із перерахованих ознак визначити ті, що характеризують кількісну теорію Юма:*
 - 1) купівельна сила грошей і ціни товарів встановлюються на ринку;
 - 2) збільшення кількості грошей в обігу у 2 рази викликає відповідне збільшення вдвічі рівня цін товарів, виражених в цих грошах;
 - 3) грошовий обіг потребує державного регулювання маси грошей.

7. Представники еволюційної концепції походження грошей:

- 1) Л.Пігу;
- 2) І.Фішер;
- 3) А.Сміт;
- 4) К.Маркс;
- 5) П.Самуельсон;
- 6) Д.Рикардо.

8. Рівняння $M = kPQ$ характеризує:

- 1) кейнсіанську теорію грошей;
- 2) монетаристське рівняння;
- 3) кембриджське рівняння;
- 4) рівняння Фішера.

9. Вплив грошової маси на ВВП в кейнсіанській парадигмі здійснюється через:

- 1) зміну відсотка;
- 2) зміну ціни;
- 3) зміну обсягів виробництва;
- 4) зміну пропозиції.

10. Згідно з «грошовим правилом» монетаризму:

- 1) темпи зростання ВВП мають значно випереджати темпи зростання грошової маси;
- 2) темпи зростання грошової маси мають суттєво випереджати темпи зростання ВВП;
- 3) темпи зростання ВВП мають випереджати темпи зростання грошової маси на 3 – 5%;
- 4) темпи зростання грошової маси мають випереджати темпи зростання ВВП на 3 – 5%;

Практичні завдання з розв'язаннями до теми 2.

Задача 2.1. Населення зберігає у формі касових залишків 20% своїх доходів. Грошова маса становить 149,5 млрд. грн., обсяг товарного виробництва – 7,8 млрд. тов. од. планується збільшення обсягів виробництва на 5%, при цьому збільшення грошової маси та зростання цін не відбуватиметься. Як зміниться величина касових залишків в економічній системі та швидкість обігу грошової одиниці?

Розв'язання:

$k_1 = 0,2; M_{d1} = 149,5; Q_1 = 7,8; Q_2 = 1,05 * Q_1 = 1,05 * 7,8 = 8,19$ (млрд. тов. од.)

$$k_2 = \frac{M_{d2}}{P_2 \cdot Q_2} = \frac{M_{d1}}{P_1 \cdot Q_2}; P_1 = \frac{M_{d1}}{k_1 \cdot Q_1} = \frac{149,5}{0,2 \cdot 7,8} = 95,83;$$

$$k_2 = \frac{149,5}{95,83 \cdot 8,19} = 0,19 - \text{частка доходу у формі касових залишків зменшилася.}$$

$$V_1 = \frac{1}{k_1} = \frac{1}{0,2} = 5, V_2 = \frac{1}{k_2} = \frac{1}{0,19} = 5,26$$

$$\frac{V_2}{V_1} = \frac{5,26}{5} = 1,05$$

Відповідь: частка касових залишків зменшиться до 19%, оборотність зросте на 5% та складе 5,26 обертів.

Задача 2.2. У минулому році грошова маса складала 135 млрд. г.о., а швидкість обігу грошей – 12 обертів. У звітному році обсяг товарного виробництва зріс у 1,08 рази, а рівень цін підвищився на 17%. Грошова маса збільшилася і становить у звітному році 210 млрд. г.о.. Визначити швидкість обігу грошей у звітному році.

Розв'язання:

Минулого року: $M_1 * V_1 = P_1 * Q_1 = 135 * 12 = 1620$ млрд. г.о..

Звітнього року: $P_2 = 1,17 * P_1, Q_2 = 1,08 * Q_1$

$$V_2 = \frac{P_2 \cdot Q_2}{M_2} = \frac{1,17 \cdot P_1 \cdot 1,08 \cdot Q_1}{M_2} = \frac{1,17 \cdot 1,08 \cdot 1620}{210} = 9,75, \text{ тобто швидкість обігу}$$

грошей уповільнилась у порівнянні з минулим роком (12 обертів).

Відповідь: 9,75 обертів – швидкість обігу уповільнилась.

Задача 2.3. Якщо товарна маса в країні збільшиться на 3%, а швидкість обігу зросте на 1,5%, на скільки відсотків необхідно збільшити грошову масу, щоб ціни залишилися на тому самому рівні?

Розв'язання:

До збільшення ВВП дотримувалося співвідношення: $M_1 * V_1 = P_1 * Q_1$,

$$\text{тобто } M_1 = \frac{P_1 \cdot Q_1}{V_1}$$

Після збільшення ВВП:

$$Q_2 = 1,03 * Q_1; \quad V_2 = 1,015 * V_1, \quad P_2 = P_1,$$

Звідси отримуємо:

$$M_2 = \frac{P_2 \cdot Q_2}{V_2} = \frac{1,03 \cdot Q_1 \cdot P_1}{1,015 \cdot V_1} = 1,0148 \cdot M_1$$

Тобто, грошову масу необхідно збільшити в 1,0148 рази, або на:

$$\Delta\% = \frac{M_2 - M_1}{M_1} = \frac{1,0148 \cdot M_1 - M_1}{M_1} = 0,0148 = 1,48\%.$$

Задача 2.4. Визначити абсолютну й відносну зміну ВВП, якщо швидкість обігу грошей становила 4,8 обертів і залишається постійною, а грошова пропозиція зросла з 250 до 290 млрд. гр.од. Визначити, на скільки відсотків зміниться обсяг товарної продукції, якщо прогнозується середнє зростання цін на 18%.

Розв'язання:

$$ВВП(1)_{\text{номінальний}} = P_1 * Q_1 = M_1 * V_1 = 4,8 * 250 = 1\,200 \text{ млрд. гр.од.}$$

$$ВВП(2)_{\text{номінальний}} = P_2 * Q_2 = 1,18 * P_1 * Q_2$$

Виходячи з рівняння Фішера, маємо:

$$P_2 * Q_2 = 1,18 * P_1 * Q_2 = M_2 * V_2 = 4,8 * 290 = 1\,392 \text{ млрд. гр.од.}$$

Абсолютна зміна номінального ВВП:

$$ВВП(2) - ВВП(1) = 1\,392 - 1\,200 = 192 \text{ млрд. гр.од.}$$

$$\text{Відносна зміна номінального ВВП: } \Delta\% = \frac{ВВП(2) - ВВП(1)}{ВВП(1)} = \frac{1392 - 1200}{1200} = 0,16(16\%)$$

Визначимо зміну товарного виробництва, з огляду на, що:

$$Q_1 = \frac{1200}{P_1}, \quad Q_2 = \frac{1392}{1,18 \cdot P_1}.$$

$$\frac{Q_2}{Q_1} = \frac{1392}{1,18 \cdot 1200} = 0,983$$

Висновок: Незважаючи на те, що номінальний ВВП збільшився на 192 млрд. гр.од. (або на 16%), обсяг товарного виробництва скоротився на 1,7%, тобто збільшення номінального ВВП відбулося цілком за рахунок росту цін.

Задача 2.5. Визначити середній рівень цін, якщо відомо, що необхідний обсяг грошової маси для обслуговування грошового обігу становить 350 млрд. г.о., швидкість обігу грошей становить 5 обертів, сума коштів, які перебувають на чекових рахунках – 56 млрд. г.о., а швидкість обігу таких коштів в 2 рази вище, ніж готівкових. Товарна маса в країні становить 9,24 млрд. тов. од.

Розв'язання:

Скористаємося модифікованим рівнянням Фишера: $M \cdot V + M' \cdot V' = P \cdot Q$

$$P = \frac{M \cdot V + M' \cdot V'}{Q} = \frac{350 \cdot 5 + 56 \cdot (2 \cdot 5)}{9,24} = 250 \text{ г.о.}$$

Задача 2.6. Обсяги товарної маси зростали в трирічному періоді на 3% у рік, а швидкість обігу грошей збільшувалася на 2% у рік. Заповніть таблицю відсутніми даними.

Індекс року	Рівень цін, грн. (P)	Пропозиція грошей, грн. (M)
1	230	$100 \cdot 10^9$
2	?	$101 \cdot 10^9$
3	232	?

Розв'язання:

Згідно з умовою задачі:

В другому році: $Q_2 = Q_1 + Q_1 \cdot 0,03 = 1,03 \cdot Q_1$; $V_2 = 1,02 \cdot V_1$

$$P_2 = \frac{M_2 \cdot V_2}{Q_2} = \frac{M_2 \cdot 1,02 \cdot V_1}{1,03 \cdot Q_1}$$

В 1-му році $M_1 \cdot V_1 = P_1 \cdot Q_1$, тобто $\frac{V_1}{Q_1} = \frac{P_1}{M_1} = \frac{230}{100 \cdot 10^9}$, тоді:

$$P_2 = \frac{101 \cdot 10^9 \cdot 1,02}{1,03} \cdot \frac{230}{100 \cdot 10^9} = 230,04 \text{ грн.}$$

В третьому році:

$Q_3 = Q_2 + Q_2 \cdot 0,03 = 1,03 \cdot Q_2 = 1,03^2 \cdot Q_1$;

$$V_2 = 1,02^2 * V_1$$

$$M_3 = \frac{P_3 \cdot Q_3}{V_3} = \frac{P_3 \cdot 1,03^2 \cdot Q_1}{1,02^2 \cdot V_1} = \frac{232 \cdot 1,03^2}{1,02^2} \cdot \frac{100 \cdot 10^9}{230} = 102,86 * 10^9 \text{ грн.}$$

3. ГРОШОВИЙ ОБОРОТ І ГРОШОВІ ПОТОКИ

3.1. Сутність та особливості грошового обороту на макро- і мікрорівні

В процесі господарської діяльності виникає безліч ситуацій, пов'язаних з виконанням зобов'язань, купівлею та продажем товарів, сплатою послуг тощо. Виробничо-господарська діяльність зумовлює двоякий вираз руху валового сукупного продукту – натурально-речовий та грошовий. Відповідно рух вартості у процесі відтворення можна розглядати як два самостійні процеси, що проявляються як рух продуктів і рух грошей або грошових доходів. Проте вони нерозривно пов'язані, у них спільна субстанція – вартість сукупного продукту. За допомогою грошей відбувається переміщення цієї вартості в процесі відтворення, окремі грошові операції суб'єктів економічних відносин спричиняють відповідне переміщення між ними реальної вартості, тобто мають реальний економічний зміст.

Якщо абстрагуватися від товарного руху, то *процес безперервного руху грошей між суб'єктами економічних відносин у суспільному відтворенні називається грошовим оборотом.*

Категорія «грошовий оборот» належить до абстрактних узагальнень економічного життя суспільства. Вона безпосередньо пов'язана з процесом суспільного відтворення на всіх його стадіях. Суб'єктами грошового обороту фактично є всі юридичні й фізичні особи, які приймають участь у створенні, розподілі, обміні і споживанні ВВП. Зокрема, переміщення грошей у функції засобу обігу і платежу (Т – Г – Т) означає не тільки зміну форм вартості, а й забезпечує постійну взаємодію трьох суб'єктів економічних відносин: фізичних осіб, господарських суб'єктів і органів державної влади.

Коли йдеться про **грошовий оборот**, то, як правило, мають на увазі макроекономічний рівень. Тому його для уточнення називають **сукупним грошовим оборотом**. В цьому випадку гроші розглядаються власне як інструмент та знаряддя обігу і не виступають в ролі капіталу.

Через авансування грошей на придбання засобів виробництва й оплату робочої сили капітал спрямовується у сферу виробництва і забезпечує створення валового національного продукту. Через оплату виготовленої продукції та послуг гроші обслуговують реалізацію національного продукту і вивільнення суспільного капіталу в грошовій формі. У процесі використання грошового виторгу від реалізації продукції та послуг здійснюється розподіл вартості національного продукту між власниками факторів виробництва (кредиторами, акціонерами, найманими працівниками) та державою, якій сплачуються встановлені податки. В усіх економічних суб'єктів формуються грошові доходи, за рахунок яких вони спрямовують капітал у сферу споживання – виробничого та особистого. Завдяки цьому забезпечується новий цикл суспільного відтворення.

Грошовий оборот як макроекономічне явище слід відрізнити від обороту грошей у межах кругообороту окремого індивідуального капіталу, тобто на мікрорівні. В останньому випадку гроші є однією з функціональних форм капіталу, його складовою й елементом багатства, яким володіє власник цього індивідуального капіталу. Гроші тут слугують капіталом, вони вимагають для себе відповідної норми прибутку (доходу), як і будь-яка інша форма капіталу. Чим більшою масою грошей володіє даний індивідуальний власник, тим він багатший, тим більші його можливості «заробити» прибуток чи дохід.

Зовсім іншу роль відіграють гроші в сукупному грошовому обороті. Тут вони функціонують тільки як гроші і не є функціональною формою капіталу. Тому їх масу в обороті не можна вважати частиною багатства країни, тобто вона не збільшує сукупного капіталу суспільства подібно до капіталу окремого індивіда. Якби грошова маса, що перебуває в обороті, раптово зросла вдвічі, то загальний обсяг багатства країни не тільки не збільшився б, а міг би навіть

зменшитися через зростання витрат на виготовлення додаткових грошей чи у зв'язку із провокуванням інфляції їх випуском.

При цьому може одночасно спостерігатися й інше: коли певна частина грошей, яка обслуговує сукупний оборот, капіталізується і перетворюється в позичковий капітал. Капіталізація частини грошової маси сприяє прискоренню реалізації сукупного валового продукту, а отже, і збільшенню його обсягу, тобто зростанню суспільного багатства, але самі гроші на макрорівні в таке багатство не перетворюються. Завдяки капіталізації, гроші в межах наявної маси швидше передаються від одного економічного суб'єкта до іншого, але якісно вони не змінюються, залишаючись лише віддзеркаленням реального багатства.

3.2. Структура грошового обороту

Як було зазначено вище, ***грошовий оборот*** – це рух грошових коштів в готівковій та безготівковій формах, що обслуговують реалізацію товарів, а також нетоварні платежі в народному господарстві.

В залежності від виду відносин, які обслуговує грошовий оборот, його можна розподілити на:

- грошово-розрахунковий оборот («грошовий обіг»), який обслуговує розрахунки за товари та послуги і нетоварні зобов'язання юридичних та фізичних осіб;
- грошово-фінансовий оборот («фінанси», що обслуговує фінансові відносини в господарстві;
- грошово-кредитний оборот («кредит»), який обслуговує кредитні відносини в господарстві.

Відмінності в характері економічних відносин між суб'єктами грошового обороту дають підстави структурувати його на окремі сектори (рис. 3.1).

Першим, за логікою відтворювального процесу, видом економічних відносин, що реалізуються в грошовому обороті, є відносини обміну.

Рис. 3.1. Загальна структура грошового обороту

Характерним для руху грошей, що обслуговує ці відносини, є:

- *еквівалентність*, оскільки замість грошей, які передає покупець продавцеві, отримуються продукти рівновеликої номінальної вартості;
- *однобічність*, оскільки одержані продавцем гроші не повинні повертатися до свого попереднього власника, вони безповоротно перейшли у власність нового суб'єкта обороту;
- *прямолінійність*, що виявляється у постійному віддаленні грошей від того суб'єкта обороту, котрий використав їх для купівлі продуктів, оскільки наступний суб'єкт також витрачає їх для нових покупок.

Такий характер руху грошей, що обслуговує сферу обміну, дає підстави виділити його в окремий сектор, що називається **грошовим обігом**.

Друга частина грошового обороту пов'язана з процесами розподілу вартості валового національного продукту. Рух грошей тут має одну суттєву відмінність від грошового обігу – він здійснюється:

- *нееквівалентно*, тобто замість грошового платежу платник не одержує реального еквівалента у формі товарів чи послуг;
- *в односторонньому порядку руху* (без зустрічного руху вартості);
- *безповоротно* (платник не одержує еквіваленту у вигляді грошей чи товарів).

Сектор грошового обороту, в якому виконуються вищезазначені умови руху грошей, називається **фінансовим**. Значна частина цих відносин має характер відчуження, коли визначена законами частина доходів економічних суб'єктів вилучається у вигляді податків та інших обов'язкових платежів і надходить у розпорядження держави, яка витрачає їх під час виконання своїх функцій. Як наслідок виникає не тільки *безеквівалентний, а й безповоротний і безплатний* рух грошей, тобто одні суб'єкти ці гроші втрачають назавжди і без одержання будь-якого доходу, а інші їх одержують теж безповоротно і без виплати будь-якої ціни за них.

Деякі особливості має оборот, пов'язаний із купівлею-продажем акцій, оскільки суб'єкт, котрий одержав гроші через продаж акцій, не зобов'язаний повертати їх попередньому власникові, але такий інструмент, як акції є платним, оскільки власник отримує дивіденд. Тому цей сегмент грошового обороту можна віднести до *фінансового обороту*.

Третя частина грошового обороту обслуговує сферу перерозподільних відносин, в яких власність суб'єктів не відчужується, а лише передається в тимчасове користування (наприклад, коли гроші вносяться на банківський депозит), чи змінюється їх форма (наприклад під час купівлі боргових цінних паперів). Тому для цих відносин характерне ще одержання доходу тим суб'єктом, який передає свою власність у тимчасове користування. Тобто рух грошей, що забезпечує реалізацію цих відносин, має зворотний характер, коли власник повертає свої гроші в обумовлені строки чи може їх повернути (наприклад, купуючи облігації) і, крім того, одержує дохід у вигляді процента. Отже, цей сектор грошового обороту істотно відрізняється не тільки від власне грошового обороту, а й від фінансового сектора і називається **кредитним оборотом**. В загальному вигляді він характеризується наступними рисами:

- *строковість*;
- *платність*;
- *поверненість*.

Грошовий обіг, кредитний та фінансовий обороти як складові сукупного грошового обороту тісно взаємозв'язані, внутрішньо переплітаються і доповнюють один одного в забезпеченні цілей розширеного відтворення. Водночас вони самостійні явища, зі своїм особливим механізмом регулювання і специфічними можливостями впливу на процес відтворення.

Залежно від форми грошей, в якій відбувається грошовий оборот, він поділяється на *безготівковий* і *готівковий*. Хоч критерій такої структуризації грошового обігу суто формальний, проте між цими його частинами є істотні відмінності, які мають важливі економічні наслідки. Зокрема, у *сфері готівкового обігу* гроші рухаються поза банками, безпосередньо обслуговуючи відносини економічних суб'єктів. Тому на оборот цих грошей можуть впливати лише прямі його суб'єкти, що дає можливість їм найповніше реалізувати свої відносини в тому вигляді, як вони самі їх визначили.

Готівково-грошовий оборот представляє собою сукупність платежів готівковими коштами, які використовуються при виплаті заробітної плати, пенсій, субсидій. Населення здійснює готівкові платежі при купівлі товарів, оплаті різних видів послуг тощо.

Правильна організація обороту готівкових коштів впливає на розмір грошової маси, від неї залежить швидкість обертання грошей, що характеризує стабільність та стійкість грошового обігу.

Сфера використання готівкових грошей в народному господарстві обмежена в порівнянні з безготівковими розрахунками, і в основному їх використовує населення. Разом з тим кожне підприємство та організація без роботи з готівковою грошовою масою теж поки що обійтися не можуть. Крім того, підприємства та організації самостійно можуть реалізовувати свою продукцію і послуги, отримуючи при цьому виручку готівкою. Також в межах встановлених законодавством сум вони можуть використовувати готівкові гроші в розрахунках між собою. Таким чином, в економіці формується готівково-грошовий обіг, який представляє собою розрахунки готівковими грошима.

Оскільки емісійним центром країни є центральний банк, то він за допомогою своїх нормативних документів регулює рух готівкових грошей в країні, а інші банки виступають в ролі уповноважених агентів по готівково-грошовому (касовому) обслуговуванню господарюючих суб'єктів.

Згідно з встановленим порядком ведення касових операцій, обов'язковими є наступні основні положення:

- підприємства можуть мати в своїх касах готівкові гроші в межах встановленого банком ліміту, інші гроші повинні зберігатись на рахунках в банках;
- при необхідності виплат готівкою заробітної плати або інших платежів підприємство отримує їх в банку; при цьому готівкові гроші повинні використовуватись суворо за цільовим призначенням;
- підприємства можуть отримувати готівкові кошти при наявності джерела засобів (вільний залишок на рахунку чи отримання кредиту);
- перевищення встановлених лімітів каси допускається тільки в особливих випадках, обумовлених в нормативних документах центрального банку (наприклад, в дні виплати зарплати).

Всі касові операції оформлюються **типовими документами**. Видача готівкових грошей банком виконується за грошовим чеком стандартної форми. Одразу після відкриття рахунку в банку підприємство оформлює одержання спеціальної чекової книжки, яка складається з декількох десятків чеків. При виникненні необхідності одержання готівкових грошей в банк надається чек, заповнений згідно з правилами, і здійснюється видача готівкових грошей. Чекова книжка складається з двох частин: безпосередньо чеків, які відриваються, заповнюються і здаються в банк та корінців чеків, що залишаються у підприємства для звітності.

В сучасних умовах країни з розвинутою ринковою економікою прагнуть до скорочення готівкових грошей в обороті.

В Україні, як і в більшості країн, організацією та регулюванням готівкового обороту займається центральний банк (Національний банк України). Готівкові гроші все ще мають значну питому вагу і тому перспективи їх зменшення пов'язані з:

- стабілізацією економіки;
- підвищенням надійності банків і зростанням довіри до них з боку населення;
- розвитком ринку державних цінних паперів, орієнтованих на населення;
- запровадженням високоефективних банківських технологій у галузі розрахунків.

Значну частину грошового обороту складають платежі підприємств за товари, роботи, послуги, які здійснюються безготівковим шляхом. Сукупність цих платежів, що здійснюються без використання готівкових грошей, складає безготівковий грошовий оборот.

3.3. Форми безготівкових розрахунків

Згідно з принципами безготівкових розрахунків, всі підприємства і організації повинні обов'язково зберігати свої грошові кошти на рахунках в банках. У практиці взаємовідносин підприємств з банками повинні використовуватися певні форми платіжних документів. Вони заповнюються підприємством і слугують для банку розпорядженням по списанню чи зарахуванню грошових засобів на рахунок підприємства.

Всі ***платіжні документи повинні відповідати вимогам*** встановлених стандартів і мати в обов'язковому порядку наступні ***реквізити***:

- найменування розрахункового документа;
- номер, дата, місяць і рік виписки;
- найменування та номери банків платника і одержувача коштів;
- номери рахунків платника і одержувача коштів (в банку);

- найменування платника і одержувача;
- призначення платежу (крім чеків);
- сума платежу цифрами та прописом;
- на першому примірнику розрахункового документа повинні бути підписи керівника підприємства, головного бухгалтера, відбиток печатки.

Відповідно до існуючої в нашій країні практики встановлені такі **форми безготівкових розрахунків**: платіжними вимогами, платіжними дорученнями, платіжними вимогами-дорученнями, акредитивами, чеками, вексями.

Використання тієї чи іншої форми платіжних документів не залежить від банку, а визначається договором між платником і одержувачем коштів. При виборі тієї чи іншої форми розрахунків підприємства повинні враховувати багато факторів: місце знаходження платника та покупця, швидкість обігу грошових коштів, можливість взаємного контролю, джерела коштів для платежу, гарантію сплати і т.д.

Платіжна вимога – це документ, який містить вимогу одержувача коштів платнику про сплату певної суми грошей через банк.

Платіжне доручення – це документ, який містить наказ платника банку про списання з його рахунку певної суми та перерахування її на рахунок одержувача.

Платіжні доручення зручні при авансовій оплаті за товари, при виконанні платежів до бюджету тощо.

Платіжна вимога-доручення – це комбінований розрахунковий документ, який об'єднує платіжну вимогу і платіжне доручення. Частина документу "платіжна вимога" заповнює одержувач, а другу частину – "доручення" – заповнює платник при згоді на оплату.

Акредитив – це розрахунковий документ, який містить доручення банку платника банку одержувача оплатити товар (послуги) лише при виконанні одержувачем умов, вказаних в акредитиві. Акредитив вигідно використовувати у відносинах з неакуратними платниками.

Розрахунковий чек – документ, який містить доручення чекодавця (платника) банку про перерахування з його рахунку певної суми грошей на рахунок чекодержателя (одержувача) при здачі ним чека в банк.

Одним з методів платежу є **залік взаємних (зустрічних) вимог**. Сутність його полягає в тому, що взаємні вимоги та зобов'язання боржників і кредиторів погашаються в рівновеликих сумах і лише на різницю між ними виконується платіж.

В результаті розвитку комерційних зв'язків виник спосіб розрахунків на умовах відстрочки платежу з використанням векселів.

Вексель представляє собою платіжний інструмент, який містить зобов'язання – нічим не обумовлену обіцянку векселедавця сплатити певну суму грошових коштів (розрізняють простий – "соло-вексель" та переказний – "трата").

Вексель є формою оформлення комерційного кредиту, який надається в товарній формі продавцями покупцям у вигляді відстрочки сплати боргу за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги.

При видачі простого векселя векселедавець зобов'язаний сплатити безпосередньо векселедержателю певну суму.

Переказний вексель представляє собою письмовий наказ кредитора, боржнику, про сплату певної суми в обумовлений термін. Переказний вексель може бути проданий за допомогою індосаменту (передавального напису).

В зв'язку з введенням в господарський обіг векселів банки можуть здійснювати з ними наступні операції:

- *прийняття векселів на інкасо;*
- *облік векселів;*
- *видачу кредитів під вексельне забезпечення.*

Одним з методів розрахунку, який забезпечує постачальнику гарантію платежу, є факторинг.

Факторинг – різновид торгово-комісійних операцій, який поєднується з кредитуванням оборотного капіталу клієнта, що пов'язаний з переуступкою

постачальником банку-фактору права на отримання грошей за товари, роботи, послуги.

Факторингові операції виникли на основі комерційного кредиту. Метою факторингу є своєчасне інкасування (передача грошових коштів від платника отримувачу) боргів зменшення втрат від прострочки платежу, попередження появи сумнівних боргів, надання допомоги господарюючим суб'єктам в управлінні кредитом, у веденні бухгалтерського обліку і збільшенні їх обороту і прибутковості. Таким чином, використання факторингу дозволяє пришвидшити оборотність коштів в розрахунках, знизити неплатежі, укріпити фінансовий стан, створити передумови для їх роботи в умовах ринку.

Міжбанківські розрахунки. Від ефективності міжбанківських розрахунків залежить безперервність нормального функціонування економіки.

Банки для здійснення платежів і розрахунково-касового обслуговування клієнтів встановлюють між собою відносини, які одержали назву кореспондентських відносин.

Існує три основні види кореспондентських відносин: між комерційними банками і центральним банком країни; між комерційними банками (в тому числі банками з різних країн); між центральними банками різних держав. Причому якщо два останніх види кореспондентських відносин будуються на добровільних засадах, то відносини між комерційними банками і центральним банком країни носять більш жорсткий, регламентований характер. Кожний комерційний банк, як правило, повинен мати кореспондентський рахунок в будь-якому відділенні центрального банку.

Кореспондентський рахунок – це рахунок, на якому відображаються розрахунки, які здійснені одним банком по дорученню і за рахунок іншого банку.

Кореспондентські рахунки бувають двох видів: рахунок "ностро" ("наш рахунок у вас") – коли банк відкриває рахунок в банку-кореспонденті; і рахунок "лоро" (ваш рахунок у нас) – коли в даному банку відкриваються рахунки банків-кореспондентів.

Кореспондентські відносини оформлюються укладанням кореспондентського договору (угоди), в якому передбачаються порядок і умови здійснення відповідних банківських операцій. В ході здійснення кореспондентських відносин банки-кореспонденти повідомляють один одного про здійснені операції. Для цього використовують авізо (від італ. "avizo" – повідомляти) – офіційне повідомлення про виконання розрахункових операцій, направлене одним банком іншому.

В авізо, як правило, вказується його номер, дата і характер проведеної операції, сума і номер рахунку, назва платника та одержувача коштів та інші дані.

3.4. Грошова маса та грошова база

В умовах ринкової економіки гроші функціонують у різноманітних формах на основі внутрішньої взаємодії, притаманної грошовим функціям. Вони не автономні і можуть бути теоретично обґрунтовані лише як елементи єдиної грошової системи.

Сукупність грошей у всіх формах, що перебувають в економічному обороті на визначений момент, часу (кінець місяця чи року), визначає величину грошової маси. Це – один із кількісних показників, що характеризує стан грошового обігу. Показник грошової маси має надзвичайно важливе значення для економічної стабільності, оскільки зміна кількості грошей, що циркулює в економічному обороті, може істотно вплинути на реальний випуск ВВП, рівень цін, зайнятість та інші економічні змінні.

Грошова маса перебуває в розпорядженні всіх суб'єктів економічного обороту – у населення, підприємств, їх об'єднань, громадських організацій, банків, держави та інших суб'єктів.

Слід зауважити, що на відміну від грошового обороту, який визначається за певний проміжок часу, грошова маса є показником, який вимірюється на визначену дату (як правило перше число місяця, кварталу, року тощо).

Для визначення обсягу та структури грошової маси в банківській практиці застосовується відповідний набір грошових агрегатів – M_1 , M_2 , M_3 та ін.

Грошовий агрегат це визначене законодавством відповідно до ступеня ліквідності специфічне угруповання ліквідних активів, які можуть слугувати альтернативними вимірниками грошової маси.

Грошові агрегати формуються на основі таких концепцій:

1) грошова маса у вузькому розумінні охоплює не тільки гроші готівкою, а й депозитні гроші;

2) сукупна грошова маса поділяється на ту, що перебуває в обігу, ту, яка нагромаджується, виконує функцію збереження вартості.;

3) сукупна грошова маса охоплює також банківські вклади, депозити та цінні папери з фіксованим доходом.

Грошові агрегати будуються приєднанням до попередніх величин нових грошових компонентів (кредитних інструментів) у послідовності, що характеризує зменшення їхньої ліквідності. Тобто кожний наступний грошовий агрегат містить попередній плюс новий блок фінансових активів.

У статистичній практиці України визначаються й використовуються для цілей аналізу й регулювання чотири грошові агрегати: M_0 , M_1 , M_2 , M_3 .

З точки зору аналітичного підходу склад грошових агрегатів можна представити таким чином:

Агрегат M_0 відображає масу готівки, що перебуває поза банками, тобто на руках у фізичних осіб і в касах юридичних осіб. Готівка в касах банків сюди не входить.

Агрегат M_1 включає гроші в агрегаті M_0 + внески в банках, які можуть бути використані власниками негайно, без попередження банків, тобто запаси коштів на поточних рахунках і на ощадних рахунках до запитання.

Агрегат M_2 — це гроші в агрегаті M_1 + кошти на всіх видах термінових рахунків, кошти на рахунках капітальних вкладень і інших спеціальних рахунків.

Агрегат M_3 охоплює гроші в агрегаті M_2 + цінні папери (крім акцій).

Центральний банк, який здійснює контроль за обсягами та структурою використовує такі визначення.

ВИЗНАЧЕННЯ НБУ

Грошові агрегати – зобов'язання депозитних корпорацій перед іншими секторами економіки, крім сектора загального державного управління й інших депозитних корпорацій. Складовими грошових агрегатів є фінансові активи у формі наявних коштів у національній валюті, переказних депозитів, інших депозитів, коштів у цінних паперах, крім акцій, емітованих депозитними корпораціями й приналежними на правах власності іншим фінансовим корпораціям, нефінансовим корпораціям, домашнім господарствам і некомерційним організаціям, які обслуговують домашні господарства. Залежно від зниження ступеня ліквідності фінансові активи групують у різні грошові агрегати M0, M1, M2 і M3.

Грошовий агрегат M0 включає наявні кошти в обігу поза депозитними корпораціями (банками).

Грошовий агрегат M1 – грошовий агрегат M0 і переказні депозити в національній валюті.

Грошовий агрегат M2 – грошовий агрегат M1 і переказні депозити в іноземній валюті та інші депозити.

Грошовий агрегат M3 (грошова маса) – грошовий агрегат M2 і цінні папери, крім акцій.

До наявних коштів в обігу відносяться банкноти й монети, емітовані Національним банком України, за винятком банкнот і монет у сховищах Національного банку України, касах і банкоматах установ Національного банку України.

До *переказних депозитів* відносяться зобов'язання Національного банку України по коштах на кореспондентських рахунках, коштах обов'язкових резервів і інших коштах на вимогу інших депозитних корпорацій, а також коштах на рахунках державних нефінансових корпорацій і домашніх господарств (працівників Національного банку) у національній валюті в Національному банку України.

Наведені грошові агрегати відрізняються між собою не тільки кількісно, але і якісно. Так, агрегат *M1* виражає масу грошей, що перебуває безпосередньо в обігу, реально виконуючи *функції коштів обігу й платежу*, і тому є найбільш ліквідною. Вона найбільше тісно пов'язана з товарною масою, що проходить

процес реалізації, і безпосередньо впливає на ринкову кон'юнктуру. Саме тому цей агрегат перебуває під найбільш пильною увагою аналітиків і регулювальних органів.

Пильної уваги заслуговує також агрегат *M0*. Він має ті ж самі якісні характеристики, що й грошова маса агрегату *M1*, але оборот готівки здійснюється *поза банками* й тому регулювання й контроль за ним більше складні.

В інших грошових агрегатах (*M2, M3*) враховані також запаси грошей у різних організаційних формах заощаджень (термінові депозити, ощадні сертифікати, трастові внески й т.п.). Ці гроші тимчасово перебувають у спокої, виконуючи для їхніх власників функцію нагромадження вартості. Тому ліквідність грошової маси знижується з кожним наступним агрегатом. Найбільш ліквідними та готовими обслуговувати товарообіг є гроші агрегату *M0*. Найбільш низьку ліквідність мають гроші агрегату *M3*, оскільки значна частина їх не може вступити в обіг без того, щоб власник заздалегідь не попередив про це банк і не поніс певних фінансових втрат.

Разом з тим агрегат *M0* – найбільш вузький показник грошової маси, оскільки характеризує лише один її елемент - наявну масу. Самим широким агрегатом є *M3*, тому що він охоплює всі елементи грошової маси, що перебувають в обороті.

Ключовим показником банківської системи також виступає *грошова база*.

Грошова база – сукупність зобов'язань Національного банку України в національній валюті, які забезпечують ріст грошових агрегатів і кредитування економіки. Грошова база є показником бази фінансування, що є основою для формування грошових агрегатів, а не самим грошовим агрегатом. *Грошова база включає наявні кошти, випущені в обіг Національним банком України, і перекладні депозити в національній валюті в Національному банку України.*

Показник *грошової бази* не є ще одним агрегатом грошової маси. Це якісно інший показник, що *характеризує масу грошей з боку прояву її на*

балансі центрального банку. Тому цей показник іноді називають ще грошима центрального банку, що їх безпосередньо контролює й регулює, впливаючи в остаточному підсумку й на загальну масу грошей.

Грошова база включає запаси всієї готівки, що перебуває в обороті поза банківською системою й у касах банків, а також суму резервів комерційних банків на їхніх кореспондентських рахунках у центральному банку.

Величину грошової бази B_T можна визначити по формулі:

$$B_T = M_0 + M_K + M_{рез},$$

де M_0 — сума готівки, що перебуває поза банками;

M_K — сума готівки в касах банків;

$M_{рез}$ — сума коштів (резервів), що перебувають на кореспондентських рахунках банків у центральному банку.

Готівковий елемент ($M_0 + M_K$) грошової бази відрізняється кількісно від готівкового агрегату $M0$ — на суму готівки в касах банків. Безготівковий елемент ($M_{рез}$) грошової бази відрізняється і якісно, і кількісно від безготівкового елемента грошових агрегатів $M1, M2, M3$. Він являє собою суму зобов'язань центрального банку перед комерційними. А безготівкові елементи грошових агрегатів - це зобов'язання комерційних банків перед своїми клієнтами. Вони формуються комерційними банками як за рахунок коштів, отриманих від центрального банку, так і за рахунок створення грошей самими комерційними банками в процесі кредитної діяльності через механізм грошово-кредитного мультиплікатора (детально цей механізм буде розглянутий нижче). Завдяки цьому загальний обсяг кожного із грошових агрегатів (крім $M0$) перевищує обсяг грошової бази. Ступінь цього перевищення свідчить про величину грошово-кредитного мультиплікатора на рівні комерційних банків.

Розглянемо динаміку й структуру грошової маси в Україні за останні 5 років (табл. 3.1).

Таблиця 3.1.

Динаміка грошових агрегатів України за 5 років (2005 – 2010 р.р.)

Період, роки	М3 (загальний обсяг грошової маси)							ВВП, млн. грн.
		М2 (готівка + поточні рахунки + строкові рахунки)					М3-М2 (цінні папери (крім акцій))	
			М1 (готівка + поточні рахунки)			М2-М1 (переказні депозити в іноземній валюті й ін.)		
				М0 (готівка)	М1-М0 (переказні депозити в національній валюті)			
2005	194 071	193 145	98 573	60 231	38 342	94 572	926	441 452
2006	261 063	259 413	123 276	74 984	48 292	136 137	1 650	544 153
2007	396 156	391 273	181 665	111 119	70 546	209 608	4 883	720 731
2008	515 727	512 527	225 127	154 759	70 368	287 400	3 200	949 864
2009	487 300	484 770	233 750	157 030	76 720	251 020	2 530	914 720
2010	597 870	596 840	289 890	182 990	106 900	306 950	1 030	1 095 000
I півріччя 2011 р.	664370	661010	311100	193980	117120	349910	3360	580100

Складено авторами за даними Національного банку України(<http://www.bank.gov.ua/>)

Як бачимо з таблиці, грошовий агрегат М3 на кінець грудня 2010 року збільшився до 597,9 млрд. грн., а темп його приросту до 22,7% у річному обчисленні порівняно з 574,1 млрд. грн.

У 2010 році у порівнянні з 2009 роком відбулися такі зміни основних компонентів грошового агрегату М3:

- готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями (М0) збільшилися і склали 183,0 млрд. грн., а темп приросту склав 16,5% у річному обчисленні;
- переказні депозити в національній валюті (М1–М0) збільшилися до 106,9 млрд. грн., а темп їх приросту склав 39,3% у річному обчисленні;
- переказні депозити в іноземній валюті та інші депозити (М2–М1) збільшилися до 307,0 млрд. грн., а темп їх приросту склав 22,3% у річному обчисленні.

Отже, бачимо, що за останні роки темпи зростання грошової маси були доволі суттєвими. Однак, розглядати їх в тільки абсолютному вимірі не завжди є доцільним. На рис. 3.2 наочно представлена діаграма структури грошової маси України станом на кінець 2010 року.

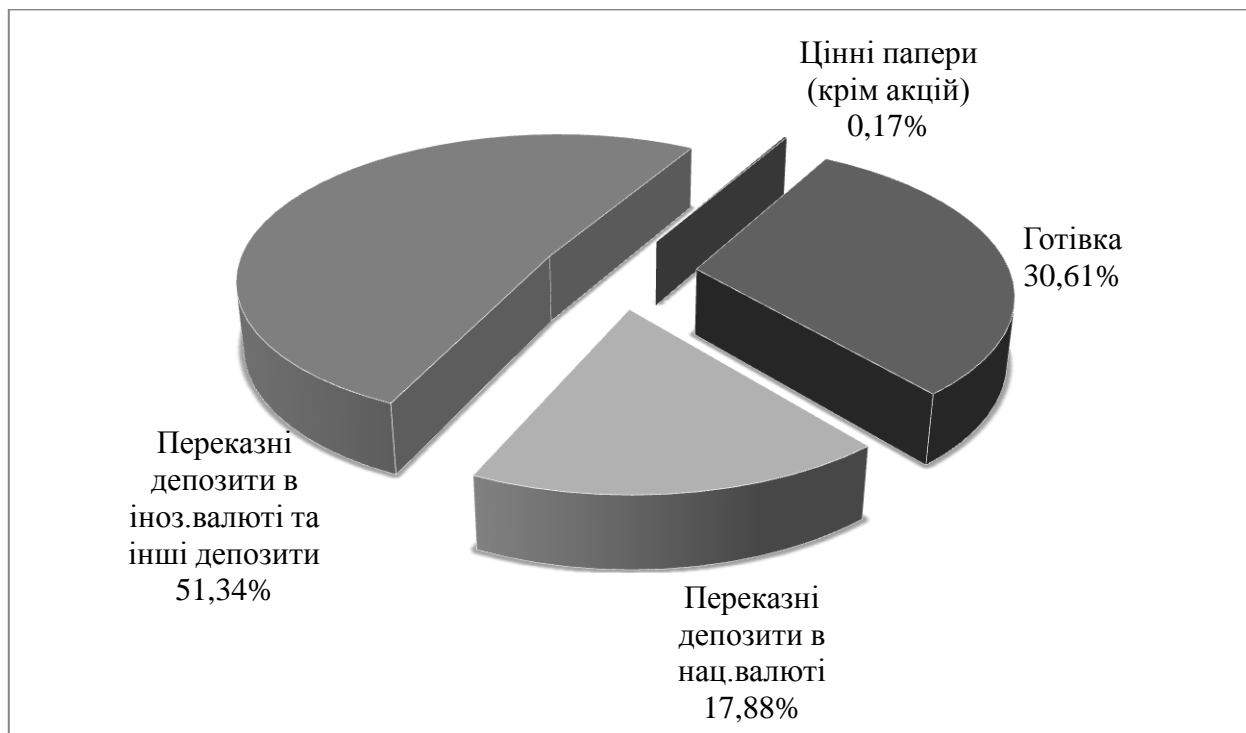

Рис. 3.2. Структура грошової маси України станом на кінець 2010 р.

Для більш наочного уявлення динаміки співвідношень окремих складових грошових агрегатів в загальній грошовій масі, розглянемо гістограму на рис. 3.3.

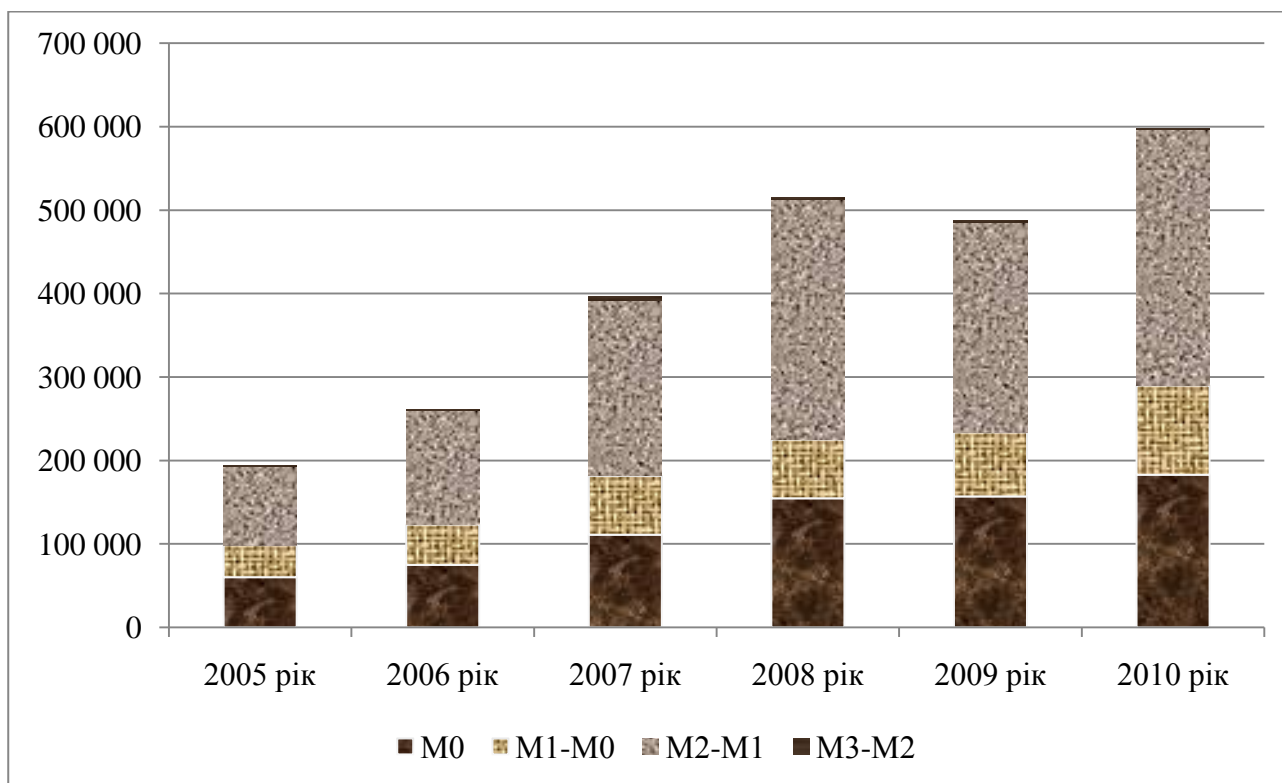

Рис. 3.3. Динаміка структури грошової маси України за 2005 – 2010 р.р.

Аналіз даних діаграми доводить, що поряд з загальним зростанням грошової маси її структура залишається доволі стабільною. Так, частка готівкової компоненти грошової маси коливалася на рівні 30 – 32% від загального обсягу протягом останніх трьох років.

Цікава динаміка спостерігається по співвідношенню поточних та строкових рахунків. Протягом 2008 – 2010 р.р. стабільно знижується частка строкових депозитів (з 55,7% в 2008 р. до 51,3% в 2010 р.) за рахунок зростання відповідної частки на поточних рахунках.

Але доцільно пам'ятати, що обсяги грошової маси слід порівнювати з обсягами ВВП та співставляти їх темпи зростання. Для полегшення аналізу побудуємо допоміжну таблицю, в якій співставимо темпи зростання грошових агрегатів та темпи зростання реального та номінального ВВП (табл. 3.2).

Співвідношення темпів зростання грошової маси та ВВП, %

Роки (наступний до попереднього)	Темп зростання М0	Темп зростання М1	Темп зростання номінального ВВП	Темп зростання реального ВВП	Зростання індексу цін (дефлятора ВВП)
2006р. до 2005 р.	124,49	125,06	123,26	107,3	114,7
2007р. до 2006 р.	148,19	147,36	132,45	107,9	123,1
2008р. до 2007 р.	139,27	123,92	131,79	102,3	128,6
2009р. до 2008 р.	101,47	103,83	96,30	85,2	113
2010р. до 2009 р.	116,53	124,02	119,71	104,2	115

*Складено авторами за даними Міністерства статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua/>)

Як бачимо, у 2010 році зростання грошового агрегату М1 становило 24% (і в його складі готівкова складова зросла на 16,5%). При цьому номінальний ВВП (в цінах 2010 р.) зріс на 19,7%. Але це зростання номінального ВВП відбулося за рахунок дії декількох факторів, основними з яких виступають зростання цін та зростання реального товарного виробництва.

Вплив кожного з цих чинників був різним за обсягами. Так, реальний ВВП за 2010 рік зріс лише на 4,2%, в той час як інфляційне зростання (яке найточніше може бути виражене через дефлятор ВВП) становило 15%.

За даними річного звіту НБУ за 2010 рік¹, обсяги чистої безготівкової емісії (різниця між коштами, випущеними в обіг та вилученими з обігу) у 2010 році становила 35,5 млрд. грн і порівняно з 2009 роком збільшились на 29,9 млрд. грн., або в 6,4 рази.

Таким чином, бачимо, що зростання грошової маси в останні роки в Україні суттєво перевищує зростання реальних обсягів виробництва, що одразу ж позначається на розмірі інфляції за рахунок зростання цін.

¹ Річний Звіт НБУ за 2010 рік // (<http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=77106>)

3. 5. Швидкість обігу грошей

Швидкість обігу грошей – явище об'єктивне і розглядається монетаристами як чинник, що впливає на стан грошового обігу в країні. Використовуючи кількісне рівняння І. Фішера, швидкість обігу грошей (V) можна визначити як співвідношення:

$$V = P \times Q / M$$

Показник V характеризує швидкість, з якою обертається одна грошова одиниця. Він показує, скільки разів у середньому за рік певна грошова одиниця витрачається на купівлю товарів і послуг, тобто відображає інтенсивність руху грошей у функції засобу обігу і платежу.

Швидкість грошового обігу можна визначити як кількість обертів, що робить грошовий агрегат M_1 або M_2 , щоб забезпечити визначений рівень економічної діяльності, який дорівнює номінальному ВВП. За цією формулою швидкість обігу грошей у банківській статистиці розраховується як відношення номінальної величини ВВП до агрегату M_1 або M_2 . Показник V показує, скільки разів номінальна грошова маса обертається, фінансуючи сукупні видатки або доходи.

Визначений таким способом показник V характеризує насамперед інтенсивність використання запасу грошей в обороті (M) для оплати товарів та послуг, що реалізуються, тобто цей показник пов'язаний переважно з грошовим обігом. Тому величина V залежить передусім від частоти й обсягів товарних трансакцій кожним суб'єктом грошового обороту. Проте й інші — нетоварні — платежі (фіскально-бюджетні, кредитні) теж впливають на показник швидкості обігу. Особливо помітний цей вплив у показнику *середньої тривалості одного обороту гривні*. Вона складається з:

- 1) тривалості зберігання грошей у розпорядженні безпосередніх покупців на ринках продуктів;
- 2) тривалості перебування грошей у розпорядженні фіскально-бюджетних установ, банків та інших фінансово-кредитних інституцій,

через які розподіляється і перерозподіляється частина національного доходу як головного джерела формування платіжного попиту на ринках.

Якщо ця друга група суб'єктів обороту затримує гроші у своєму розпорядженні, несвоєчасно здійснює платежі за своїми зобов'язаннями, то збільшуватиметься тривалість цієї частини обороту грошей і зменшуватиметься вся швидкість їх обігу.

Для аналізу структури платіжного обороту окремо здійснюються **розрахунки швидкості обігу готівкових і депозитних грошей**. Зокрема:

- показник обігу грошей у платіжному обороті – відношення суми безготівкових коштів, що проходять через банківські поточні рахунки, до середньої величини грошової маси;
- швидкість повернення грошей у каси установ банку – відношення суми надходжень грошей у каси банку до середньорічної маси грошей в обігу;
- швидкість обігу грошей у готівковому обороті - відношення суми надходжень і видач готівки (у тому числі оборот пошти) до середньорічної маси грошей в обігу.

Показники швидкості обігу →

$$V_1 = \frac{\text{Обороти безготівкових коштів у банках}}{\text{Середньорічна грошова маса}}$$
$$V_2 = \frac{\text{Суми надходжень у каси банків}}{\text{Середньорічна грошова маса}}$$
$$V_3 = \frac{\text{Суми надходжень і видач готівки}}{\text{Середньорічна грошова маса}}$$

Швидкість обігу грошей визначається інтенсивністю тих економічних процесів, які він обслуговує: змінами обсягу, структур та ефективності суспільного виробництва, величини і швидкості товарних потоків на стадії обміну; розвитком ринкових зв'язків між суб'єктами процесу

відтворення; збалансованістю ринку та ін. Чим глибший поділ суспільної праці, вища її продуктивність, тим частіше і більше кожний виробник буде «викидати» товарів у сферу обігу, частіше продаватиме й купуватиме їх, прискорюючи обіг грошей. Але для цього потрібні належна збалансованість попиту і пропозиції на ринку, висока організованість ринкових відносин, коли виробник знає свого покупця ще до виходу з товаром на ринок. Велику роль тут відіграє розвиток маркетингу, що забезпечує максимальне прискорення товарних метаморфоз, а отже, й обігу грошей.

Підвищення ефективності суспільного виробництва скорочує період нагромадження вартості для цілей відтворення, прискорюючи повернення в обіг грошей, що обслуговують цілі нагромадження в межах окремих індивідуальних капіталів. Величезну золь у подоланні стримуючого впливу грошових нагромаджень на грошей відіграє розвиток кредитних відносин і банківської теми. Завдяки йому навіть незначні за обсягами нагромадження грошей знову надходять у сферу обігу, прискорюючи свій рух у межах обороту всього суспільного капіталу

Монетарна теорія наголошує, що швидкість грошового обігу є змінною величиною. Вважається, що показник V є обернено пропорційною величиною до пропозиції грошей $V = f(M_s)$ та прямо пропорційною до ставки процента: $V = f(r)$.

Прискорення обігу грошей компенсує їх масу в умовах збільшення обсягів ВВП, коли зростаюча потреба в грошах задовольняється без додаткового їх випуску. Проте за умови розбалансованості економіки, коли грошовий попит випереджає товарну пропозицію, прискорення грошового обігу стає додатковим інфляційним чинником.

Уповільнення грошового обігу розширює місткість його сфери, що позитивно впливає на його стан навіть за незмінного обсягу товарообороту. Тому заходи щодо сповільнення грошового обігу завжди є складовою антиінфляційних програм. Проте слід зауважити, що зміна швидкості грошового обігу не є прямим і повним відображенням зміни рівня

економічної активності (наприклад реального ВВП). У разі зниження останньої сповільнення обігу грошей відбувається лише до певної межі, поки суб'єкти ринку не відчують загрози знецінення грошей. За цією межею починають діяти чинники, що прискорюють обіг грошей.

Швидкість обігу грошей прискорюється, коли економічні агенти очікують зростання альтернативної вартості утримання грошових активів у національній валюті, наприклад, коли вони очікують підвищення номінальних процентних ставок, або рівня інфляції, або зростання обмінного курсу.

Питання для самоперевірки до теми 3:

1. Визначте сутність та основні риси грошового обороту. Які дискусії є в літературі з цього приводу?
2. Назвіть вхідні і вихідні потоки у групи суб'єктів «сімейні господарства» і поясніть, як вони балансуються.
3. На які три сектори можна розділити грошовий оборот за економічним змістом його потоків?
4. Який із названих запасів грошей найповніше характеризує обсяг маси грошей в обороті:
 - готівка, що перебуває поза банками;
 - уся готівка, емітована центральним банком;
 - гроші, що перебувають на поточних рахунках у банках;
 - гроші, що перебувають у розпорядженні суб'єктів грошового обороту?
5. Чому існують два підходи до виміру маси грошей — через грошову базу і через грошові агрегати?
6. Чому в різних країнах застосовується свій набір грошових агрегатів і різне наповнення кожного з них?
7. Чи можна вважати нормальними співвідношення грошових агрегатів M0 і M3 в Україні? Якщо ні, то чому і чим таке співвідношення спричинене?

8. Який з українських грошових агрегатів відображає:
- запас найліквідніших грошей;
 - запас грошей з усім спектром ліквідності, що фактично склався;
 - найвужчі гроші;
 - найширші гроші.
9. Чи входить до агрегату M0 запас готівки в касах комерційних банків? Обґрунтуйте свою відповідь.
10. Чи входить до агрегату M3 запас грошей, який зберігають комерційні банки на своїх коррахунках у центральному банку? Обґрунтуйте свою відповідь.
11. Чи є зміна швидкості обігу грошей самостійним фактором впливу на ринкову кон'юнктуру чи це лише механічний наслідок зміни маси грошей, коли при збільшенні маси швидкість зменшується, а при зменшенні — збільшується?
12. Коли можливо абстрагуватися від зміни швидкості обігу грошей при визначенні завдань грошово-кредитної політики, а коли не можливо?
13. Коли зростання швидкості грошей можна розцінювати як позитивне явище, а коли — як негативне?
14. Про що свідчить динаміка грошових агрегатів в Україні за останні 3 – 5 років?

Тести для самоперевірки до теми 3.

1. *Строкові вклади входять до складу грошових агрегатів:*

- 1) M0;
- 2) M1;
- 3) M2;
- 4) не входять до складу грошових агрегатів взагалі.

2. *Середня тривалість обігу грошової одиниці включає до свого складу:*

- 1) період знаходження грошей у покупців та періоди їх перебування у фіскально-бюджетних та фінансово-кредитних установах;
- 2) періоди знаходження грошей у покупців та постачальників товарів;
- 3) періоди знаходження грошей у покупців, постачальників та банків;
- 4) період пересування грошей по рахункам банківської системи.

3. *Якщо бажання економічних суб'єктів мати у своєму розпорядженні запас готівкових коштів збільшується, то це так впливає на грошовий обіг:*

- 1) грошовий обіг прискорюється;
- 2) грошовий обіг уповільнюється;
- 3) на грошовий обіг цей чинник не вплине;
- 4) це зумовлює зростання інфляції в економіці.

4. *Який з наведених виразів не може бути помилковим:*

- 1) $M2 = MB + M1$;
- 2) $M2 < M1$;
- 3) $M3 > M1 + M2$;
- 4) $M3 > M2$.

5. *Визначити, з яких секторів складається грошовий обіг:*

- 1) грошового обігу та фінансів;
- 2) грошового обігу, фінансів та кредитного сектора;
- 3) грошового обігу та кредитного сектора;
- 4) вірна відповідь відсутня.

6. *До складу грошової бази не відносять:*

- 1) обов'язкові банківські резерви;
- 2) готівка в касах підприємств;
- 3) готівкові гроші, що перебувають в обігу;
- 4) готівка в касах комерційних банків.

7. *Агрегат M1 охоплює:*

- 1) металеві й паперові готівкові гроші та вклади до запитання;
- 2) металеві й паперові готівкові гроші та строкові вклади;
- 3) металеві й паперові готівкові гроші та всі банківські депозити;
- 4) всі гроші та «майже гроші».

8. У сукупному грошовому обігу (на макрорівні) гроші проявляють себе:

- 1) як капітал;
- 2) як гроші;
- 3) як міра вартості;
- 4) як засіб нагромадження вартості.

9. Показник грошової маси вимірюється:

- 1) на певну дату;
- 2) за визначений період;
- 3) як середньозважена величина за період.

10. Грошова база включає до свого складу:

- 1) гроші поза банками та резерви комерційних банків в НБУ;
- 2) агрегат М1 та резерви комерційних банків в НБУ;
- 3) агрегат М0, та резерви комерційних банків в їх касах та на коррахунках в НБУ;
- 4) всі гроші, що емітовані центральним банком.

11. Швидкість грошового обігу є величиною:

- 1) постійною;
- 2) такою, яка завжди зростає;
- 3) прямо пропорційною величині попиту на гроші;
- 4) обернено пропорційною величині пропозиції грошей.

12. Сума грошей на кореспондентських рахунках НБУ відноситься до:

- 1) агрегату М0;
- 2) агрегату М1;
- 3) агрегату М2;
- 4) грошової бази.

Практичні завдання з розв'язаннями до теми 3.

Задача 3.1. Визначити величину окремих грошових агрегатів та грошову базу за умови, що: готівка на руках у населення та в касах підприємств 149,2 млрд. грн., строкові депозити 193,5 млрд. грн., залишки на поточних та розрахункових рахунках 118,6 млрд. грн., готівковий обіг 43 млрд. грн., кошти за трастовими операціями банків – 5,5 млрд. грн, готівка в оборотних касах банків – 18 млрд. грн., норма обов'язкового резервування по всіх видах депозитів становить 7,5%.

Розрахувати питому вагу функціональних форм грошей в МЗ.

Розв'язання:

$$M_0 = \text{«гроші поза банками»} = 149,2 \text{ млрд. грн.}$$

$$M_1 = M_0 + \text{поточні депозити} = 149,2 + 118,6 = 267,8 \text{ млрд. грн.}$$

$$M_2 = M_1 + \text{строкові депозити} = 267,8 + 193,5 = 461,3 \text{ млрд. грн.}$$

$$M_3 = M_2 + \text{кошти за трастовими операціями} = 461,3 + 5,5 = 466,8 \text{ млрд. грн.}$$

Оскільки сутність безготівкового обороту полягає в переміщенні коштів з одного рахунку на інший, обсяг безготівкового обігу є складовою коштів на рахунках і тому не враховується двічі у розрахунках агрегатів.

Грошова база:

$$M_B = M_0 + M_k + M_{рез}$$

$$M_{рез} = (193,5 + 118,6) * 0,075 = 312,1 * 0,075 = 23,4 \text{ млрд. грн.}$$

$$M_B = 149,2 + 18 + 23,4 = 190,6 \text{ млрд. грн.}$$

Питома вага функціональних форм грошей в грошовому агрегаті МЗ:

$$\frac{M_2}{M_3} = \frac{461,3}{466,8} = 0,988, \quad \frac{M_1}{M_3} = \frac{267,8}{466,8} = 0,574, \quad \frac{M_0}{M_3} = \frac{149,2}{466,8} = 0,32$$

Задача 3.2. Знайти величину грошових агрегатів M_0 , M_1 , M_2 , M_3 та їх питому вагу у загальній грошовій масі, якщо відомо, що співвідношення готівки в обігу і загальної суми депозитів на банківських рахунках визначається як 1:2,5. При цьому загальна сума депозитів до запитання становить 115,4 млрд.

грн., величина строкових депозитів у 1,7 рази більше суми депозитів до запитання. Інші кошти за трастовими операціями банків становлять 2,2 млрд. грн.

Розв'язання:

$$\frac{1}{2,5} = \frac{\text{Готівка в обігу}}{\text{Загальна сума депозитів}}$$

$$\text{Строкові депозити} = 115,4 * 1,7 = 196,18 \text{ млрд. грн.}$$

$$\text{Загальна сума депозитів} = 115,4 + 196,18 = 311,58 \text{ млрд. грн.}$$

$$M_0 = \text{Готівка в обігу} = (311,58 * 1) / 2,5 = 124,63 \text{ млрд. грн.}$$

$$M_1 = M_0 + \text{депозити до запитання} = 124,63 + 115,4 = 240,03 \text{ млрд. грн.}$$

$$M_2 = M_1 + \text{строкові депозити} = 240,03 + 196,18 = 436,21 \text{ млрд. грн.}$$

$$M_3 = M_2 + \text{інші кошти} = 436,21 + 2,2 = 438,41 \text{ млрд. грн.}$$

$$\frac{M_0}{M_3} = \frac{124.63}{438.08} = 0.284; \quad \frac{M_1}{M_3} = \frac{239.7}{438.08} = 0.547; \quad \frac{M_2}{M_3} = \frac{435.88}{438.08} = 0.995$$

Задача 3.3. В Україні обсяг ВВП в 2010 г. становив 1 095 млрд. грн. На початок року в обігу знаходилося (за агрегатом M1) 233,75 млрд. грн., а на кінець – 289,89 млрд. грн. За агрегатом M0 на початок року в обігу знаходилося 157,03 млрд. грн., а на кінець — 182,99 млрд. грн. Визначити середню швидкість обороту грошової одиниці за агрегатами M0 та M1.

Розв'язання.

Спочатку необхідно знайти середньорічну масу грошей в обігу:

$$M1 = (233,75 + 289,89) : 2 = 261,82 \text{ млрд. грн.};$$

$$M0 = (157,03 + 182,99) : 2 = 170,01 \text{ млрд. грн.}$$

Середня швидкість обороту гривні (V) за 2010 рік склала за агрегатом M1:

$$V = \frac{1095}{261.82} = 4.18, \text{ а середня тривалість одного оборту} — 87,3 \text{ днів } \frac{365}{4.18}.$$

Середня швидкість обороту гривні (V) за 2010 рік склала за агрегатом M0 6,44 оборти та 56,7 днів відповідно.

Задача 3.4. Визначити середню швидкість обігу грошей за звітний рік (за агрегатом M_2) та величину грошової бази, якщо середньорічна грошова маса поза банками становить: $M_0=114,4$ млрд. грн., сума поточних рахунків у комерційних банках – 215,2 млрд. грн., строкові депозити менше суми на поточних депозитах на 26%. Середній розмір грошових надходжень у каси банків – 524,2 млрд. грн., сума видачі коштів за рік перевищила суму надходжень у 1,17 рази, залишки коштів в касах банків на кінець періоду 19,5 млрд. грн. Норма обов'язкового резервування по будь-яких рахунках становить 8%.

Розв'язання:

Швидкість обігу може визначатися відношенням загального обсягу касових оборотів за рік на середньорічну масу грошей в обігу.

Швидкість обігу грошей у готівковому обороті – відношення суми надходжень і видач готівки (у тому числі оборот пошти) до середньорічної маси грошей в обігу $M_0 = 114,4$ млрд. грн.

$$M_1 = 114,4 + 215,2 = 329,6 \text{ млрд. грн.}$$

$$\text{Строкові депозити} = 215,2 * 0,74 = 159,25 \text{ млрд. грн.}$$

$$\text{Середній розмір грошових надходжень у каси банків} = 524,2 \text{ млрд. грн.,}$$

$$\text{Сума видачі коштів} = 524,2 * 1,17 = 613,31 \text{ млрд. грн.}$$

Швидкість обігу грошей становить 3,45 обертів:

$$V = \frac{524,2 + 613,31}{329,6} = 3,45 \text{ (обертів).}$$

$$\text{Грошова база: } M_B = M_0 + M_k + M_{\text{рез}}$$

$$M_{\text{рез}} = (215,2 + 159,25) * 0,08 = 374,45 * 0,08 = 29,96 \text{ млрд. грн.}$$

$$M_B = 114,4 + 19,5 + 29,96 = 163,86 \text{ млрд. грн.}$$

Відповідь: $V=3,45$ обертів; $M_B = 163,86$ млрд. грн.

4. ГРОШОВІ СИСТЕМИ

4.1. Суть грошової системи. Елементи грошової системи

Грошова система складається історично, її зміст і структурні елементи відображають досягнутий соціально-економічний рівень розвитку країни. Вона є складовим елементом господарського механізму і регулюється законами, встановленими державою.

Грошова система – це встановлена державою форма організації грошового обороту в країні.

Грошова система будь-якої країни характеризується елементами, які входять до її складу.

ЕЛЕМЕНТИ ГРОШОВОЇ СИСТЕМИ	
Грошова одиниця	Встановлений у законодавчому порядку грошовий знак. Вона застосовується для вимірювання цін товарів та послуг. Грошова одиниця встановлюється законодавством країни з урахуванням соціально-економічних та історичних закономірностей її розвитку.
Масштаб цін	Законодавча фіксація вагової кількості монетарного металу, що закріплюється державою за певною грошовою одиницею. (Був актуальним в періоди повноцінних грошей). З повним припиненням конвертації паперових грошей у золото, із завершенням його демонетизації, необхідність фіксації державою масштабу цін втратила значення. Наразі про наявність масштабу цін свідчать істотні відмінності в рівнях цін на одні й ті самі товари, виражені в грошових одиницях різних країн. Це є прямим свідченням того, що ціни визначені в різних масштабах, тобто в грошових одиницях різної величини..
Емісійна система	Установи, що здійснюють випуск грошей і цінних паперів та визначають порядок емісії. Регулюється емісія внутрішнім законодавством країни з урахуванням економічного і валютного стану. Готівкова емісія здійснюється НБУ, а безготівкова – банками.

Форми грошей	Матеріалізована в певному типі загального еквівалента мінова вартість, яка забезпечує стабільність обігу товарів і є стабільним платіжним засобом у готівковому обігу. Форми грошей визначаються відповідними юридичними актами. До них відносяться: банківські білети, казначейські білети та розмінні монети. Суттєва відмінність видів грошових знаків у механізмі їх емісії. Випуск <i>банкнот</i> зумовлює кредитна емісія центрального банку. <i>Банківські білети</i> надходять у сферу обігу в зв'язку з видачею кредиту, його погашення зумовлює вилучення грошових знаків з обігу. <i>Казначейські білети</i> випускаються в обіг під час бюджетної емісії, яка проводиться міністерством фінансів (казначейством). Монета – злиток металу, що має встановлені законодавчо форму, вагу, склад металу, певні зображення й написи, включаючи номінал вартості.
Валютний курс	Співвідношення між грошовими одиницями різних країн, яке використовується для обміну валют під час здійсненні валютних та інших економічних операцій. Виступає як ціна валюти однієї країни, виражена у валюті іншої країни.
Регламентация готівкового та безготівкового грошового обігу	Включає визначення сфер готівкових та безготівкових розрахунків і режиму використання грошей на рахунках, форми розрахунків, порядок платежів тощо. центральний банк повинен суворо контролювати грошовий обіг, сприяти забезпеченню стабільності грошової одиниці, регламентувати правила здійснення безготівкових платежів, форм розрахунків, способів і порядку платежів.

Грошова система країни є правовою та організаційною базою для розробки й реалізації грошово-кредитної політики. Тому ефективна монетарна політика буде завжди зміцнювати грошову систему, а негативні наслідки цієї політики, в свою чергу, можуть послабити грошову систему, справляючи негативний вплив на її окремі елементи.

Ключова роль в організації обороту грошей покладена на банківську систему і, зокрема, на НБУ. Проте, на грошовий оборот також впливають інші

органи державного управління економікою – Кабінет Міністрів, Міністерство економіки, Міністерство фінансів тощо.

4.2. Основні типи грошових систем, їх еволюція

Тип грошової системи визначається змістом її елементів та їх взаємодією, які обумовлюють тенденції розвитку та закономірності функціонування грошової системи. Для цього здійснюється їх класифікація:

КЛАСИФІКАЦІЯ ТИПІВ ГРОШОВИХ СИСТЕМ

У *грошовій системі ринкового зразка* регулювання грошового обороту здійснюється через використання економічних методів впливу на обсяг, динаміку і структуру грошової маси.

Неринкова грошова система характеризується наявністю обмежень функціонування грошей (талони, картки). Регулювання грошового обороту здійснюється адміністративними методами (розмежування сфер готівкового і безготівкового грошового обороту, заборона певних грошових операцій, проведення контролю за грошовими операціями суб'єктами економічних відносин, лімітування кредитів та ін.).

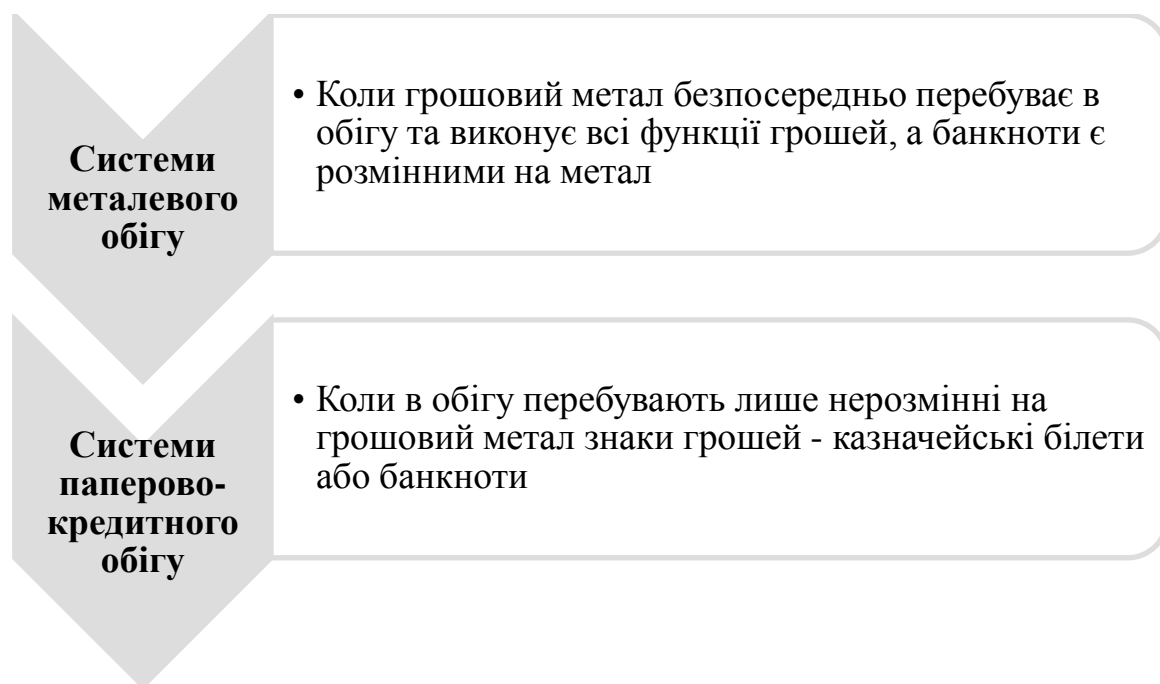
У *відкритій грошовій системі* відсутні обмеження на проведення валютних операцій юридичними та фізичними особами. Національна економіка органічно включена у світову.

Грошова система закритого типу передбачає використання валютних обмежень. Національна грошова система ізольована від світової.

Для *саморегульованої грошової системи* характерна дія механізму стихійного регулювання грошового обороту. Саморегульованими були системи металевих обігу. Якщо через зміну виробництва і реалізації товарів потреба в грошових знаках скорочувалася, то відповідна кількість грошей вилучалася з обігу, перетворюючись у скарб. У разі розширення виробництва і товарного обігу грошові знаки, що становили грошовий скарб, надходили в обіг.

У *регульованій грошовій системі* порядок регулювання грошового обороту є окремим елементом грошової системи.

Іншим важливим підходом до класифікації грошових систем є форма, в якій функціонують гроші. В залежності від цього грошові системи пройшли наступну еволюцію:

Системи металевого обігу в своєму розвитку пройшло довгий еволюційний шлях та виступали історично в двох формах – біметалізму та монометалізму (рис. 4.1).

Рис. 4.1. Різновиди металевих грошових систем

Біметалізм — це грошова система, в якій роль загального еквівалента законодавчо закріплюється за двома металами — золотом і сріблом; монети з цих металів карбувалися та оберталися на рівних засадах, банкноти підлягали розміну на обидва ці метали.

Історично першим різновидом біметалізму була система *паралельної валюти*, за якою співвідношення між золотими та срібними монетами встановлювалося на ринку стихійно, тобто при здійсненні платежів золоті та срібні монети приймалися відповідно до ринкової вартості золота та срібла. Щоб спростити ситуацію, держава встановлювала у законодавчому порядку обов'язкове вартісне співвідношення між двома металами, що оберталися на

рівних засадах за їх відкритого карбування. Такий різновид біметалізму дістав назву *система подвійної валюти*.

Різновидом біметалізму була так звана *система «кульгаючої» валюти*, за якою один з видів монет карбується у закритому порядку.

Монометалізм — грошова система, за якої роль загального еквівалента виконує один метал: золото (золотий монометалізм) або срібло (срібний монометалізм), при цьому в обігу функціонують монети та знаки вартості, розмінні на грошовий метал.

Класичною формою вважається золотомонетний стандарт, за якого:

- золото виконувало всі функції грошей;
 - в обігу перебували золоті монети та банкноти, розмінні на них.
- Уведення в обіг золотих монет не викликало ажіотажного попиту на них. Навпаки, їх часто намагалися позбутися як незручних в обігу;
- відкрите карбування монет із фіксованим золотим вмістом.

У ході післявоєнних грошових реформ (1924—1929 р.р.) повернення до золотого стандарту відбулося у двох нових формах — золотозливкового та золотодевізного стандартів.

Золотозливковий стандарт — це грошова система, за якої в обігу відсутні золоті монети та їх вільне карбування, обмін банкнот здійснюється лише на золоті зливки з певними обмеженнями.

Більшість країн, що не мали достатніх золотих запасів, перейшли до **золотодевізного стандарту**. Згідно з цим стандартом також відсутній обіг золотих монет та їх вільне карбування, а обмін банкнот здійснюється на іноземну валюту (девізи), яка обмінюється на золото. Створення у 1944р. Бреттон-Вудської світової валютної системи представляло собою встановлення системи міждержавного золотодевізного стандарту для країн з вільно конвертованою валютою.

Системи паперово-кредитного обігу – це грошові системи, в яких обіг обслуговується грошовими знаками, які не мають внутрішньої вартості (неповноцінні гроші). Характерною ознакою таких систем є те, що вони

потребують державного регулювання, адже не мають внутрішніх механізмів саморегулювання.

При таких системах держава бере на себе зобов'язання щодо проведення системи заходів задля забезпечення сталості емітованих від її імені грошових знаків. Регулювання грошового обороту в цих умовах вимагає здійснення заходів, спрямованих не тільки для підтримання грошової одиниці, а й таких, що націлені на оздоровлення системи державних фінансів та збалансування бюджету.

Характерними рисами сучасних грошових систем є такі:

утрата зв'язку із золотом унаслідок витіснення його з внутрішнього та зовнішнього обороту;

широкий розвиток безготівкового обігу та зменшення готівкового;

випуск грошей в обіг не тільки для кредитування господарства, а й для кредитування держави;

державне регулювання грошового обігу;

хронічна інфляція;

відміна офіційного золотого вмісту банкнот, їх забезпечення та розміну на золото;

розвиток інтеграційних процесів у сфері грошово-кредит-них відносин.

4.3. Державне регулювання грошової сфери як необхідність стабільності грошової системи

Регулювання грошового обігу – сукупність заходів, які проводяться в галузі грошового обігу з метою забезпечення його сталості, стримування інфляції, гнучкого забезпечення грошима потреб сфери обігу; є складовою частиною грошово-кредитної політики держави.

Визначальна роль у здійсненні всього комплексу заходів держави у сфері грошового обігу та кредитних відносин належить її центральному банку.

Регулювання грошової системи має бути складовою загальної економічної політики держави та проводиться у комплексі через фінансово-бюджетну та грошово-кредитну політику:

РЕГУЛЮВАННЯ ГРОШОВОЇ СФЕРИ	
<i>Фінансово-бюджетна політика</i> <ul style="list-style-type: none">• регулювання механізму оподаткування• регулювання витрат держави• вплив на сукупний попит та пропозицію за рахунок державних доходів та витрат	<i>Грошово-кредитна політика</i> <ul style="list-style-type: none">• регулювання грошової пропозиції• контроль за грошовою базою• регулювання та контроль ціни грошей на грошовому ринку

Грошово-кредитна (монетарна) політика – це комплекс взаємозв'язаних, скоординованих на досягнення заздалегідь визначених суспільних цілей, заходів щодо регулювання грошового обороту, які здійснює держава через центральний банк.

Об'єкти регуляторних заходів монетарної політики:

- пропозиція (маса) грошей;
- ставка процента;
- валютний курс;
- швидкість обігу грошей.

Головним суб'єктом грошово-кредитної політики в Україні є Національний банк.

Головне завдання центрального банку при проведенні грошово-кредитної політики – підтримання стабільності національної грошової одиниці.

Для виконання цього завдання НБУ формує **цілі монетарної політики**, які можна умовно класифікувати на 3 групи (рис. 4.2):

- стратегічні;
- проміжні;
- тактичні.

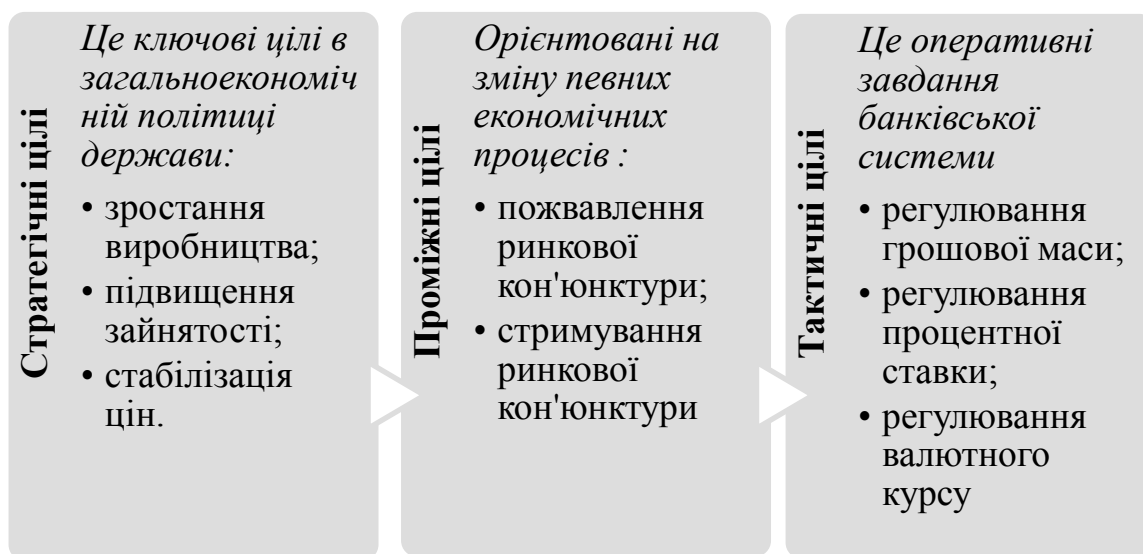

Рис. 4.2. Схема взаємозв'язку цілей грошово-кредитної політики

Інструменти монетарної політики. Практика монетарної політики включає перелік визначених інструментів грошово-кредитного регулювання економічних процесів. Їх можна об'єднати у дві **групи**:

- інструменти опосередкованого впливу на грошовий ринок та економічні процеси;
- інструменти прямого впливу.

До першої групи належать: операції на відкритому ринку, регулювання норми обов'язкових резервів, процентна політика, рефінансування комерційних банків, регулювання курсу національної валюти.

До другої групи відносять: установлення прямих обмежень на здійснення емісійно-касових операцій; уведення прямих обмежень на кредитування

центральним банком комерційних банків; установлення обмежень чи заборони на пряме кредитування центральним банком потреб бюджету; прямий розподіл кредитних ресурсів, що надаються комерційним банкам у порядку рефінансування, між пріоритетними галузями, виробництвами, регіонами тощо.

Опосередкований вплив інструментів першої групи полягає у створенні таких умов, за яких посилюються чи послаблюються стимули економічних суб'єктів до певної поведінки, наприклад до накопичення чи до зменшення запасів грошей у своєму розпорядженні і відповідно до зменшення чи до збільшення їх попиту на товарних чи фінансових ринках. Тому регулювання з допомогою таких інструментів належить до економічних методів державного управління, воно має істотні переваги перед застосуванням інструментів прямої дії, вплив яких має переважно директивний характер.

Структурно зміст інструментів опосередкованого впливу представлений нижче:

ІНСТРУМЕНТИ ОПОСЕРЕДКОВАНОГО ВПЛИВУ

Операції на відкритому ринку з державними цінними паперами

Купівля та продаж центральним банком цінних паперів Уряду

- при покупці цінних паперів грошова маса в обігу збільшується;
- при продажу цінних паперів грошова маса в обігу зменшується

Встановлення норми обов'язкових резервів

НБУ встановлює для всіх банків єдину норму резервування коштів на коррахунках

- при підвищенні норми маса грошей в обігу зменшується;
- при зниженні норми маса грошей в обігу зростає

Встановлення облікової ставки

НБУ встановлює процентну ставку рефінансування комерційних банків

- при зростанні ставки пропозиція грошей зменшується;
- при зниженні ставки пропозиція грошей зростає

Заходи центрального банку, спрямовані на розширення грошової пропозиції, мають назву грошово-кредитної експансії, а спрямовані на звуження пропозиції – грошово-кредитної рестрикції.

Основним позитивним результатом ефективної грошово-кредитної політики є стабільність вартості грошей на товарних і валютних ринках та забезпеченість економічних суб'єктів платіжними засобами.

Питання для самоконтролю до теми 4.

1. Що таке грошова система, чим вона відрізняється від таких понять, як грошовий оборот, грошові відносини?
2. Чому грошова система визначається загальнодержавними законами?
3. Перелічіть складові грошової системи і коротко охарактеризуйте кожну з них.
4. Як поділяються грошові системи залежно від форми функціонування грошей?
5. Які ви знаєте форми металевих грошових систем?
6. Як відрізняються різновиди біметалізму?
7. Назвіть форми золотого монометалізму.
8. Що означає поняття «класична» форма золотого монометалізму?
9. Дайте характеристику форм золотого стандарту.
10. Що означає та на яких засадах функціонує паперова грошова система?
11. Чому після Першої світової війни жодна країна не повернулася до класичної форми золотого монометалізму?
12. Дайте характеристику системи кредитних грошей. Чим вона відрізняється від системи паперових грошей?
13. Що таке грошово-кредитна політика? Яке її місце в економічній політиці держави? Як вона пов'язана з грошовою системою?
14. У чому полягають відмінності між методами прямого та опосередкованого регулювання грошового обороту?

15. Охарактеризуйте всі інструменти грошово-кредитної політики, які використовує НБУ.

Тести для самоперевірки до теми 4.

1. Грошова система — це:

- 1) сукупність платежів у національній та іноземних валютах;
- 2) сукупність грошових потоків між юридичними і фізичними особами;
- 3) форма організації грошового обігу, яка закріплена законодавством;
- 4) те саме, що й грошовий оборот.

2. Зниження облікової ставки центрального банку впливає на грошову масу в такий спосіб:

- 1) прискорює зростання грошової маси у фізичних осіб;
- 2) стримує зростання грошової маси в обороті;
- 3) прискорює зростання грошової маси в юридичних осіб;
- 4) стимулює зростання грошової маси в обороті;
- 5) грошова маса в обороті залишається незмінною;

3. Законодавча фіксація вагової кількості монетарного металу, що закріплюється за певною грошовою одиницею:

- 1) монометалізм;
- 2) біметалізм;
- 3) масштаб цін;
- 4) валюта;
- 5) монета.

4. Які з зазначених елементів не є обов'язковими у грошовій системі ринкового зразка:

- 1) фінансові установи;
- 2) порядок обміну національної валюти на іноземну;
- 3) умови безготівкового грошового обігу;
- 4) державні фінансові посередники;
- 5) форми грошей.

5. Норма обов'язкового резервування для банків встановлюється з метою:

- 1) обмеження грошової маси в обороті;
- 2) підвищення ліквідності банків;
- 3) посилення фінансової стійкості банків;
- 4) підвищення конкурентоспроможності банків.

6. Грошово-кредитна політика, яка націлена на зменшення обсягів грошової та кредитної емісії, це:

- 1) політика грошово-кредитної експансії;
- 2) політика грошово-кредитної рестрикції;
- 3) політика “керованих” грошей.

7. Проміжні цілі грошово-кредитної політики:

- 1) регулювання грошової маси;
- 2) поживлення ринкової кон’юнктури;
- 3) забезпечення оптимального рівня зайнятості;
- 4) зміна процентної ставки;
- 5) стримування ринкової кон’юнктури;
- 6) стримування інфляції.

8. Головні завдання НБУ при проведенні грошово-кредитної політики:

- 1) проведення грошово-кредитної політики;
- 2) забезпечення стабільності національної грошової одиниці;
- 3) монопольне здійснення емісії національної валюти;
- 4) кредитор останньої інстанції для банків;
- 5) здійснення банківського регулювання та нагляду.

9. Який з інструментів грошово-кредитної політики НБУ найбільш «м’яко» впливає на економіку:

- 1) зміна облікової ставки;
- 2) зміна норми обов’язкових резервів;
- 3) операції на відкритому ринку з державними цінними паперами.

10. Класичною формою золотого стандарту виступає:

- 1) золотомонетний стандарт;
- 2) золото зливковий стандарт;
- 3) золотодевізний стандарт;
- 4) золотовалютний стандарт.

11. До суб’єктів грошово-кредитної політики відносяться:

- 1) президент;
- 2) уряд;
- 3) центральний банк;
- 4) МВФ.

12. Якщо центральний банк здійснює купівлю державних цінних паперів, то він має на меті:

- 1) розширення грошової пропозиції;
- 2) звуження грошової пропозиції;
- 3) зміну обсягів резервування коштів банками;
- 4) майбутнє зміцнення грошової одиниці.

5. ІНФЛЯЦІЯ ТА ГРОШОВІ РЕФОРМИ

5.1. Сутність і види інфляції

Термін "інфляція" (від лат. Inflatio) буквально означає "здуття". Дійсно, фінансування державних видатків (наприклад, у періоди екстремального розвитку економіки в часи війн, революцій) за допомогою паперово-грошової емісії з припиненням розміну банкнот призводило до розширення грошового обігу та знецінення паперових грошей.

Не існує жодної країни, грошова система якої б у той чи інший період часу не відчувала інфляційних тисків. Це зумовлено тим, що інфляційність притаманна самій природі паперових грошей, якими обслуговуються економіки країн, адже такі гроші, як вже зазначалося, не мають внутрішньої субстанціональної вартості.

Сучасній інфляції притаманний ряд відмінних особливостей. Якщо раніше інфляція носила локальний характер, то зараз – всеохоплюючий; раніше вона охоплювала певний період, тобто мала періодичний характер, а зараз – хронічний; сучасна інфляція знаходиться під впливом не тільки грошових, а й негрошових факторів.

Таким чином, сучасна інфляція є наслідком дії багатьох факторів.

Необхідно розрізняти внутрішні та зовнішні фактори (причини) інфляції (рис. 5.1). Серед *внутрішніх* факторів можна виділити *негрошові* та *грошові* (монетарні). *Негрошові фактори* – це порушення диспропорцій господарства, циклічний розвиток економіки, монополізація виробництва, незбалансованість інвестицій, державно-монополістичне ціноутворення, кредитна експансія, екстраординарні обставини соціально-політичного характеру тощо. До *грошових факторів* відносять кризу державних фінансів, а саме: дефіцит бюджету, зростання державного боргу, емісія грошей, експансія кредитування тощо.

Рис. 5.1. Причини інфляції за джерелами виникнення

Зовнішніми факторами інфляції є світові структурні кризи (сировинна, енергетична, валютна), валютна політика держав, спрямована на експорт інфляції в інші країни.

Отже, інфляція як багатофакторний процес – це прояв диспропорційності у розвитку суспільного відтворення, що обумовлено порушенням закону грошового обігу.

Таким чином, глибинні **причини** інфляції знаходяться як в сфері обігу, так і в сфері виробництва, і дуже часто обумовлюються економічними і політичними відносинами в країні.

При інфляції капітал швидше переміщується із сфери виробництва в сферу обігу, тому що там швидкість оборотності є значно вищою, що приносить великі прибутки, але одночасно й посилює інфляційні процеси.

Слід враховувати, що фактори інфляції діють як при зміні обсягів виробництва і реалізації товарів, так і при зміні маси і швидкості обігу грошей.

На сьогоднішній день інфляція – один з ключових аспектів, який свідчить про наявність негараздів в економічній та фінансовій сфері країни.

Головними негрошовими факторами інфляції в Україні є:

- структурна незбалансованість економіки;
- неекономність виробництва, яка проявляється у витратному характері виробництва, низькому рівні продуктивності праці та якості продукції.

До основних грошових факторів інфляції на сьогодні можна віднести:

- хронічний дефіцит державного бюджету;
- стрімке зростання державного боргу;
- значний обсяг зовнішніх запозичень корпоративних структур (особливо банків);
- зростання від'ємного сальдо торговельного балансу;
- вплив за межі країни валютної виручки підприємств та доходів громадян;
- інші фактори.

Розрізняють *відкриту* та *подавлену* інфляцію.

Відкрита проявляється у збільшенні цін, *подавлена* – у виникненні дефіциту товарів та погіршенні їх якості. В умовах подавленої інфляції держава намагається періодично стримувати ціни, тому підвищений попит на товари виражається в появі розриву між попитом та пропозицією і, як наслідок, у відхиленні адміністративно-регульованої ціни рівноваги. Оскільки державна ціна є нижчою за рівноважну, зникають стимули для збільшення кількості та підвищення якості товарів. Наслідком цього є виникнення дефіциту та збільшення додаткових витрат споживачів.

Відкрита інфляція приймає різні форми:

- повзуча (коли ціни змінюються повільно – до 10% в рік);
- галопуюча (коли зростання цін набуває стрімкого характеру);
- гіперінфляція (зростання цін складає зазвичай більше 100% на рік).

Гіперінфляція призводить в кінцевому результаті до повного розладу грошового обігу, тому завжди інфляцію легше попередити, ніж боротися з нею.

Якщо інфляція супроводжується падінням обсягів виробництва та зростанням безробіття, та вона отримала назву *стагфляція*.

В залежності від причин, які викликають інфляційні процеси, розрізняють інфляцію попиту та інфляцію витрат виробництва:

Інфляція попиту традиційно виникає при надмірному платоспроможному попиті. Попит на товари більший, ніж пропозиція товарів, в зв'язку з тим, що виробничий сектор не в змозі задовольнити потреби населення. Цей надлишок попиту призводить до зростання цін. Спостерігається наявність великої кількості грошей при малій кількості товарів.

Інфляція попиту може бути зумовлена:

- дефіцитом бюджету та зростанням державного боргу. Покриття дефіциту здійснюється або державними позиками, або емісією банкнот, що створює додатковий попит;
- кредитною експансією банків. Розширення кредитних операцій банків призводить до збільшення кредитних знарядь обігу, які також створюють додаткові вимоги на товари та послуги;

- припливом іноземної валюти в країну, яка за допомогою обміну на національну грошову одиницю викликає загальне зростання обсягу грошової маси, а отже, і надлишковий попит.

Отже, інфляція попиту спостерігається тоді, коли зростання рівня цін відбувається під впливом загального збільшення сукупного попиту.

Інфляція витрат виробництва. Цю інфляцію розглядають зазвичай з позиції росту цін під впливом наростаючих витрат виробництва, перш за все росту витрат на заробітну плату.

Причинами такої інфляції є:

- зниження темпів зростання продуктивності праці, що призводить до збільшення витрат на одиницю продукції, а отже, до зменшення прибутку. У кінцевому результаті це відбивається на зниженні обсягу виробництва, скороченні пропозиції товарів та зростанні цін;
- розширення сфери послуг, поява нових видів з великою питомою вагою зарплати. Як наслідок виникає загальне зростання цін на послуги;
- підвищення оплати праці без відповідного зростання продуктивності праці, що викликає зростання цін та нове підвищення заробітної плати;
- високі непрямі податки у складі ціни продукції.

Інфляція витрат та інфляція попиту взаємопов'язані та взаємообумовлені, їх важко чітко розділити. Надлишкова грошова маса в економіці завжди породжує підвищений попит, викликаючи порушення рівноваги ринків в сфері сукупного попиту і сукупної пропозиції, реакцією на яке є зростання цін. Будучи продуктом розбалансованого грошового ринку, інфляція попиту розповсюджується далі, вражає виробництво і споживання, деформує споживчий попит, посилює нерівномірність і непропорційність розвитку різних галузей господарства, призводячи в результаті до інфляції витрат. Будь-яка сучасна система економіки інфляційна, і в ній діють фактори, що викликають як інфляцію попиту, так і інфляцію витрат.

5.2. Показники вимірювання інфляції

Для оцінки та вимірювання інфляції використовують показник індексу цін, який характеризує співвідношення між купівельною ціною певного набору товарів та послуг для даного періоду з сукупною ціною ідентичної групи товарів та послуг у базовому періоді.

В залежності від того, по яких саме товарах вимірюється зростання цін, застосовується три види індексів:

- індекс цін споживчих товарів (індекс споживчих цін);
- індекс цін на засоби виробництва (індекс цін виробників);
- індекс цін ВВП, або дефлятор ВВП.

Індекс споживчих цін (ІСЦ) характеризує зміну в часі загального рівня цін на товари і послуги, які купує населення для особистого споживання. Цей показник найчастіше використовується для характеристики інфляції, оскільки він досить точно виражає не тільки економічні, а й соціальні аспекти інфляції, зокрема її вплив на рівень життя населення, а тому його називають ще *індексом вартості життя*. ІСЦ широко застосовується в практиці регулювання державної фінансової і соціальної політики, аналізу і прогнозування цінових процесів, регулювання курсу національної валюти, вирішення правових спорів тощо.

Визначається ІСЦ за вартістю певного законодавчо зафіксованого набору товарів і послуг («споживчого кошика»), обчисленою у ринкових цінах базового і поточного періоду. Розрахувати ІСЦ можна за такою формулою:

$$\text{ІСЦ} = \frac{\text{Ринкова вартість фіксованого «кошика» в поточному році } (\sum P_1 g_0)}{\text{Ринкова вартість фіксованого «кошика» в базовому році } (\sum P_0 g_0)} \cdot 100$$

де P_0 і P_1 — ціни одиниці товарів (послуг) базового і звітного періодів відповідно;

g_0 — кількість товарів у «споживчому кошику» базового періоду.

Незважаючи на широке застосування ІСЦ, він не досить точно виражає інфляційний процес і його вплив на вартість життя. Річ у тім, що ІСЦ розраховується за фіксованим набором товарів, який залишається незмінним протягом тривалого часу. В умовах же інфляції населення часто замінює в споживанні товари, що найбільше подорожчали, дешевшими. Як наслідок, структура споживання істотно змінюється порівняно з тією, яка була зафіксована при визначенні «кошика». Тому в умовах високої інфляції потрібно частіше змінювати структуру «споживчого кошика».

Індекс цін на засоби виробництва (цін виробника) характеризує зміну в часі загального рівня цін на засоби виробництва, які купують юридичні особи для виробничого споживання. Цей індекс виражає зростання оптових цін, темпи якого не завжди збігаються з темпами зростання роздрібних цін, за якими визначається ІСЦ. Індекс цін виробника чутливіший до зміни витрат на виробництво, ніж до зміни попиту. Тому його часто використовують при характеристиці інфляції витрат, особливо коли зростання оптових цін відбувається в часі попереду зростання роздрібних цін. Цей індекс застосовується більш обмежено, ніж ІСЦ.

Визначається індекс цін виробника за тією ж формулою, тільки в якості товарів розглядається промислова продукція (без податку на додану вартість та акцизного збору) за вибіркоким колом промислових підприємств:

$$\text{ІЦВ} = \frac{(\sum P_1 g_0)}{(\sum P_0 g_0)},$$

де P_1 і P_0 — рівень цін одиниці товару (послуги) поточного і базового періодів відповідно;

g_0 — кількість товарів (випадків надання послуг) у базовому періоді, що використовуються в розрахунку.

Дефлятор ВВП характеризує зміну в часі загального рівня цін на всі товари і послуги, що реалізовані кінцевим споживачам. Це найбільш широкий показник, який характеризує інфляційні зміни всіх цін. Тому дефлятор ВВП може помітно відхилитися від ІСП та ІЦВ, оскільки він точніше враховує реальну

структуру особистого і виробничого споживання, ніж попередні індекси. Визначається дефлятор ВВП також за формулою наведеного вище агрегатного індексу цін.

В табл. 5.1. наведені дані за останні 10 років щодо рівня інфляції в Україні за всіма трьома вимірниками. Як бачимо, в жодному році ці значення не є тотожними.

Таблиця 5.1.

Індекси інфляції в Україні з 2000 по 2010 р.р.

Рік	Індекс споживчих цін (ІСЦ)	Індекс цін виробників по промисловості (ІЦВ)	Дефлятор ВВП (ДВВП)
2000	125,8	120,8	123,1
2001	106,1	100,9	109,9
2002	99,4	105,7	115,1
2003	108,2	111,1	108,2
2004	112,3	124,1	115,2
2005	110,3	109,5	124,6
2006	111,6	114,1	114,9
2007	116,6	123,3	122,8
2008	122,3	123,0	129,1
2009	112,3	114,3	112,8
2010	109,1	118,7	115,0

Як бачимо, чіткої закономірності та взаємозалежності між індексом споживчих цін, індексом цін виробників та дефлятором ВВП не простежується, незважаючи на доволі значний інтервал часу (10 років.).

Отримані результати пояснюються методологію розрахунку цінових індикаторів, яка суттєво різниться і ця різниця полягає у наступному:

- ДВВП відображає рівень цін на товари і послуги вітчизняних виробників, а ІСЦ фіксує вартість товарів і послуг, придбаних

врахованим колом споживачів з числа фізичних осіб. Тому зміна цін імпортних товарів, які споживаються усередині країни, враховується в ІСЦ, але не враховується в дефляторі ВВП;

- використання цін різного періоду: ДВВП характеризує потоки (протягом періоду), ІСЦ – запаси (вартість споживчої корзини за станом на початок або на кінець того ж періоду). Тому для зіставності ДВВП і ІСЦ останній індекс необхідно брати в середньому за рік.

На рис. 5.1. наведено спільну динаміку всіх трьох вимірників інфляції за 3 останніх роки:

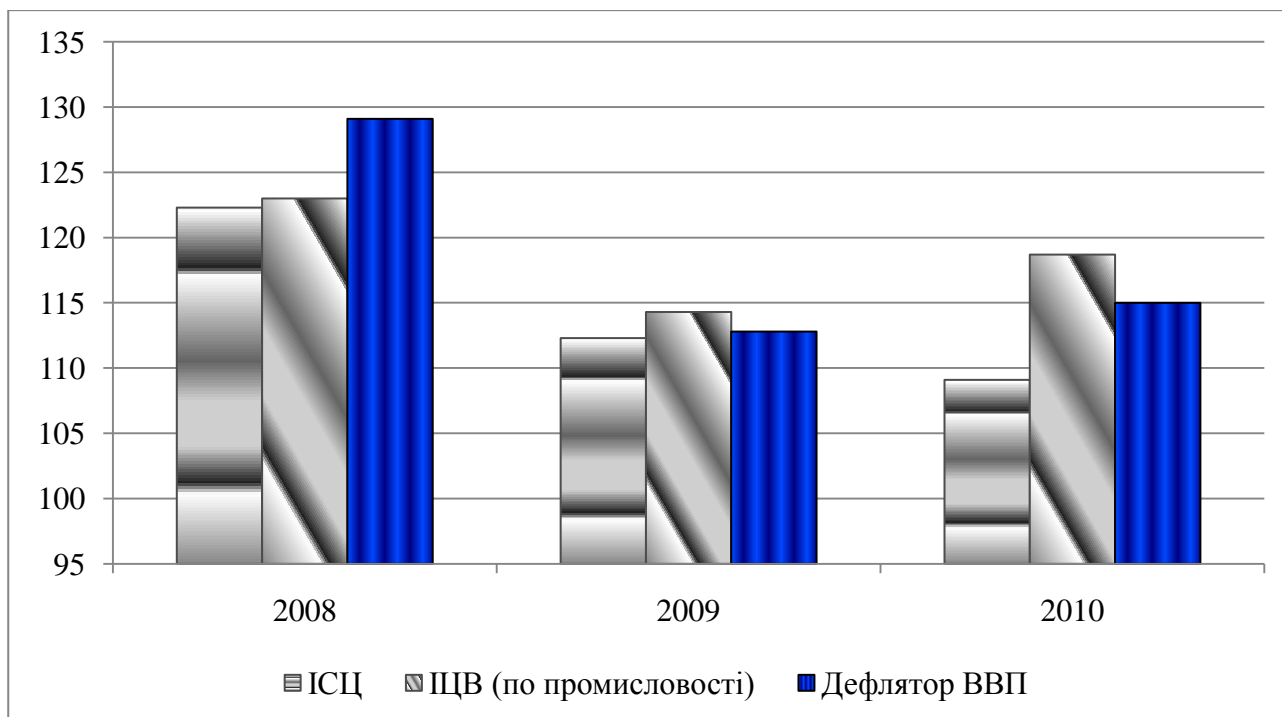

Рис. 5.1. Динаміка індексів вимірювання інфляції в Україні за 2008 – 2010 р.р.

Як бачимо, протягом останніх років найнижчим був рівень індексу споживчих цін. Зважаючи на вищевикладене, пояснити це можна наступним:

- 1) за останні три роки суттєво зросли обсяги імпорту товарів, ціни на які були доволі стабільними за рахунок утримання курсу гривні до долара, незважаючи на інфляційне зростання цін вітчизняних товаровиробників;

- 2) відбувалося постійне зростання цін на енергоносії, але тарифи на послуги ЖКГ уряд намагається максимально стримувати, отже динаміка цін виробників відображає багато в чому саме це зростання.

5.3. Економічні та соціальні наслідки інфляції

Інфляція здійснює негативний вплив на суспільство в цілому. Погіршується економічне становище: знижуються обсяги виробництва, оскільки коливання та зростання цін роблять непевними перспективи розвитку виробництва; відбувається перелив капіталу з виробництва в торгівлю та посередницькі операції, де швидший обіг капіталу та більший прибуток, а також легше ухилитися від сплати податків; розширюється спекуляція в результаті різкої зміни цін; обмежуються кредитні операції; зменшуються фінансові ресурси держави.

У *соціальной сфері* інфляція створює передумови для перерозподілу доходів між найманими працівниками та підприємцями на користь останніх. Виникає соціальне напруження в зв'язку з тим, що інфляція перерозподіляє національний дохід не на користь найменш забезпечених верств суспільства. Вона знижує реальні доходи (кількість товарів та послуг, які можна придбати за номінальний дохід), а отже і загальний рівень життя населення, якщо номінальний дохід буде відставати від росту цін. Особливо важкою є інфляція для осіб з фіксованими доходами: пенсіями, стипендіями, заробітною платою працівників бюджетної сфери. Крім того, інфляція знецінює заощадження громадян. В зв'язку з цим, щоб стримати різке падіння життєвого рівня, держава здійснює індексацію доходів, та податкових пільг. Розгортання інфляційних процесів призводить до такого загострення економічних та соціальних суперечностей, що держави починають вживати заходів для подолання інфляції та стабілізації грошового обігу.

Ще ширший діапазон негативних наслідків інфляції в *економічній сфері*. Особливо відчутно вона впливає на сферу виробництва, торгівлю,

кредитну і грошову системи, державні фінанси, валютну систему і на платіжний баланс країни.

НАСЛІДКИ ІНФЛЯЦІЇ В ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ

Н Е Г А Т И В Н І	→ Інфляція спричинює посилення хаотичності і диспропорційності розвитку суспільного виробництва.
Н А С Л І Д К И	→ Скорочуючи платоспроможний попит населення, інфляція зумовлює звуження ринку збуту товарів народного споживання, що може викликати затухання темпів їх зростання чи навіть скорочення обсягів виробництва.
І Н Ф Л Я Ц І	→ Інфляція негативно впливає на структуру споживчого попиту, що дезорганізує господарські зв'язки та виробництво, а також викликає перерозподіл багатства в суспільстві.
І Н Ф Л Я Ц І	→ В умовах інфляції економічним суб'єктам не вигідно тримати свої активи в грошовій формі. Це негативно впливає на кредитні відносини та грошовий обіг.
І Н Ф Л Я Ц І	→ Інфляція викликає кризу фінансової системи, особливо на другій стадії, коли емісія грошей не встигає за їх знеціненням. Реальна вартість усієї суми державних доходів постійно зменшується.
І Н Ф Л Я Ц І	→ Негативним є вплив інфляції на зовнішньоекономічні зв'язки. Найбільш узагальненим наслідком є падіння курсу національної валюти відносно валют країн, де інфляція відсутня чи розвивається нижчими темпами.

Одним з додаткових негативних чинників, що посилює розвиток інфляції, є поява так званих «інфляційних очікувань», коли економічні суб'єкти усвідомлюючи неминучість майбутнього підвищення цін, починають негайно купувати товари не тільки для поточного споживання, а й для майбутнього.

5.4. Грошові реформи та антиінфляційна політика

Основні форми боротьби з інфляцією – грошові реформи та антиінфляційна політика.

Грошова реформа – повне або часткове перетворення грошової системи, що здійснює держава з метою впорядкування та налагодження грошового обігу. Грошова реформа здійснюється різними методами (нуліфікація, реставрація, девальвація, деномінація) в залежності від економічного стану країни, ступеню знецінення грошей, політики держави (рис. 5.2).

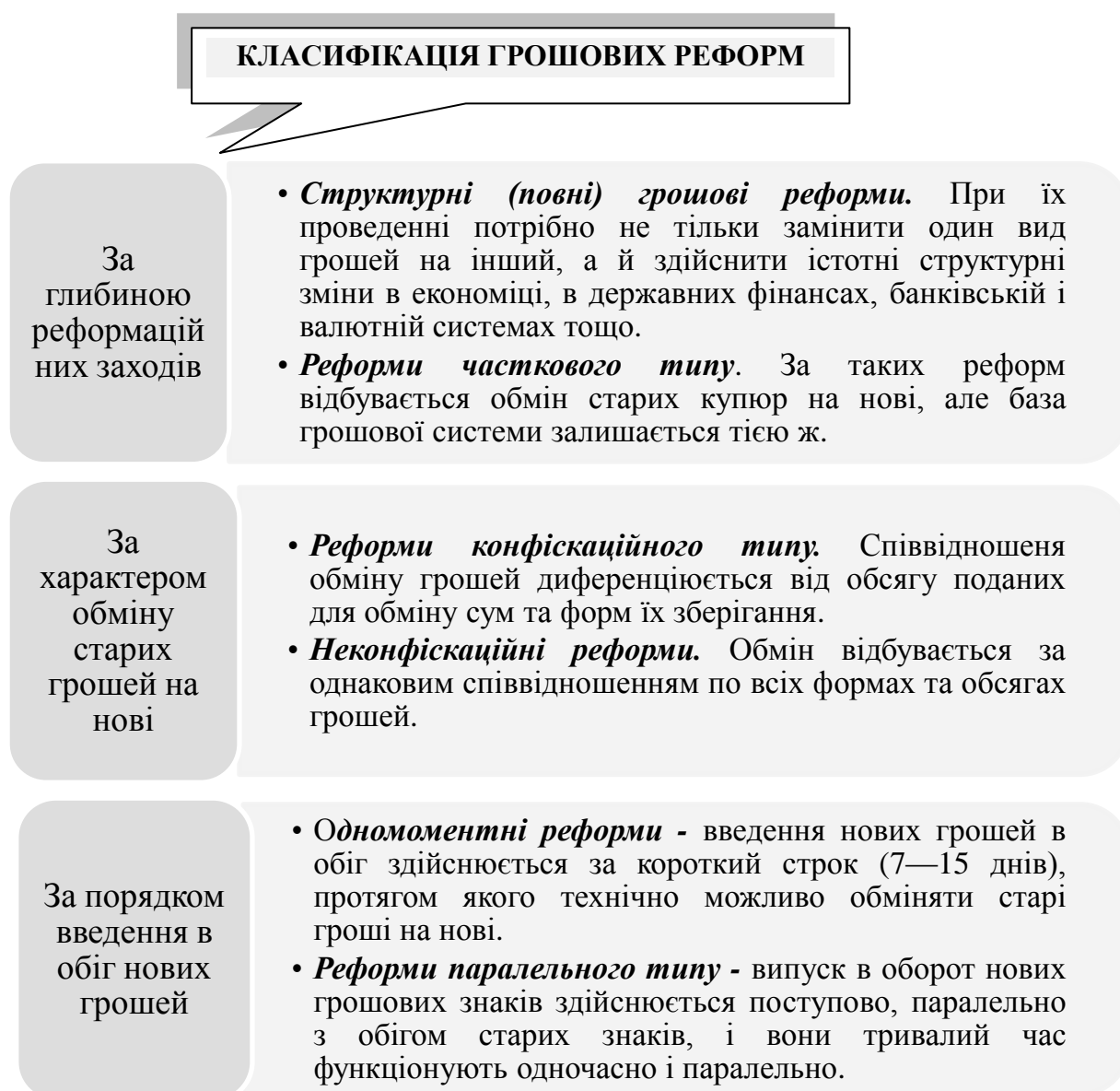

Рис. 5.2. Класифікація грошових реформ

Чим би не була викликана необхідність проведення грошової реформи, **найголовнішою її метою завжди є стабілізація грошового обороту**. Для досягнення цієї мети недостатньо прийняти ті чи інші законодавчі акти, але необхідно підготувати відповідні економічні передумови. Без цього гроші і після реформи можуть знецінюватися. Тому успішне проведення грошової реформи вимагає відповідної підготовки:

- нагромадження золотовалютних і матеріальних резервів;
- припинення чи значне зменшення темпів зростання грошової маси в обігу;
- оздоровлення державних фінансів;
- поліпшення структури суспільного виробництва, збалансування ринку тощо.

Нерідко грошовій реформі передуює **деномінація** грошових знаків, тобто обмін всіх старих знаків на нові в певній пропорції з одночасним перерахуванням у цій пропорції всіх грошових показників: цін, тарифів, заробітної плати, балансової вартості фондів тощо.

Крім підготовки економічних і організаційних передумов грошової реформи, важливе значення для її успіху має правильний вибір методу стабілізації валюти в процесі реформи.

Згідно з світовим досвідом грошових реформ існують наступні методи стабілізації валют: нуліфікація, ревальвація, девальвація, дномінація. (рис. 5.3)

Грошові реформи на основі ревальвації проводилися рідко, оскільки вони можливі при незначному знеціненні грошей та швидкому розвитку економіки і відновленні стабільності ринку.

Грошова реформа деномінаційного типу була проведена в Україні з 2 по 16 вересня 1996 року шляхом обміну грошових купюр (українських карбованців на гривні) та укрупнення того масштабу цін, що діяв раніше. Внаслідок цієї реформи українська держава отримала конституційну національну грошову одиницю.

<i>Нуліфікація</i>	<i>Ревальвація</i>	<i>Девальвація</i>	<i>Деномінація</i>
<ul style="list-style-type: none"> Оголошення державою знецінених паперових грошових знаків недійсними. Проводиться за умови надзвичайно великого падіння купівельної спроможності грошей 	<ul style="list-style-type: none"> Офіційне підвищення державою золотого вмісту та валютного курсу або тільки валютного курсу національної валюти країни. 	<ul style="list-style-type: none"> Офіційне зниження державою золотого вмісту або курсу національних грошей щодо іноземних валют або міжнародних розрахункових одиниць. 	<ul style="list-style-type: none"> укрупнення грошової одиниці без зміни її найменування - проводиться з метою забезпечення грошовою обороту і надання більшої повноцінності грошам.

Рис. 5.3. Методи проведення грошових реформ

Головним методом подолання інфляції є проведення антиінфляційної політики.

Антиінфляційна політика – комплекс заходів державного регулювання економіки, спрямованих на боротьбу з інфляцією. Історично сформувались два основних шляхи такої політики: дефляційна політика (регулювання попиту) та політика доходів.

Дефляційна політика базується на методах обмеження грошового попиту через грошово-кредитний та податковий механізми шляхом зниження державних видатків, підвищення відсоткової ставки за кредит, посилення податкового пресу, обмеження грошової маси тощо. Особливість дії дефляційної політики полягає у тому, що вона, як правило, викликає уповільнення економічного зростання та, навіть, кризові явища. Тому більшість урядів при її проведенні в 60-70-х роках виявляли стриманість в її впровадженні або навіть відмовлялись від неї.

Політика доходів передбачає паралельний контроль над цінами та заробітною платою шляхом повного їх заморожування або встановлення меж їх росту. За соціальними мотивами цей вид антиінфляційної політики застосовується рідко.

Варіанти антиінфляційної політики обираються в залежності від пріоритетів. Якщо ставилося завдання стримування економічного росту, то проводилась дефляційна політика, якщо метою було стимулювання економічного зростання, то перевага віддавалась політиці доходів. У разі, коли кінцевою метою було стримати інфляцію будь-якою ціною, – паралельно використовувались обидва методи антиінфляційної політики.

Питання для самоконтролю до теми 5:

1. Основні причини (фактори) інфляції, їх класифікація.
2. Характеристика форм та видів інфляції.
3. Які характерні особливості має інфляція на сучасному етапі.
4. Охарактеризуйте грошові та негрошові фактори інфляції. Які з них переважають на сучасному етапі?
5. Чи відрізняються наслідки, які спричиняє інфляція попиту від наслідків інфляції витрат?
6. Які показники застосовуються для вимірювання інфляції та чим вони різняться між собою?
7. Назвіть особливості інфляції в Україні.
8. Який вплив на інфляційні процеси в Україні здійснила грошово-кредитна політика держави?
9. Як проявляється інфляція в умовах адміністративно-командної економіки і в умовах ринкових відносин?
10. Які соціально-економічні наслідки інфляції?
11. В чому полягає сутність грошових реформ?
12. Яким чином класифікуються грошові реформи?
13. Назвіть методи здійснення грошових реформ.
14. Охарактеризуйте порядок проведення грошових реформ.
15. Антиінфляційна політика: мета і форми проведення.

Тести для самоперевірки до теми 5.

1. *Інфляція виникає внаслідок:*
 - 1) зростання цін;
 - 2) зниження платоспроможного попиту;
 - 3) наявності диспропорцій в економіці;
 - 4) зростання валютного курсу.
2. *Стагфляція:*
 - 1) викликана підвищенням цін під впливом сукупного попиту;
 - 2) визначається пропорційною зміною цін на різні товари;
 - 3) супроводжується одночасним підвищенням рівня цін і рівня безробіття;
 - 4) викликана підвищенням цін під впливом сукупної пропозиції;
 - 5) характеризується повільним зростанням цін (до 10% на рік).
3. *Падіння темпів інфляції призводить до зниження цін:*
 - 1) так;
 - 2) ні;
 - 3) ці процеси не пов'язані між собою.
4. *Якщо спостерігається незмінність цін за одночасного товарного дефіциту, то це:*
 - 1) подавлена інфляція;
 - 2) відкрита інфляція;
 - 3) зовнішня інфляція;
 - 4) стагфляція.
5. *При зниженні темпу інфляції до 5%: на місяць, інфляція стане:*
 - 1) помірною;
 - 2) галопуючою;
 - 3) гіперінфляцією.
6. *До грошових факторів інфляції не відноситься:*
 - 1) витратний характер виробництва;
 - 2) дефіцит державного бюджету;
 - 3) велика сума державного боргу;
 - 4) від'ємне сальдо торговельного балансу.
7. *Якщо ключовим чинником інфляції явилось зниження темпів продуктивності праці на фоні зростання заробітної плати, то це:*
 - 1) інфляція попиту;
 - 2) інфляція витрат;
 - 3) подавлена інфляція;
 - 4) трудова інфляція.

8. За характером обміну старих грошей на нові розрізняють:
- 1) структурні та часткові реформи;
 - 2) конфіскаційні та неконфіскаційні реформи;
 - 3) одномоментні та паралельні реформи.
9. Зміну в часі загального рівня цін на всі товари та послуги, що реалізовані кінцевим споживачам, характеризує:
- 1) індекс споживчих цін;
 - 2) індекс цін виробника;
 - 3) дефлятор ВВП;
 - 4) індекс кінцевого продукту.
10. Головна функція грошової реформи:
- 1) впровадження нового зразка купюри;
 - 2) зміна масштабу цін;
 - 3) конфіскація грошей у населення;
 - 4) стабілізація грошового обігу;
 - 5) обмін зношених грошових купюр.

Практичні завдання з розв'язаннями до теми 5.

Задача 5.1. Визначити, як у процентному відношенні змінився реальний дохід у другому та третьому роках по відношенню до кожного з попередніх, якщо відомо, що номінальний дохід у другому році зріс у порівнянні з першим на 12%, а в третьому у порівнянні з другим – на 8%. При цьому індекс інфляції першого року становив 5%, а кожного наступного року зростав на 2%.

Розв'язання:

Реальний дохід – це номінальний дохід, скоригований на індекс інфляції:

$$RD = \frac{\text{Номінальний дохід}}{\text{Індекс інфляції}} = \frac{НД}{I}$$

$$\frac{RD_2}{RD_1} = \frac{НД_2}{I_2} * \frac{I_1}{НД_1} = \frac{1,12 * НД_1}{НД_1} * \frac{1,05}{1,07} = 1,099 = 9,9\%$$

$$\frac{RD_3}{RD_2} = \frac{НД_3}{I_3} * \frac{I_2}{НД_2} = \frac{1,08 * НД_2 * 1,07}{НД_2 * 1,09} = 1,06 = 6\%$$

$$\frac{RD_3}{RD_1} = \frac{НД_3}{I_1} * \frac{I_3}{НД_3} = \frac{1,12 * 1,08 * НД_1 * 1,09}{НД_1 * 1,05} = 1,256 = 25,6\%$$

Задача 5.2. Як зміниться величина реального доходу в поточному році, якщо номінальний дохід збільшився на 11%, а рівень інфляції становив 10%? Індекс цін попереднього року дорівнює 1,03.

Якщо в наступному році номінальний дохід складе 3800 тис. г. од., а індекс цін прогнозується на рівні 1,05, розрахувати реальний дохід.

Розв'язання:

$$1) \text{НД}_1 = 1,11 * \text{НД}_0.$$

$$P_1 = 1,1 * P_0,$$

$$\frac{P_1}{P_0} = I_1 = 1,1, \quad I_0 = 1,03$$

$$\frac{PД_1}{PД_0} = \frac{\text{НД}_1}{I_1} / \frac{\text{НД}_0}{I_0} = \frac{1,11 \cdot 1,03}{1,1} = 1,039 - \text{реальний дохід зріс на } 3,9\%$$

$$2) PД = \frac{\text{НД}}{I} = \frac{3800}{1,05} = 3619,05 \text{ тис. г. од.}$$

Задача 5.3. Відомо, що природній рівень безробіття для даної країни становить 6%. У поточному році фактичний рівень безробіття становив 10%, а у наступному прогнозується його збільшення до 14%. ВВП минулого року становив 286 млрд. грн. і падає внаслідок зростання безробіття. Визначити прогнозоване падіння обсягів ВВП у поточному та прогнозованому роках в абсолютному та відносному вимірі.

Розв'язання:

Згідно з законом Оукена, перевищення фактичного рівня безробіття над природнім на 1% призводить до падіння ВВП на 2,5%.

В поточному році падіння ВВП становитиме:

$$(10\% - 6\%) * 2,5\% * 286 = 28,6 \text{ (млрд.. грн.)}, \text{ або на } 10\%.$$

В прогнозованому році падіння ВВП прогнозується на рівні:

$$(14\% - 6\%) * 2,5 * 286 = 57,2 \text{ (млрд.. грн.)}, \text{ або на } 20\%.$$

6. КРЕДИТ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

6.1 Необхідність та сутність кредиту

У ринковій економіці задля ефективного використання та отримання відповідного прибутку, гроші постійно мають перебувати в обігу. Тимчасово вільні кошти, як правило, відразу надходять на ринок позичкових капіталів, акумулюються кредитно-фінансовими установами, а потім розміщуються у тих галузях економіки, де є потреба у додаткових капіталовкладеннях.

Кредит є рухом позичкового капіталу, певна сума якого надається в позику за умови обов'язкового повернення і сплати відсотка за користування. Ця економічна категорія зародилась ще за рабовласницького ладу, коли гроші надавались у борг лихварями.

Загалом, завдяки кредиту скорочується час на задоволення господарських і особистих потреб. Кредит є невід'ємним елементом економічного розвитку і на нього нині спирається світова економіка. Кредитні кошти використовують як держави, уряди, великі підприємства, так і малий бізнес та окремі громадяни.

З розвитком товарного виробництва *кредит стає обов'язковим атрибутом господарювання*. Виробництво продуктів як товарів означає, що в процесі відтворення відбувається відрив моменту відчуження товару від одержання грошового еквіваленту відносно відокремлення руху грошової форми вартості від товарної форми, виконання грошима функції засобу платежу і викликають кредитні відносини. Це відносне відокремлення проявляється в ***розбіжності у часі руху матеріальних та грошових потоків***, які виникають при розподілі, обміні та споживанні сукупного суспільного продукту. Якщо рух товарних потоків випереджає грошові, то споживачі матеріальних цінностей в момент їх оплати не мають достатніх грошових коштів, що може зупинити нормальний рух процесу відтворення. Коли рух грошових потоків випереджає товарні, то в учасників виробничого процесу нагромаджуються тимчасово вільні грошові кошти, виникає суперечність між безперервним вивільненням грошей у

кругообігу коштів і потребою у постійному використанні матеріальних і грошових ресурсів в інтересах прискорення процесу відтворення. Ця суперечність може бути усунута за допомогою **кредиту**, який дає можливість отримувати позичальникам грошові кошти, потрібні для оплати матеріальних цінностей та послуг, або придбати їх з розстрочкою платежу.

Кредит потребують не тому, що боржник бідний, а тому, що у нього внаслідок коливання кругообігу і обігу капіталу у певний час недостатньо власних коштів, бо зберігати та нагромаджувати гроші про всяк випадок неефективно. Ресурси постійно повинні бути в обігу.

Отже, *кредит є об'єктивною вартісною категорією, складовою частиною товарно-грошових відносин, а його необхідність викликана існуванням товарно-грошових відносин.*

Кредит (від лат. *credo* – довіра) – це позичковий капітал, що передається у тимчасове користування на умовах строковості, платності, повернення, забезпеченості та цільового використання.

Кредитні відносини мають ряд характерних ознак, які конституюють їх як окрему самостійну економічну категорію — кредит.

Основними **ознаками** відносин, що становлять сутність **кредиту**, є такі:

учасники кредитних відносин повинні бути економічно самостійними

кредитні відносини є добровільними та рівноправними

кредитні відносини не змінюють власника цінностей

кредитні відносини є вартісними, але нееквівалентними

кредитні відносини є платними

Слід також відмітити, що кредит і гроші — це не ідентичні економічні категорії. Кредит часто надається грошима, але є дещо іншими відносинами.

Відмінності між категоріями «кредит» та «гроші»

<i>КРЕДИТ</i>	<i>ГРОШІ</i>
За складом учасників відносин	
Відносини між боржником і кредитором	Відносини між продавцем та покупцем
За сферою використання	
Кредит обслуговує рух тільки частину ВВП в процесі відтворення	Гроші обслуговують реалізацію всього ВВП
За характером руху вартості	
Нееквівалентне переміщення вартості в грошовій або товарній формах	Зустрічний, еквівалентний рух вартості
За характером зміни власності	
Власником вартості завжди залишається кредитор	Завжди супроводжується зміною власника відповідної вартості, представленої грошима
За принципом створення вартості	
Має на меті створення додаткової вартості (гроші як капітал)	Додаткова вартість не створюється (гроші як гроші)

6.2. Теоретичні концепції та функції кредиту

Одним з дискусійних питань в теорії грошей є таке: чи здатен кредит у своєму застосуванні збільшувати суспільне багатство? На сьогодні економічна наука визнає дві провідні теорії кредиту: *натуралістичну та капіталотворчу*.

Основоположниками *натуралістичної* теорії кредиту були класики політичної економії А. Сміт, Д. Рікардо, А. Тюрго, Дж. Мілль. Вони вважали, що об'єктом кредиту є не грошовий капітал, а капітал у його речовій формі. Гроші, які позичаються, — це лише технічний засіб перенесення реального капіталу від одного економічного агента до іншого для використання фактично наявного капіталу; кредит не створює капітал, він тільки визначає, як цей капітал буде застосований.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ НАТУРАЛІСТИЧНОЇ ТЕОРІЇ КРЕДИТУ

об'єктом кредиту є тимчасово вільний капітал у натурально-речовій формі;

кредит — це форма руху матеріальних благ, а тому роль кредиту полягає в перерозподілі цих благ у суспільстві;

позичковий капітал є реальним капіталом, тобто капіталом у речовій формі

банки є лише посередниками в кредиті, спочатку акумулюючи вільні кошти, а потім розміщуючи їх у позичку;

пасивні операції банків є первинними порівняно з активними.

Заслугою натуралістичної теорії було те, що її представники не просто визнавали зв'язок кредиту з процесами виробництва, а виходили з первинності виробництва і вторинності кредиту; вони переконливо доводили, що *кредит сам по собі не може створювати реального капіталу*, що останній виникає тільки в процесі виробництва. Проте натуралістичний підхід мав і суттєві недоліки, зумовлені тим, що класики не змогли до кінця з'ясувати різницю між позичковим і реальним капіталом. Нагромадження позичкового капіталу вони розглядали лише як відображення нагромадження реального капіталу.

Основоположником *капіталотворчої* теорії кредиту був англійський економіст Дж. Ло. Згідно з його поглядами, кредит не залежить від процесу відтворення і відіграє важливу самостійну роль у розвитку економіки. Поняття кредиту в цій теорії пов'язувалося з грошима й багатством. На думку Ло, за допомогою кредиту можна залучити і привести в рух усі невикористані виробничі можливості країни, створити багатство й капітал.

Але слід пам'ятати, що капіталотворення з допомогою кредиту не може бути безмежним. У здатності банків помножувати капітали криється велика загроза, що й показала остання світова фінансова криза

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ КАПІТАЛОТВОРЧОЇ ТЕОРІЇ КРЕДИТУ

кредит є безпосередньо капіталом, багатством, а тому розширення кредиту означає нагромадження капіталу;

банки — це не посередники в кредиті, а «фабрики кредиту», творці капіталу;

активні операції банків є первинними відносно пасивних.

Теоретичний аналіз кредиту та практичне його використання в політиці макроекономічного регулювання свідчить про те, що значний сенс є як в одній, так і в іншій теорії. Так, банки насправді є і посередниками, і «фабриками» грошового капіталу. Їх активні операції хоч і є первинними відносно пасивних, але держави чітко обмежують обсяги цих операцій. Позичковий капітал хоч і здійснює самостійний рух, проте він не може зовсім відірватися від реального капіталу і самостійність його має відносний характер. Тому сучасна наукова думка з теорії кредиту розвивається теж по шляху синтезу окремих ідей натуралістичної та капіталотворчої теорій.

Питання про *функції кредиту* є найбільш дискусійним в теорії кредиту. Розбіжності з приводу кількості та змісту функцій обумовлені не тільки відмінністю в трактуванні сутності кредиту, але й відсутністю єдності у визначенні методологічних підходів до їх аналізу. Багато економістів дослідження функцій кредиту як економічної категорії замінюють аналізом функцій одного з його елементів, при цьому найбільш часто функції кредиту порівнюються з функціями банків. Поширене також виділення функцій, виходячи з особливостей окремих форм кредитних відносин. Деякі автори розглядають функцію кредиту як конкретну форму його руху.

Результатом відсутності єдиної методологічної основи аналізу є поява великої кількості функцій, які виділяються різними економістами. В економічній літературі обґрунтовується правомірність таких функцій, як акумуляція тимчасово вільних коштів; розподіл акумульованих коштів між галузями, підприємствами і населенням; регулювання грошового обігу шляхом заміни реальних грошей кредитними операціями; економія витрат виробництва; опосередкування кругообігу фондів тощо. Часто виділяють грошову (емісійну) і контрольну (стимулюючу) функції кредиту. Оскільки із суті кредиту випливає, що за його допомогою відбувається перерозподіл вартості на умовах повернення, то можна сказати, що кредит виконує функцію перерозподілу вартості у процесі відтворення. Перерозподільча функція кредиту полягає в тому, що тимчасово вільні кошти юридичних та фізичних осіб за допомогою кредиту передаються в тимчасове користування підприємств, господарських товариств і населення для задоволення їхніх виробничих або особистих потреб. Такий перерозподіл дає можливість прискорити залучення матеріальних ресурсів у виробниче і особисте споживання. Тому в цій функції перерозподіляються не тільки грошові кошти, а й матеріальні ресурси.

Іншою функцією кредиту є створення ним нових грошей для грошового обігу – антиципаційна (емісійна) функція, яку виконує тільки банківський кредит. Методом кредитної експансії (розширення кредиту) та кредитної рестрикції (звуження кредиту) регулюється кількість грошей в обігу, причому вилучення грошей з обігу за допомогою кредиту досягається значно важче, ніж їх випуск в обіг.

Контрольна функція кредиту полягає в тому, що в процесі кредитного перерозподілу коштів забезпечується банківський контроль за діяльністю позичальника. Можливість такого контролю випливає з самої природи кредиту. Треба зазначити, що, вступивши у кредитні відносини, одержувач кредиту також має здійснювати контроль за своєю діяльністю, з тим, щоб своєчасно і повністю повернути кредитні ресурси.

Таким чином, вважаємо за доцільне виділення наступних функцій кредиту:

ФУНКЦІЇ КРЕДИТУ

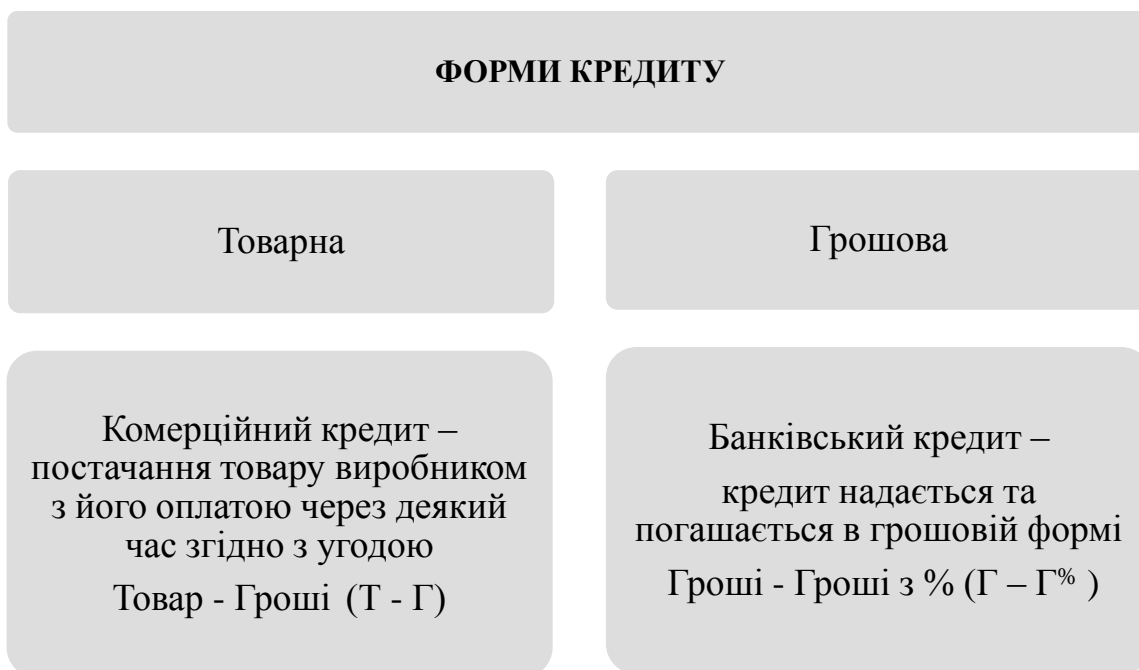
Перерозподільна функція	<ul style="list-style-type: none">Вільні кошти через кредит перерозподіляються і спрямовуються у тимчасове користування іншим суб'єктам, не змінюючи їх первинного права власності
Функція забезпечення потреб обороту в платіжних засобах	<ul style="list-style-type: none">Кредитний механізм дає можливість гнучко розширити масу платіжних засобів в обороті, коли потреба в них зростає
Антиципаційна (емісійна) функція	<ul style="list-style-type: none">Реалізується методами кредитної експансії (розширення меж кредитування) та кредитної рестрикції (звуження меж кредитування)
Контрольна функція	<ul style="list-style-type: none">Забезпечує банківський контроль за діяльністю позичальника

Слід зазначити, що свої функції кредит може успішно виконувати лише в умовах розвинутої ринкової економіки, коли сутність кредиту і закономірності його руху можуть проявитися найбільш повно.

6.3. *Форми і види кредитів та фактори їх розвитку*

Питання форм і видів кредиту нерідко плутається між собою. Будемо виходити з того, що *форма* — це зовнішній, найбільш загальний вияв певного предмета чи явища, а *вид* (у практиці класифікації) — це підрозділ, що об'єднує ряд предметів, явищ за спільними ознаками.

Отже, найбільш загальним проявом кредиту, в якому не розкривається його сутність і внутрішня структура, є форма позиченої вартості, в якій вона рухається між кредитором і позичальником. Таких *форм* може бути *дві* — товарна (натурально-речова) та грошова. Тому й форм кредиту також може бути *дві* — товарна і грошова:

Першою виникла *товарна форма* (Стародавня Греція, Прадавній Єгипет). В ті часи кредит надавався і погашався товаром (наприклад, селяни брали в борг пшеницю, засівали нею поля, а після її збирання повертали борг пшеницею або іншою сільськогосподарською продукцією). У *товарній формі* кредит надається у разі продажу товарів з відстрочкою платежу (комерційний кредит), при оренді майна (у тому числі лізинг), наданні речей чи приладів у прокат, погашенні міждержавних боргів поставками товарів тощо. Цей кредит ще носить назву *комерційний кредит*, який полягає у продажу товару з відтермінуванням платежу та погашається в грошовій формі.

Поява *банківської форми кредиту* пов'язана з розвитком банківських структур та грошового обігу.

Банківський кредит – це економічні відносини між кредитором та позичальником на базі позичкового капіталу банку у *грошовій формі*, що передається в тимчасове користування на умовах платності, строковості, забезпеченості, зворотності та цільового характеру використання.

Всю сукупність кредитних відносини можна згрупувати за однорідними ознаками, виділивши різні класифікаційні ознаки. В табл. 6.1. наведена така класифікація у найбільш узагальненому вигляді.

Узагальнена класифікація видів кредитів

Ознака класифікації	Види кредиту
<i>Залежно від суб'єктів кредитних відносин</i>	<ul style="list-style-type: none"> – банківський кредит; – державний кредит; – міжгосподарський (комерційний) кредит; – міжнародний кредит; – особистий (приватний) кредит.
<i>Залежно від сфери економіки</i>	<ul style="list-style-type: none"> – виробничий кредит (на формування капіталу); – споживчий кредит (задоволення особистих потреб).
<i>За терміном</i>	<ul style="list-style-type: none"> – короткострокові (до одного року); – середньострокові (до трьох років); – довгострокові (понад три роки).
<i>За галузевою спрямованістю</i>	<ul style="list-style-type: none"> – кредити в промисловість; – кредити в сільське господарство; – кредити в торгівлю; – кредити в будівництво, особливо в житлове будівництво; – кредити в інші галузі.
<i>Залежно від цільового призначення</i>	<ul style="list-style-type: none"> – кредит на формування виробничих запасів; – кредит у витрати виробництва; – кредит на створення запасів готової продукції; – кредити, пов'язані з виникненням тимчасових розривів у платежах.
<i>За організаційно-правовими ознаками та умовами надання</i>	<ul style="list-style-type: none"> – забезпечений і незабезпечений; – строковий і прострочений, пролонгований; – реальний, сумнівний, безнадійний; – платний, безплатний.

Оскільки найбільш розповсюдженими є банківські кредити, розглянемо окремо їх різновиди. Найбільш прагматичною можна вважати класифікацію, в основу якої покладено наведені у таблиці 6.2 критерії банківських кредитів.

Таблиця 6.2

Класифікація банківських кредитів

<i>Ознака класифікації</i>	Види кредиту
<i>1</i>	<i>2</i>
<i>За термінами надання</i>	– до запитання (онкольні); – короткострокові; – середньострокові; – довгострокові.
<i>За видом валюти</i>	– в національній валюті; – в іноземній валюті.
<i>За методом надання</i>	– Одноразові; – перманентні (кредитна лінія); – гарантовані; – stand-by (траншами, з особливими умовами).
<i>За рівнем забезпеченості</i>	– забезпечені; – недостатньо забезпечені; – бланкові (не забезпечені).
<i>За ступенем ризику</i>	– безризикові; – помірковані; – з високим ризиком.
<i>В залежності від якості (згідно з Положенням НБУ)</i>	– стандартні; – під контролем; – субстандартні; – сумнівні; – безнадійні.
<i>За способом повернення тіла кредиту</i>	– рівномірними платежами (ануїтет); – одноразовим платежем в кінці строку дії угоди; – з особливими умовами; – за вимогою кредитора; – з регресом платежів; – непропорційними частинами (кредитні лінії, овердрафти).
<i>За характером відсоткової ставки</i>	– з фіксованою ставкою; – з плаваючою ставкою.
<i>За способом виплати відсотків</i>	– сплата по мірі використання кредиту; – одночасно з отриманням кредиту (дисконтний); – після закінчення строку дії угоди.

1	2
<i>За суб'єктами кредитування</i>	<ul style="list-style-type: none"> - міжбанківські; - суб'єктам господарювання; - державним органам влади; - споживчі.
<i>За галузями кредитування</i>	<ul style="list-style-type: none"> - промислові; - сільськогосподарські; - торгові.
<i>За об'єктами фінансування</i>	<ul style="list-style-type: none"> - кредити в поточну діяльність; - фінансування капіталовкладень.
<i>За цільовим призначенням</i>	<ul style="list-style-type: none"> - цільові (пов'язані з конкретною метою); - нецільові.

Строкові позички надаються банком на строк, зафіксований у кредитній угоді. До строкових належить переважна більшість банківських кредитів.

Позички до запитання, або безстрокові, надаються банками на невизначений строк. Клієнт зобов'язаний повернути таку позичку на першу вимогу банку. Якщо ж банк не вимагає повернення, то позичка сплачується на розсуд клієнта.

Короткострокові кредити у вітчизняній банківській практиці є найпоширенішими. Вони надаються суб'єктам господарювання у разі тимчасових фінансових труднощів, що виникають у зв'язку з витратами виробництва та обігу, не забезпечених надходженнями коштів у відповідному періоді. Короткострокові кредити відрізняються від середньо- і довгострокових не тільки терміном надання, а й об'єктами вкладення і джерелами повернення. За участю короткострокового кредиту формується, в основному, оборотний капітал суб'єктів господарювання.

Середньострокові кредити, як правило, надаються на придбання обладнання, поточні витрати, на фінансування капітальних вкладень. Вони поділяються на кредити зі строком від 1 до 2 років та кредити зі строком використання понад 2 роки.

Довгострокові кредити надаються для формування основних фондів, об'єктом кредитування виступають капітальні витрати на реконструкцію,

модернізацію та розширення вже діючих основних фондів, на нове будівництво, на приватизацію та інше, і видаються строком понад три роки.

Простроченими вважаються позички, за якими закінчилися строки повернення, встановлені в кредитних угодах між банком і позичальником, а кошти банку не повернені. Такі позички враховуються на окремому рахунку, і за ними клієнт мусить сплачувати підвищену процентну плату.

Відстрочені, або пролонговані – це такі позички, за якими банком перенесені строки повернення на пізніший час. Для цього необхідне обґрунтоване клопотання позичальника. Пролонгація позички оформляється додатковою кредитною угодою і супроводжується встановленням вищої процентної ставки.

Одноразові кредити – це позички, рішення про видачу яких приймається банком окремо за кожною позичкою на підставі заяви та інших документів клієнта.

Перманентні кредити надаються банками у міру виникнення у клієнтів потреби в межах розміру відкритої кредитної лінії. Позички надаються, як правило, шляхом безпосередньої оплати з позичкового рахунку розрахункових документів клієнта (доручень, чеків та інших) без погодження з банком розміру окремих позичок і документального їх оформлення.

Гарантований кредит передбачає зобов'язання банку надати клієнту кредит при виникненні у нього потреби у визначеному розмірі протягом обумовленого терміну (як правило, кварталу).

Розрізняють гарантовані позички двох видів:

- з попередньо обумовленою датою видачі;
- з видачею у міру виникнення в ній потреби.

Одноразовим платежем здійснюється повернення одноразових короткострокових позичок, які опосередковують поточну виробничу діяльність підприємця. Для банківської практики України це найпоширеніший спосіб розрахунків щодо боргів банкам.

Особливі умови повернення передбачаються при застосуванні окремих видів кредиту, зокрема, контокорентного, за овердрафтом, під заставу векселів тощо. Особливість полягає в тому, що повернення позички здійснюється за ініціативою не позичальника, що є загальною нормою, а банку шляхом зарахування поточних надходжень коштів безпосередньо на позичковий рахунок. На вимогу кредитора стягуються позички у тих випадках, коли клієнт порушує принципи кредитування, зокрема, цільовий характер, строковість або не виконує умови кредитної угоди щодо звітності та іншої обов'язкової інформації, що має надаватися банку.

Більшість банківських кредитів надається під певне забезпечення. Забезпеченість – один з принципів банківського кредитування.

Незабезпечені (бланкові) кредити можуть надаватися при високому ступені довіри банку до позичальника. Їх розмір, як правило, обмежується власним капіталом банку. Найчастіше бланковий кредит надається інсайдерам банку, причому, його розмір обмежується певною часткою банківських акцій, що належать інсайдеру.

Кредити з високим ризиком надаються банками без забезпечення, а також клієнтам з нестійким фінансовим станом, які порушують строки повернення раніше отриманих позичок і сплати процентів за ними.

Кредити з фіксованою процентною ставкою, як правило, надаються на короткий термін та за умов стабільної економіки.

Плаваюча відсоткова ставка є засобом зменшення ризику банківських втрат в умовах нестабільної економіки, значних темпів інфляції і при довгостроковому кредитуванні. У цих ситуаціях відповідно до кредитної угоди відсоткова ставка періодично переглядається і прив'язується, як правило, до облікової ставки центрального банку з урахуванням ситуації на кредитному ринку.

Дисконтний кредит передбачує утримання процента (дисконту) одночасно з видачею позички (наприклад, до такого кредиту відносять обліковий кредит,

який надається шляхом купівлі банком переказних векселів у клієнтів-векселедержателів; інколи – при споживчому кредитуванні).

В останні часи економічний розвиток суб'єктів господарювання та країн в цілому багато в чому пов'язується з можливостями та перспективами кредитування. Не є винятком в цьому випадку й Україна, яка наразі, з одного боку, потребує додаткових кредитів для власного розвитку, а з іншого – має використовувати власний внутрішній потенціал.

На розвиток кредитування в Україні впливає цілий ряд ендогенних та екзогенних факторів, які доцільно аналізувати на різних рівнях їх виникнення з метою управління ними. (табл. 6.3).

Таблиця 6.3

Основні фактори розвитку кредитування в Україні

Фактори розвитку кредитування		
На рівні внутрішнього середовища		На рівні зовнішнього середовища
На рівні банку	На рівні позичальників	
1. Зниження відсоткових ставок за кредитами 2. Підвищення рівня капіталізації банків 3. Збільшення ліквідності банку 4. Розробка ефективних програм оцінки кредитоспроможності позичальника 5. Диверсифікація кредитного портфеля 6. Внутрішня зацікавленість	1. Наявність надійного позичальника 2. Наявність ліквідної застави 3. Оптимальний рівень рентабельності 4. Рівень платоспроможності позичальника 5. Наявність гарантій повернення кредиту	1. Інфляційні процеси 3. Розвиненість ринку застави 4. Підвищення довіри населення до банківської системи 5. Розвиток страхування неповернення кредитів 6. Зменшення ризикованості будь-якої підприємницької діяльності та ін. 7. Активізація залучення коштів суб'єктів ринкових відносин

6.4. Принципи кредитування

Основними, найбільш визнаними є такі **принципи кредитування**:

- цільове призначення позички;
- строковість передання коштів кредитором позичальнику;
- поверненість позичальником коштів кредитору в повному обсязі;
- забезпеченість позички;
- платність користування позиченими коштами.

Цільове призначення позички полягає в тому, що економічні суб'єкти, що виявили намір вступити в кредитні відносини, повинні заздалегідь чітко визначити, на яку ціль будуть використані позичені кошти. Визначену ціль повинні однаково розуміти й оцінювати обидві сторони, погоджуючись на її кредитування. Це висхідна, базова передумова забезпечення кожною зі сторін своїх інтересів у даній позичці та реалізації їх відносин як кредитних.

Строковість позички передбачає, що вільні кошти кредитора передаються позичальнику на чітко визначений строк, який сторони повинні узгодити в момент вступу в кредитні відносини. Строковість впливає з цільового призначення позички і сама слугує передумовою для подальшого розгортання кредитних відносин між сторонами позички: визначення плати за позичені кошти, порядку повернення коштів тощо. Конкретні строки окремих позичок визначаються залежно від тривалості кругообороту капіталу позичальника, у формуванні якого бере участь позичена вартість. Економічно обґрунтоване визначення строку позички має вирішальне значення для забезпечення інтересів суб'єктів позички, ефективного використання позиченої вартості, для зменшення кредитного ризику та ін.

Поверненість позиченої вартості кредитору означає, що позичальник повинен повернути кредитору весь обсяг одержаної в позичку вартості. Цей принцип впливає з попереднього — строковості позички і тісно пов'язаний з ним, але це самостійний принцип. Визначення строку позички при укладенні відповідної угоди зовсім не гарантує того, що вона буде погашена якраз у цей

термін. Дуже часто позичка повертається несвоєчасно. Але якщо навіть вона погашається в установленій термін, це не значить, що вся позичена вартість повернута. Девальвація валюти позички, інфляція можуть знецінити грошову одиницю та основну суму грошової позички, тому у разі повернення номінальної суми позички кредитор зазнає збитків. Подібні втрати він матиме і в разі повернення товарної позички у вигляді тих самих матеріальних цінностей, якщо ринкова ціна їх упала за період користування позичкою. Тому суб'єкти кредиту повинні передбачати спеціальні заходи щодо забезпечення повернення позиченої вартості в повному обсязі: скорочення терміну позички, підвищення ставки позичкового процента, запровадження плаваючої (змінної) ставки процента та ін.

Забезпеченість полягає в тому, що кредитор при наданні позички мусить вжити додаткових заходів щодо гарантування повернення позички у визначені строки. Додатковими ці заходи є відносно принципів цільового спрямування та строковості позички, які за своєю сутністю сприяють поверненню позички. Але цього «сприяння» часто виявляється недостатньо, і позички повертаються не своєчасно, не в повному обсязі чи взагалі не повертаються. Захисту кредитора від неповернення боргу неплатоспроможним позичальником і слугує принцип забезпеченості позичок.

Забезпеченням позички може бути майно (нерухоме, рухоме, цінні папери, валютні цінності), що береться у заставу, а також зобов'язання третьої особи погасити борг кредитору (гарантії, поручительства). Розмір майнового забезпечення звичайно встановлюється на рівні, що перевищує розмір позички, на випадок зниження ринкової ціни застави.

Принцип забезпеченості відіграє важливу роль у захисті від кредитних ризиків — він є останньою перепоною на шляху вказаного ризику. Проте й ця перепона не завжди спрацьовує (наприклад, у разі знецінення застави чи банкрутства гаранта). Тому кредиторам не слід переоцінювати значення забезпечення позичок, а більше покладатися на високу ефективність проекту, що кредитується, та кредитоспроможність і надійність позичальника. Якщо

позичальник безумовно має ці якості, то кредитор може і не вимагати додаткового забезпечення позичок.

Платність користування позичкою полягає в тому, що позичальник повертає кредитору не тільки основну суму боргу, а й сплачує додаткові кошти у формі процента. Для встановлення такого принципу є вагомі економічні підстави. Адже коли кредитор передає свої вільні кошти в позичку, то зазнає при цьому подвійних втрат:

- втрачає дохід, який припадає на вилучену ним з обороту частину коштів, що стає джерелом кредиту;
- втрачає ті переваги та зручності, які властиві утриманню вивільнених з обороту коштів у ліквідній формі. Більше того, втрати переваг та зручностей запасів ліквідності супроводжуються появою кредитного ризику, пов'язаного з наданням позички, та можливих збитків від позички.

Тому, щоб зберегти своє попереднє становище на ринку, кредитор мусить стягувати плату за надані в позичку кошти. Без цього надання позички перетворюється з комерційної кредитної операції в спонсорську і в кредитора зникають економічні мотиви здійснювати позичкову діяльність, розвивати кредит.

Платність позички має важливе значення і для позичальника. Вона стимулює його до більш виваженого рішення щодо доцільності одержання позички, строгого дотримання інших принципів кредитування, ефективного використання позичених коштів тощо. У процентній ставці, що визначає розмір плати за позичку, перехрещуються інтереси кредитора і позичальника, тому дуже важливо для нормального розвитку кредиту, щоб розмір її задовольняв як кредитора, так і позичальника.

Усі принципи кредитування тісно між собою пов'язані, оскільки впливають із сутності кредиту і тільки в комплексі можуть забезпечити її реалізацію. Тому для ефективного кредитування дотримання всіх його принципів є обов'язковим.

6.5. Позичковий процент та чинники, що впливають на нього

Позичковий процент, або плата за кредит – це плата, яку отримує кредитор від позичальника за користування позиковими коштами.

Між кредитором і позичальником відносно величини процента, строків і методів його сплати виникають певні економічні відносини, тому процент є економічною категорією.

Абсолютна величина доходу, який отримують від надання грошей у борг у будь-якій формі, називається **процентними грошима**, або **процентами**. І який би вид чи походження не мали проценти, це завжди конкретний прояв такої економічної категорії, як позичковий процент.

Для відносин з приводу процента характерно те, що вони відображають єдність щодо його сплати та отримання. Сплата процента за використання споживної вартості позичкового капіталу є переданням певної частини вартості без одержання еквівалента. Процентна сума повністю переходить від позичальника до кредитора.

Джерелом сплати процента є додаткова вартість, що створюється у процесі виробництва, а його кількісним визначенням — його ставка, або норма.

Норма позичкового процента — це відношення суми річного доходу, одержаного на позичковий капітал, до суми капіталу, наданого в позичку, виражене у відсотках. Наприклад, якщо позичковий капітал дорівнює 1000 тис. грн, а отриманий на нього річний дохід — 280 тис. грн, то норма процента

становитиме 28% річних $\left(\frac{280 \text{ тис. грн}}{1000 \text{ тис. грн}} \right)$.

На практиці норма позичкового процента виступає у формі **процентної ставки** — відносної величини доходу за фіксований проміжок часу, тобто відношення доходу (процентних грошей) до суми боргу за одиницю часу. Процентна ставка визначається в процентах і у вигляді десяткового чи звичайного дробу

Інтервал часу, до якого застосовується процентна ставка, називається **періодом нарахування процентів**. За такий період беруть рік, півріччя, квартал, місяць або день. Щоб визначитись із величиною процентної ставки, потрібно її привести до річної ставки, помноживши ставку за півріччя, квартал, місяць чи день відповідно на 2, 4, 12 чи 365.

Норма позичкового процента перебуває у певній залежності від норми прибутку: у звичайних умовах *середня норма прибутку є максимальною межею для норми процента*. Нижню (мінімальну) межу норми процента точно визначити не можна. Але вона не повинна дорівнювати нулю, бо інакше надання кредиту втрачає всякий сенс для кредитора. Відомо, що прибуток поділяється на процент та підприємницький дохід. Перший привласнює кредитор, а другий — позичальник. Оскільки процент як ціна позичкового капіталу не виражає його вартості, а є лише ціною його споживної вартості, зміна норми позичкового процента не визначається законом вартості.

Рівень норми позичкового процента встановлюється під впливом конкуренції на ринку позичкових капіталів і залежить від співвідношення попиту та пропозиції позичкового капіталу. Чим більший попит на кредит, тим вища норма процента.

Слід розрізнити **ринкову** норму процента, котра існує в кожен даний момент на грошовому ринку, і **середню** норму процента, тобто норму процента за певний період.

Процентні ставки диференціюються залежно від виду кредиту, його цільового призначення та забезпеченості повернення, його розміру і строків користування, особистості клієнта тощо. Найнижчою є процентна ставка для «першокласних» позичальників (у США, наприклад, її називають «прайм рейт»), яка встановлюється для найбільш надійних великих позичальників. Вона є базовою для встановлення інших процентних ставок.

Крім норми прибутку, на рівень норми процента впливає багато інших об'єктивних і суб'єктивних чинників, а саме:

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА РІВЕНЬ ПОЗИЧКОВОГО ПРОЦЕНТА

- розміри грошових нагромаджень та заощаджень у суспільстві;
- масштаби виробництва, рівень його спеціалізації та кооперування;
- співвідношення між внутрішнім і зовнішнім боргом держави;
- циклічність коливань виробництва;
- сезонність умов виробництва та реалізації продукції;
- темпи інфляції;
- своєчасність повернення кредиту;
- рівень кредитно-грошового регулювання економіки центральним банком з допомогою процентних ставок та інших властивих йому інструментів, їх диференційованості залежно від грошово-кредитної політики;
- міжнародні чинники, особливо вільний перелив капіталів із країни в країну, передусім так званих «гарячих» грошей.

Таким чином, динаміка норми позичкового процента визначається стихійним ринковим механізмом під впливом багатьох факторів і певною мірою залежить від державного грошово-кредитного регулювання економіки.

Існують різні *способи нарахування процентів*, які залежать від умов договору позички. Відповідно застосовують різні види процентних ставок, кожна з яких має свої ознаки. Зокрема, проценти розрізняються за базою, яка береться для їх нарахування. Прикладом можуть бути наднаціональні процентні ставки, які застосовуються на євrorинку валют. При цьому змінною вважається Лондонська міжбанківська ставка пропозиції — ЛІБОР (London interbank offered rate). До ЛІБОР додається надбавка (спред) за кредитами. При цьому для розрахунків береться постійна або послідовно змінна база. В останньому випадку за базу береться сума, отримана на попередньому етапі нарощення, або дисконтування, інакше кажучи, проценти нараховуються на проценти. При постійній базі використовуються *прости*, а при змінній — *складні* процентні ставки. Процентні ставки можуть бути *фіксованими* або *«плаваючими»*. В останньому випадку фіксується не сама ставка, а лише базова ставка і розмір надбавки до неї.

Питання для самоконтролю до теми 6:

1. Чому виникла необхідність у появі кредиту? Які фактори зумовлюють цю необхідність?
2. В чому полягає сутність і економічний зміст кредиту?
3. Які є відмінності між кредитом та грошами?
4. Охарактеризуйте суб'єктів кредитних відносин.
5. Які існують теоретичні концепції кредиту та в чому їх основні відмінності?
6. Назвіть функції кредиту та їх особливості.
7. Дайте характеристику формам кредиту та критеріям їх виділення.
8. Що таке вид кредиту? Які виділяють види кредиту?
9. В чому різниця між банківським і комерційним кредитом?
10. В чому різниця між забезпеченими і незабезпеченими кредитами?
11. Назвіть можливі види забезпечення кредитів.
12. Чим визначається термін, на який надається кредит?
13. Охарактеризуйте основні фактори розвитку кредиту в Україні.
14. В чому проявляється роль кредиту? Яка роль кредиту у сфері грошового обороту?
15. Охарактеризуйте принципи кредитування.
16. В чому полягає сутність принципу платності кредиту? Що є верхньою та нижньою межею проценту?
17. Чому має дотримуватися цільовий характер кредитування?
18. Що є джерелом сплати позичкового проценту?
19. В чому різниця між ринковою та середньою нормою процента?
20. Які основні фактори впливають на рівень позичкового проценту? Чому в одних країнах його рівень набагато вищий, ніж в інших?

Тести для самоперевірки до теми 6.

1. *Що не є обов'язковою ознакою кредиту:*
 - 1) самостійність учасників відносин;
 - 2) платність;
 - 3) добровільність;
 - 4) традиційність відносин.
2. *У чому полягає суть кредиту:*
 - 1) у перерозподілі вартості за будь-яких обставин;
 - 2) у перерозподілі вартості між верствами населення;
 - 3) у перерозподілі вартості на засадах зворотності, строковості та платності;
 - 4) у еквівалентному перерозподілі вартості.
3. *Який вид кредиту може бути реалізований в товарній формі:*
 - 1) банківський;
 - 2) комерційний;
 - 3) міжнародний;
 - 4) консорціумний.
4. *Який із принципів банківського кредитування дає можливість банкам не допустити збитків від неповернення боргу:*
 - 1) цільовий характер кредиту;
 - 2) строковість;
 - 3) забезпеченість;
 - 4) платність.
5. *Що є джерелом сплати позикового відсотка:*
 - 1) позиковий капітал;
 - 2) собівартість продукції позичальника;
 - 3) дохід на позиковий капітал;
 - 4) прибуток позичальника.
6. *Визначте основні форми існування кредиту:*
 - 4) товарна та грошова;
 - 5) банківська та позабанківська;
 - 6) комерційна та державна;
 - 7) державна та банківська.
7. *Твердження, що позичковий капітал є реальним капіталом (у речовій формі) належить:*
 - 1) капіталотворчій теорії кредиту;
 - 2) натуралістичній теорії кредиту;
 - 3) раціоналістичній теорії кредиту;

- 4) еволюційній теорії кредиту.
8. *Твердження, що активні операції банку є первинними відносно пасивни, належить:*
- 1) капіталотворчій теорії кредиту;
 - 2) натуралістичній теорії кредиту;
 - 3) раціоналістичній теорії кредиту;
 - 4) еволюційній теорії кредиту.
9. *Аниципаційна функція кредиту означає:*
- 1) перерозподіл коштів;
 - 2) розширення або звуження меж кредитування;
 - 3) контроль за діяльністю позичальника;
 - 4) можливість вибору платіжних засобів.
10. *Якщо кредит надається з метою реалізації інвестиційного проекту, то це буде:*
- 1) короткостроковий кредит;
 - 2) контокорентний кредит;
 - 3) довгостроковий кредит;
 - 4) бланковий кредит.
11. *Простроченими вважаються позички, по яких:*
- 1) відбулося повернення окремих сум;
 - 2) закінчилися строки повернення;
 - 3) строк буде подовжено окремою угодою;
 - 4) сплачені тільки відсотки.
12. *При видачі дисконтного кредиту:*
- 1) відсоток сплачується після закінчення всього терміну;
 - 2) відсоток утримується одночасно з видачею позики;
 - 3) відсоток стягується пропорційно зміні основної суми;
 - 4) сума відсотка є однаковою протягом всього терміну кредиту.
13. *До принципів кредитування відносяться:*
- 1) платність, еквівалентність, поверненість;
 - 2) забезпеченість, нееквівалентність, зміна власності;
 - 3) строковість, платність, еквівалентність;
 - 4) строковість, платність, поверненість.
14. *Якщо сума позики становить 500 тис. грн., а отриманий позичальником за 2 роки користування доход складає 120 тис. грн., то норма відсотка:*
- 1) 24%;
 - 2) 12%;
 - 3) 42%;
 - 4) 30%.

Практичні завдання з розв'язаннями до теми 6.

Задача 6.1. Кредит для покупки товару на суму 1000 грн. відкритий на 6 місяців, процентна ставка 90%, погашення наприкінці кожного місяця. Розрахуйте погашувальний платіж.

Розв'язання:

Для рішення задачі використовується формула розрахунку простих відсотків і формула розрахунку разового погашувального платежу:

$$S = P \times (1 + ni); \quad n = \frac{t}{k}; \quad q = \frac{S}{t};$$

де S - сума погашення кредиту з відсотками;

P - початкова сума кредиту;

i - процентна ставка;

n - період дії договору;

q - сума разового погашувального платежу.

$$S = 1000 \times \left(1 + \frac{90\% \times 6 \text{ мес.}}{12 \text{ мес.}} \right) = 1450 \text{ грн.}$$

$$q = \frac{1450}{6} = 241,3 \text{ грн.}$$

Задача 6.2. Контрактом, укладеним на 2 роки між підприємством і банком передбачений такий порядок нарахування відсотків: перший рік 10 % річних, у кожному наступному півріччі ставка підвищується на 1,5 %. Розмір кредиту 20 тис. грн. Визначити, що краще: прийняти умови цього контракту або одержати кредит під 12 % річних на такий же термін в іншому банку?

Розв'язання:

Для розв'язання задачі необхідно використовувати дві формули: множника накопичення і розрахунку відсотків та провести аналіз отриманих даних.

$$1) d_m = 1 + \sum_{t=1}^m m_t \times i_t; \quad S = P \times d_m;$$

$$2) S_1 = P \times (1 + nt);$$

де d_m - множник накопичення;

m_t - період накопичення;

i_t - відсоткова ставка на періоді;

S - вартість контракту з урахуванням виплати відсотків;

P - початкова сума кредиту;

n - процентна ставка за кредитом; t - термін дії договору.

$$1) d_n = 1 + \frac{10\%}{100\%} + \frac{0,5 \times (10\% + 1,5\%)}{100} + \frac{0,5 \times (10\% + 1,5\% + 1,5\%)}{100} = 1,2225$$

$S = 20 \text{ тис. грн.} \times 1,2225 = 24,45 \text{ тис. грн.}$ – до погашення за умовами контракту

$$2) S = 20 \text{ тис. грн.} \times \left(1 + \left(\frac{12\%}{100\%} \right) \times 2 \text{ роки} \right) = 24,8 \text{ тис. грн.}$$
 – до погашення

при отриманні кредиту під 12% річних

Висновок: укласти контракт вигідніше, ніж одержати кредит під 12% річних.

Задача 6.3. Яка повинна бути тривалість позички в днях для того, щоб борг, рівний 10 тис. грн. зріс до 10,5 тис. грн. За умови, що на суму боргу нараховуються прості відсотки по ставці 8 % річних?

Розв'язання:

Для розв'язання задачі використовуємо формулу розрахунку тривалості позички в днях, отриману з базової формули для обчислення майбутньої вартості:

$$t = ((S - P)/(P \times i)) \times k$$

$$t = \frac{10,5 - 10}{10 \times 0,08} \times 365 = 228,12 = 229(\text{дн}).$$

Задача 6.4. Банк щоквартально нараховує відсотки на внески по номінальній ставці 12% річних. Визначити суму відсотків, нарахованих на вклад 200 тис. грн. за 2 роки.

Розв'язання:

Визначаємо відсоткову ставку за 1 період нарахування (квартал):

$$i_{\text{кварт.}} = 12\% / 4 = 3\% = 0,03,$$

Загальна сума відсотків становитиме: $I = 200 * 2 * 4 * 0,03 = 48 \text{ тис. грн.}$

7. ГРОШОВИЙ РИНОК

7.1. Сутність грошового ринку, його канали та інструменти

Невід'ємною складовою частиною сучасних товарно-грошових відносин є грошовий ринок. В умовах ринкової економіки організація цього ринку і рівень ефективності його функціонування — це один з вирішальних важелів вирішення економічних і соціальних завдань, які ставить перед собою суспільство.

Грошовий ринок – це сукупність усіх грошових ресурсів країни, що постійно переміщуються (розподіляються та перерозподіляються) під впливом попиту і пропозиції з боку різних суб'єктів економіки.

Грошовий ринок складається з багатьох потоків, за якими грошові кошти переміщуються від власників заощаджень до позичальників та інвесторів (рис. 7.1).

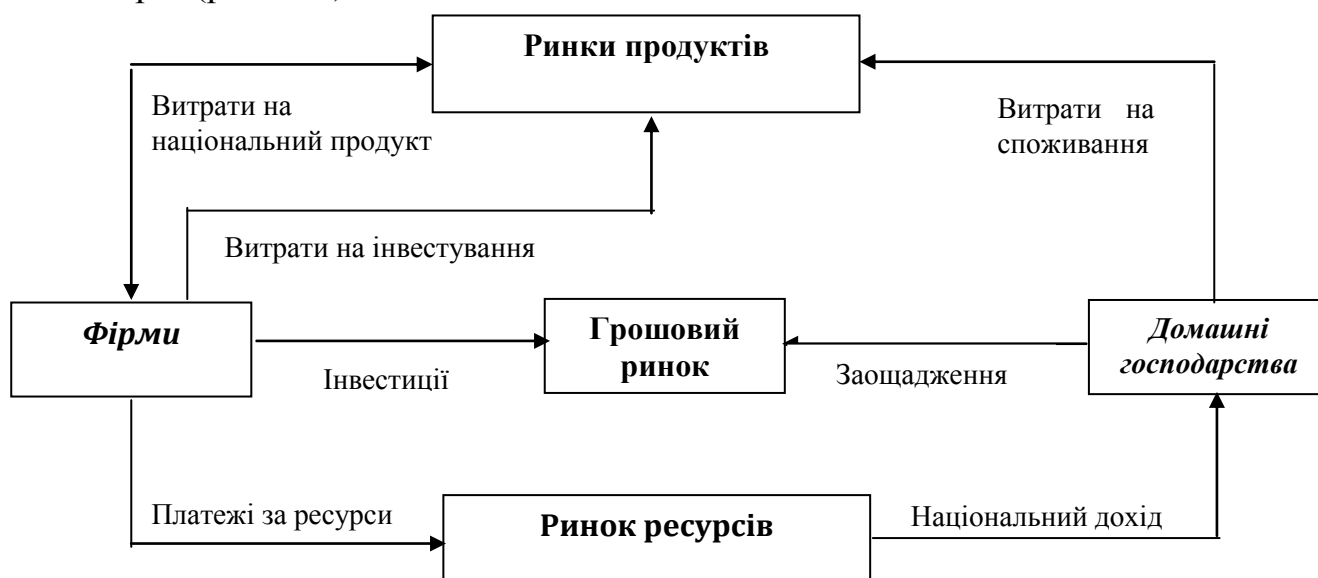

Рис. 7.1. Потоки грошового ринку

Канали фінансового ринку, по яких грошові кошти рухаються від власників заощаджень до позичальників, поділяються на дві основні групи:

- 1) канали прямого фінансування;

2) канали непрямого фінансування.

Канали прямого фінансування – це канали, якими грошові кошти рухаються безпосередньо від власників до позичальників (рис. 7.2):

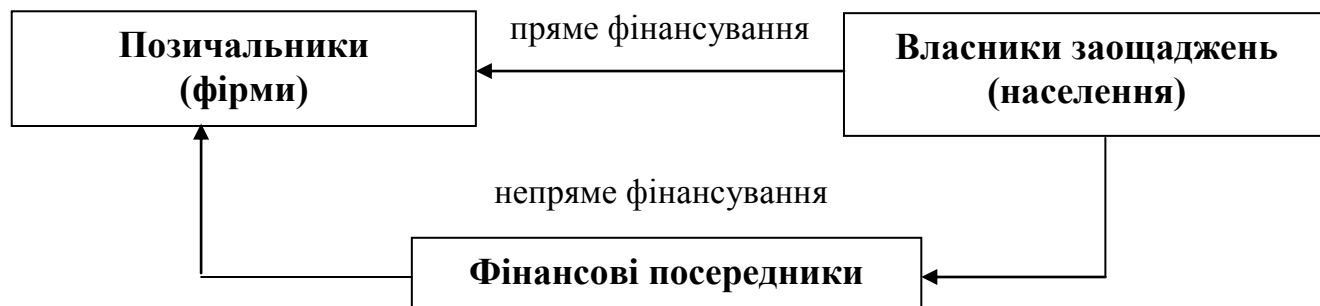

Рис. 7.2. Канали грошового ринку

Пряме фінансування може здійснюватися двома способами:

а) передаванням коштів позичальникові (фірмі) для здійснення інвестицій в обмін на право участі у власності на цю фірму (*капітальне фінансування*). Прикладом такого фінансування є продаж фірмами акцій;

б) передаванням коштів фірмі для здійснення інвестицій в обмін на зобов'язання повернути ці кошти в майбутньому з процентом (*фінансування через отримання позик*). Прикладом такого фінансування є продаж облігацій.

Канали непрямого фінансування – це канали, по яких грошові кошти рухаються від власників заощаджень до позичальників через фінансових посередників (рис. 3.2).

Фінансові посередники – це фінансові установи, які акумулюють грошові кошти населення (а також тимчасово вільні кошти підприємств, фірм, що утворюються в них у процесі господарювання) і надають їх у тимчасове користування фірмам на комерційній основі.

Механізм купівлі-продажу грошей реалізується за допомогою **фінансових інструментів**, які забезпечують на цьому ринку рух грошей. З цього погляду роль зазначених інструментів аналогічна ролі грошей на товарних ринках.

За своїм характером усі інструменти грошового ринку є певними зобов'язаннями покупців перед продавцями грошей. Залежно від виду зобов'язання їх можна поділити на **неборгові** і **боргові**:

Інструменти грошового ринку

Боргові

- зобов'язання, за якими покупець грошей зобов'язується повернути продавцеві одержану від нього суму і сплатити по ній дохід (депозитні та позичкові зобов'язання)

Неборгові

- зобов'язання з надання права участі в управлінні діяльністю покупця грошей та в його доходах, при якому зберігається право власності на них та оспорядження ними (акції)

Депозитні зобов'язання – це зобов'язання банків, за якими продавці передають гроші у повне розпорядження покупцям (банкам) за умови їх повернення і сплати процентного доходу.

Позичкові зобов'язання – це зобов'язання, за якими продавці (банки, фінансові установи), передаючи гроші покупцям, вносять певні обмеження в права останніх розпоряджатися цими грошима. Такі зобов'язання мають форму кредитних угод, облігацій, бондів, векселів тощо.

7.2. Структура грошового ринку

Грошовий ринок має складний механізм функціонування. На ньому застосовуються різноманітні інструменти і методи управління грошовими потоками.

Залежно від призначення та ліквідності фінансових активів, що обертаються на грошовому ринку, можна виокремити два основні його сегменти: *ринок грошей* і *ринок капіталів*. На першому з продаються і купуються грошові кошти у вигляді короткострокових позик та фінансових активів (боргові зобов'язання від 1 дня до 1 року), на другому – грошові кошти у вигляді середньо- і довгострокових кредитів та фінансових активів строком понад рік (рис. 7.3.).

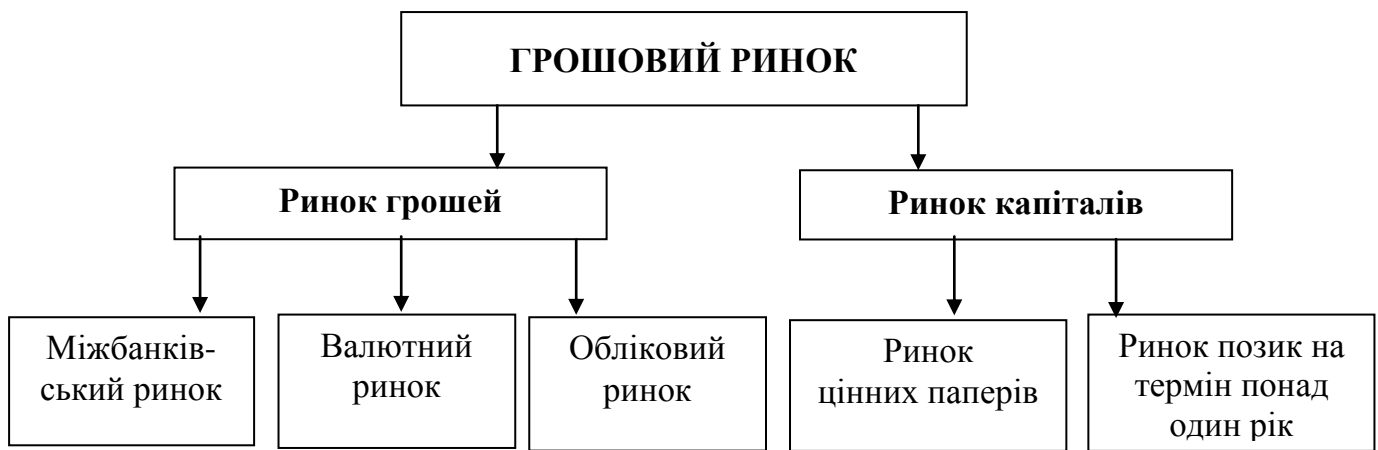

Рис. 7.3. Структура грошового ринку

Ринок грошей – мережа спеціальних, інститутів, що забезпечують взаємодію попиту та пропозиції на гроші як специфічний товар.

Ринок грошей складається із трьох секторів:

- міжбанківський ринок;
- валютний ринок;
- обліковий ринок.

Класичними операціями ринку грошей є операції з міжбанківського кредитування, з обліку комерційних векселів, операції на вторинному ринку з короткостроковими державними зобов'язаннями, короткострокові вклади фінансово-кредитних інституцій у комерційних банках та кредити банків цим інституціям тощо.

Міжбанківський ринок – частина грошового ринку, де тимчасово вільні грошові ресурси кредитних установ залучаються і розміщуються банками між собою переважно у формі міжбанківських депозитів на короткі терміни.

Міжбанківські депозити, які надаються в межах кореспондентських відносин між банками, відіграють роль інструмента налагодження тісніших і довірливіших відносин між банками. Тимчасово вільні кошти у банку виникають через, відсутність необхідного попиту на фінансовому ринку або не вигідність розміщення кредитних ресурсів серед клієнтів.

Найпоширеніші терміни депозитів – один, три і шість місяців, граничні – від одного дня до двох років. Відсоткові ставки враховують власні витрати

банків, прийнятий ними кредитний ризик, співвідношення попиту і пропозиції та інші фактори. Вони є базовими при розрахунку відсоткових ставок за іншими, довгостроковими кредитами на національному і міжнародному ринках позикових капіталів.

Міжбанківські депозити пов'язані з активними депозитними операціями банків, тобто вкладенням тимчасово вільних коштів одних банків у інші кредитні установи, у тому числі Центральний банк. Внесення депозитів банками у Центральний банк у межах обов'язкових резервів є одним із методів регулювання сукупного грошового обігу країни. Відповідно до чинного законодавства, в Україні комерційні банки мають право на одержання від НБУ, як банку останньої інстанції, кредитів через кредитні аукціони, ломбардні операції, переоблік векселів на умовах двосторонніх угод.

Міжбанківські кредити – одне з основних джерел формування банківських кредитів. Одержання кредитів в інших банках дає можливість банківським установам поповнювати власні кредитні ресурси. При надлишку ресурсів банк розміщує їх на міжбанківському ринку, при нестачі – купує на ринку. Ринок міжбанківських кредитів є важливою складовою фінансового ринку. На практиці використовуються такі основні різновиди міжбанківського кредиту:

- *овердрафт* за кореспондентськими рахунками: на відповідному рахунку обліковуються суми дебетових (кредитових) залишків на кореспондентських рахунках банків на кінець операційного дня;

- *кредити овернайт*, які надані (отримані) іншим банком: вони надаються банкам на термін не більше одного операційного дня. Цей вид міжбанківського кредиту використовується для завершення розрахунків поточного дня;

- *кошти, які надані (отримані) іншим банком за операціями РЕПО*. Ці операції пов'язані з купівлею цінних паперів на певний період з умовою зворотного їх викупу за заздалегідь обумовленою ціною або з умовою безвідкличної гарантії погашення у разі, якщо термін операції РЕПО збігається із терміном погашення цінних паперів.

В Україні суб'єктами міжбанківського ринку є банки, які виступають у ролі фінансових посередників при перерозподілі коштів і здійсненні платежів на грошовому ринку. НБУ проводить операції з рефінансування комерційних банків. Кредитні ресурси надаються у вигляді прямих і ломбардних кредитів, переобліку векселів і проведення кредитних аукціонів. Ці операції проводяться тоді, коли банки зазнають труднощів і не можуть у короткий час залучити ресурсів з інших джерел. НБУ відіграє роль кредитора останньої інстанції. Такі кредити короткострокові, видаються під високі відсотки і потребують забезпечення заставою.

Обліковий ринок - частина грошового ринку, де короткострокові грошові ресурси перерозподіляються між кредитними інститутами шляхом купівлі-продажу векселів і цінних паперів з термінами погашення, як правило, до одного року.

Обліковий ринок виник у XIX ст. в процесі розвитку торгівлі і банківської справи. Його основа – облікові і переоблікові операції банків, тобто купівля-продаж основних першокласних комерційних векселів для мобілізації коштів, отримання прибутку, інвестування, регулювання ліквідності тощо.

З кінця XIX ст. отримав розвиток ринок короткострокових казначейських векселів, які викупуваються для фінансування державного боргу. Їх продають і купують із дисконтом.

Облікові ставки значною мірою визначаються ставкою Центрального банку, оскільки останній регулює операції грошового ринку і розмір грошової маси, що знаходиться в обігу. Операції на обліковому ринку мають велике значення для управління державним боргом.

Велике значення на обліковому ринку мають онкольний та вексельний кредити.

Онкольний кредит (on-call credit) – короткостроковий кредит, який погашається на першу вимогу. Він видається під забезпечення комерційними, казначейськими й іншими векселями, цінними паперами, товарами; погашається позичальником, як правило, з попередженням за 2–7 днів.

Онкольний кредит вважається найбільш ліквідною статтею активу банку після касової готівки. Відсоткові ставки за онкольними позиками нижчі порівняно з іншими видами позик.

Обліковий ринок і його інститути допомагають підприємствам здійснювати фінансування на основі короткострокового залучення капіталу – вексельних кредитів. За допомогою комерційних векселів закуповується сировина і товари; погашаються вони за рахунок виручки від проданого готового товару. Вексельний кредит надається здебільшого постачальникам.

Вексельний кредит - це банківська операція з урахування (дисконту) векселів і видачі позик до запитання під забезпечення векселів.

Врахування, або дисконт, векселів полягає в тому, що банк, придбавши вексель за іменним індосаментом, негайно його оплачує пред'явникові, а платіж отримує тільки з настанням зазначеного у векселі терміну. За достроковий платіж банк отримує з номінальної суми векселя певну винагороду на свою користь, тобто вексель оплачується зі знижкою. Різниця між сумою, яку банк заплатив, придбавши вексель, і сумою, яку він отримує за цим векселем у термін платежу, називається *дисконтом*.

Для підприємств, які інтенсивно використовують векселі, доцільним видом вексельного кредиту є позики, що видаються під заставу векселів. Банки можуть відкривати клієнтам за їхньою заявою спеціальні позикові рахунки і відображати на них суму наданої позики під забезпечення прийнятих векселів. Векселі приймаються (депонуються) при цьому не на повну вартість, а на 60–90 відсотків їхньої номінальної суми, залежно від розміру, визначеного банком конкретному клієнтові, зважаючи на його кредитоспроможність і надійність пред'явлених ним векселів.

Основними інструментами на обліковому ринку є банківські, казначейські і комерційні векселі, інші види короткострокових зобов'язань.

Банківський вексель - це вексель, що засвідчує право його власника одержати і безумовне зобов'язання векселедавця сплатити при настанні обумовленого терміну визначену суму грошей особі, яка дала гроші в кредит

банку. Допомагає банкам акумулювати гроші, а векселетримачам одержувати прибуток. Виконує функцію термінового депозиту (від 1 тижня до 1 року) і є засобом накопичення. Може використовуватися векселетримачем як застава.

Банківський вексель дає змогу вигідно розмістити капітал завдяки багаторазовій оборотності, а також більш високому відсотку, ніж за депозитними вкладками. Банківські векселі можуть бути засобами платежу.

Казначейський вексель - один із видів державних цінних паперів, що засвідчує внесення їхнім власником коштів до бюджету і дає право на одержання фіксованого доходу протягом строку володіння цими паперами.

Це короткострокові зобов'язання держави (терміном до 12 місяців). Казначейські векселі випускаються на пред'явника і обертаються на ринку цінних паперів. Випускають їх центральні банки за дорученням Міністерства фінансів (казначейства) за ціною, меншою від номіналу. Казначейські векселі можуть купувати комерційні банки, а також Центральний банк. Широка їх емісія приховує в собі загрозу інфляції, оскільки це сурогати грошей, які легко можуть перетворюватись у капітал або депозити. Для комерційних банків це високоліквідні активи, що не приносять високого прибутку; вони є соло-векселями. В Україні казначейські векселі до останнього часу не застосовувалися в обігу.

Комерційний вексель - це вексель, який видається позичальником під заставу товару.

Розрізняють векселі простий і переказний. *Простий вексель* містить просте, нічим не обумовлене зобов'язання векседавця заплатити власнику векселя після зазначеного терміну певну суму. *Переказний вексель (тратта)* містить письмову вказівку векселетримача (трасанта), що адресована платнику (трасату), заплатити третій особі (ремітенту) певну суму грошей у визначений термін. Термін обороту тратти – до 90 днів. Переказний вексель повинен мати акцепт – зобов'язання платника (трасата) оплатити цей вексель (тратту) при настанні вказаного в ньому терміну. Акцепт оформлюється написом на векселі ("Акцептований") і підписом платника. За допомогою акцепту особа, що

вказана у векселі як платник, стає акцептантом, тобто головним вексельним боржником. Акцептант відповідає за оплату векселя в зазначений термін, і у разі несплати власник векселя може подати позов проти акцептанта. Акцептовані банками векселі використовуються при наданні банками позик один одному. Можливий облік (нотація) тратти – її продаж комерційному банку до настання терміну платежу. При цьому необхідний аваль – гарантія платежу авалістом (в даному випадку комерційним банком) за траттою. Передача векселів здійснюється за допомогою індосаменту - передатного напису.

Валютні ринки обслуговують міжнародний платіжний оборот, пов'язаний з оплатою грошових зобов'язань в іноземній валюті. Специфіка міжнародних розрахунків спричиняє необхідність обміну однієї валюти на іншу у формі їх купівлі-продажу.

Ринок капіталів включає відносини, що виникають з приводу акумуляції фінансово-кредитними установами грошових коштів фізичних і юридичних осіб та їх надання у вигляді позик на умовах зворотності, строковості та платності. Отже, об'єктом оперування є не самі гроші, а лише право на тимчасове користування грошовими коштами.

Характерною особливістю ринку капіталів є те, що попит і пропозиція тут є менш рухливими, рівень процентної ставки залишається більш стабільним, не так чутливо реагує на зміну кон'юнктури, як на ринку грошей.

Ринок цінних паперів охоплює первинні випуски та купівлю-продаж цінних паперів та включає до свого складу первинний ринок, біржу та позабіржовий (вуличний) ринок. Об'єктом на цьому ринку виступають акції, облігації та похідні цінні папери.

Ринок середньо- та довгострокових позик охоплює ті відносини між кредитором та позичальником, за яких терміни надання позикових коштів перевищують 1 рік.

Розмежування грошового ринку на ринок грошей і ринок капіталів має досить умовний характер. Адже запозичення грошей на строк до одного року зовсім не гарантує того, що наявний в обороті позичальника капітал не

збільшитися протягом цього терміну. І навпаки, запозичення на строк більше року не гарантує того, що ці гроші не будуть використані для здійснення коротких платежів і не вплинуть на кон'юнктуру ринку грошей. Проте навіть умовне розмежування цих ринків має важливе практичне значення для їх функціонування, оскільки дає можливість їх суб'єктам здійснювати свою діяльність більш цілеспрямовано й ефективно.

7.3. Формування попиту на грошовому ринку та чинники, що впливають на попит

Грошовому ринку властиві елементи звичайного ринку – попит, пропозиція, ціна. Особливості грошового ринку визначають особливості кожного з елементів.

Головною функцією грошового ринку є балансування попиту і пропозиції грошей і формування ринкового рівня процента як ціни грошей. Тому особливого значення набуває пізнання механізмів формування попиту та пропозиції грошей.

Попит на гроші відрізняється від попиту на інші товари. Гроші бажані не задля самих себе, а для того, щоб купувати необхідні товари. Гроші володіють через їхню представницьку вартість. Але зберігання грошей є обмеженим, оскільки нагромадження *багатства* у формі грошей, а не в інших формах характеризується вартістю втрачених можливостей: ми відмовляємося від процентного доходу, дивідендів, зберігаючи гроші «на руках» (ці втрачені можливості ще називають *альтернативною вартістю грошей*).

Попит на гроші виступає як запас грошей, який прагнуть мати у своєму розпорядженні економічні суб'єкти на певний момент часу.

Попит на гроші зумовлений двома ключовими мотивами: потребою здійснювати транзакційні операції (мотив споживання) і бажанням володіти активами в майбутньому, тобто утримувати гроші як засіб нагромадження вартості.

Отже, існують *два мотиви* (джерела) *сукупного попиту на гроші* – попит на гроші для транзакцій і попит на гроші як на активи:

Мотиви сукупного попиту на гроші	
<i>Попит на гроші для транзакцій (транзакційний мотив)</i>	<i>Попит на гроші як активи (спекулятивний попит)</i>
<ul style="list-style-type: none"> • для оплати рахунків; • для покупки товарів; 	<ul style="list-style-type: none"> • для накопичення грошей; • для отримання додаткового прибутку

Попит на гроші для транзакцій. Такий попит існує завжди, оскільки індивідууми потребують готівки чи поточних рахунків, щоб оплачувати рахунки або купувати товари. Такі потреби в грошах забезпечуються через M_1 і пов'язані здебільшого з обсягом операцій або номінальним ВВП.

Попит на гроші для транзакцій чутливий до втрат від зберігання грошей. Коли процентна ставка на альтернативні види активів зростає порівняно зі ставкою процента на гроші, то фізичні та юридичні особи намагаються зменшити суми нагромадження своїх грошей і воліють зберігати гроші як активи.

Попит на гроші як на активи. Таке визначення попиту на гроші монетаристами зводиться до концептуального поняття «портфель». Зміст його розкриває, як раціональні інвестори вкладають своє багатство в «портфель» (набір цінних паперів або інших ліквідних активів).

Теорія портфеля ґрунтується на фундаментальному припущенні, що інвестори здебільшого робитимуть ризиковані вклади тільки тоді, коли їхні доходи від інвестицій будуть ультрависокими. З двох видів активів, що дають однакові доходи, індивідууми оберуть безпечніший. Щоб відвернути увагу

індивідуумів від низькоризикованих активів і повернути до ризикованих (акції, нерухоме майно), останні мають забезпечувати вищі доходи.

Теорія портфеля пояснює, як саме несхильний до ризику інвестор повинен розмістити своє багатство. Важливим правилом є *диверсифікація портфеля* між різними видами активів. «Не кладіть всі яйця до одного кошика» - одна з форм цього правила. Тому не дивно, що багато індивідуумів зберігають гроші не лише для трансакцій, а й як частину своєї стратегії розміщення багатства.

Визначені мотиви зберігання грошей дозволяють зробити наступний крок і з'ясувати, які чинники формують той чи інший обсяг попиту на гроші:

Чинники, що визначають обсяг попиту на гроші		
Обсяг реальних доходів $M_d = f(Q)$	Рівень цін (інфляції) $M_d = f(P)$	Рівень норми відсотка $M_d = f(r)$

Звідси функціональну залежність попиту на гроші в загальному вигляді математично можна записати:

$$M_D = f(P, Q, r)$$

1. Аналіз впливу на попит ВВП.

Зміна обсягу номінального ВВП визначається двома самостійними чинниками — динамікою рівня цін (P) та рівня реального обсягу виробництва (Q), кожний з яких може діяти незалежно один від одного. Наприклад, абсолютний рівень цін може зростати при незмінному обсязі реального виробництва, і навпаки, останній може зростати при незмінному рівні цін чи обидва показники можуть зростати водночас, але різними темпами. Тому зміна **абсолютного рівня цін** та **реального обсягу виробництва** розглядається як два самостійні чинники впливу на попит на гроші. Вплив кожного з цих чинників є прямо пропорційним — у міру зростання цін чи/та збільшення фізичного

обсягу виробництва відповідно зростатиме попит на гроші, а при їх зниженні попит буде скорочуватися. Залежність попиту на гроші від указаних двох чинників можна формалізувати як

$$M_D = f(Q, P),$$

Але, як відомо з рівняння Фішера, при макроекономічному підході до аналізу попиту на гроші існує ще один (третій) чинник — *швидкість обігу грошей*. Чим вища швидкість обігу грошей, тим меншим буде попит на гроші, і навпаки. Тобто вплив цього показника на попит обернено пропорційний. Оскільки швидкість обігу грошей формується під впливом багатьох чинників, то всі вони опосередковано теж впливають на попит на гроші. Проте, як зауважувалося раніше, швидкість обігу грошей є відносно стабільною на коротких проміжках часу, тому її вплив на попит мало відчутний. Через це до формули попиту на гроші чинник швидкості, як правило, не входить. Але взаємозалежність попиту від швидкості треба пам'ятати.

2. Аналіз впливу на попит норми процента.

При мікроекономічному підході до аналізу попиту на гроші замість швидкості обігу грошей використовується **чинник зміни норми процента**. Це пояснюється тим, що швидкість обігу грошей — явище потоку, і воно не кореспондує з попитом на гроші, який є явищем залишку. Попит на гроші здебільшого пов'язаний з тривалістю зберігання їх запасу індивідом: чим довше вони зберігаються в індивідів, тим більшим буде їх залишок і тим рідше вони передаватимуться одним індивідом іншому. А тривалість зберігання залежить від зміни очікуваного доходу на менш ліквідні (альтернативні грошам) активи, у тому числі й унаслідок зміни норми процента.

Звідси випливає що:

У міру зростання очікуваного доходу (норми процента) на альтернативні грошам активи, попит на гроші буде знижуватися, адже є можливість отримання додаткового прибутку, а в міру зниження очікуваного доходу — зростати.

Вплив цього чинника на попит виражається формулою:

$$M_D = f(r),$$

де r — норма доходу на капіталізовані активи, яка значною мірою залежить від норми процента.

Функціональна залежність (обернено пропорційну) попиту на гроші від рівня процентної ставки проілюстрована на рис. 7.4.

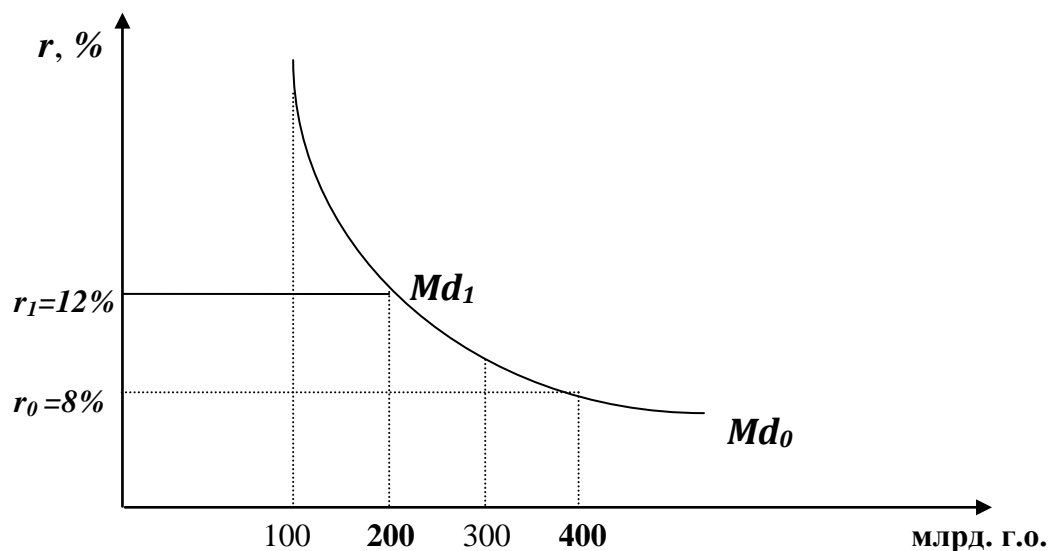

Рис. 7.4. Залежність попиту на гроші від розміру процентної ставки

Бачимо, що при нормі процента, яка дорівнює 8%, попит на гроші (в ліквідній формі) становить 400 млрд. г.о., а при зростанні норми відсотка до 12%, попит скорочується до 200 млрд. г.о. Це пояснюється тим, що суб'єкти під впливом бажання отримати додаткові доходи будуть вкладати їх в більш прибуткові активи, зменшуючи тим самим попит на власне гроші для транзакцій.

Вирішення питання про зберігання грошей у форм касових залишків чи фінансових активів здебільшого залежить від норми процента, яка в економічній теорії трактується як показник альтернативної вартості заощадження грошей.

Таким чином, можемо зробити висновок, що сукупний попит на гроші складається з двох частин: транзакційного (операційного) попиту (M_1) — функції від доходу (Q) і попиту на портфельні активи (спекулятивного попиту M_2) — функції від норми процента (r)

$$M_d = M_1 + M_2 = M(Q) + M(r) ,$$

Сучасна теорія грошей, крім цих трьох, що вже стали традиційними, почала визнавати ще ряд чинників впливу на попит. Це, зокрема, накопичення багатства, інфляція, зміни в очікуваннях перспектив щодо кон'юнктури ринку та ін.:

Додаткові чинники, що впливають на попит		
Накопичення багатства	Інфляційні очікування	Кон'юнктурні очікування

Чинник накопичення багатства полягає в тому, що економічні суб'єкти, накопичуючи багатство у формі різних активів, відносно рівномірно розміщують приріст його між усіма видами активів, у тому числі й у вигляді запасу грошей. Унаслідок цього *в міру збільшення маси багатства зростатиме і попит на гроші.*

Чинник інфляції впливає на попит на гроші в кількох напрямках. В умовах інфляційного зростання цін запас грошей, який мають у своєму розпорядженні економічні суб'єкти, неминуче знецінюється, і вони зазнають втрат, що само по собі провокує скорочення їх попиту на гроші. Крім того, інфляційне зростання цін неминуче підштовхує вгору ставку процента і всі інші очікувані доходи на альтернативні грошам види активів. Унаслідок цього буде зростати альтернативна вартість грошових запасів і скорочуватися попит на гроші. Разом з тим слід пам'ятати, що зростання цін є чинником позитивного впливу на попит, якщо воно не значне і не провокує інфляційних очікувань.

З інфляційними очікуваннями тісно переплітаються **очікування погіршення кон'юнктури ринків** узагалі, зокрема скорочення товарної пропозиції, посилення товарного дефіциту, погіршення якості продукції тощо. В усіх цих випадках економічні суб'єкти віддадуть перевагу накопиченню багатства у товарній формі, а не в грошовій, і попит на гроші скоротиться.

7.4. Механізм формування пропозиції грошей

Суть *пропозиції грошей* полягає в тому, що *економічні суб'єкти в будь-який момент мають у своєму розпорядженні певний запас грошей, які вони можуть за сприятливих обставин спрямувати в оборот.*

Важливо правильно визначити співвідношення пропозиції і попиту як двох складових грошового ринку: яка з них є первинною, а яка — вторинною. Кейнсіанська парадигма стверджує, що оскільки з двох сил грошового ринку попит на гроші змінюється насамперед під впливом об'єктивних чинників, що формуються всередині сектора реальної економіки, а пропозиція грошей має переважно екзогенний характер, то тільки *попит на гроші може бути первинним чинником у взаємодії з пропозицією грошей.* Остання повинна у своїй динаміці постійно орієнтуватися і прилаштовуватися до зміни попиту на гроші. Тільки за цієї умови вплив суб'єктивного фактора на кон'юнктуру грошового ринку буде мінімізованим, а зміни ключових індикаторів ринку (маса грошей, рівень процента, рівень інфляції тощо) будуть об'єктивними і не матимуть руйнівних наслідків.

Представники монетариської школи дотримуються дещо інших позицій.

Банківська система управляє пропозицією грошей, тобто оперативно змінює масу грошей в обігу відповідно до зміни попиту на гроші, використовуючи наявні в її арсеналі інструменти. Серед них важливе місце належить таким макроекономічним показникам, як грошова база, банківські резерви, грошово-кредитний мультиплікатор. Вони широко використовуються під час визначення потенційних можливостей емісії і прогнозування динаміки грошової маси.

Грошова база – це консолідуєчий показник резервних грошей банківської системи, на основі якого через грошово-кредитний мультиплікатор формується пропозиція грошей.

Тоді пропозиція грошей (M_s) прямо пропорційна грошовій базі (M_h) і залежить від величини грошового мультиплікатора (m) :

$$M_s = M_h \cdot m , \quad (1)$$

Грошову базу, яка має властивості мультиплікаційного впливу на пропозицію грошей, ще називають ланкою підвищеної ефективності або «сильних» грошей. Цей показник відомий у монетарній теорії як M_h – highpowered money. Він визначає категорію грошей, котра може безпосередньо контролюватися центральним банком, тобто належить до найважливіших показників діяльності банківської системи з погляду впливу на ситуацію, що складається на грошовому ринку.

За структурою грошова база складається з суми готівки в обігу, готівки в сейфах (залишків кас банків) і резервів комерційних банків, що перебувають на рахунках у центральному банку. При цьому загальний обсяг банківських резервів охоплює суму запасів готівки у касах комерційних банків та їхніх коштів на рахунках у центральному банку (рис. 7.5).

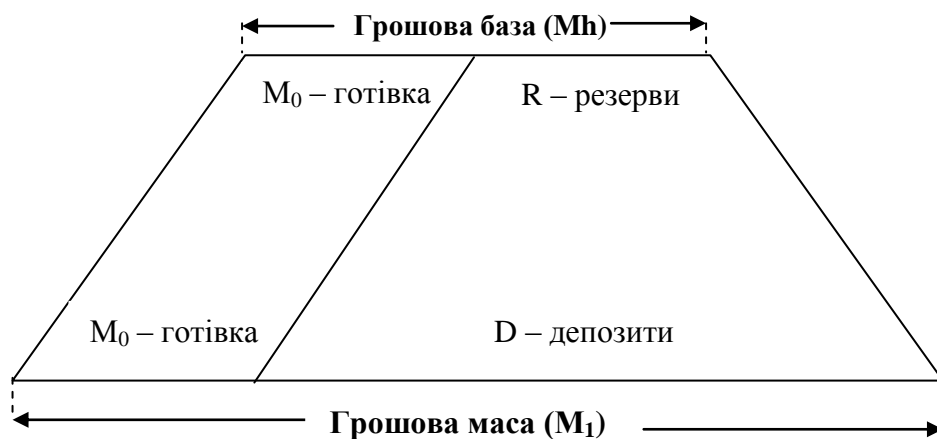

Рис. 7.5. Компоненти грошової бази та пропозиції грошей

На рисунку грошова маса (пропозиція) показана як сума двох грошових компонентів: M_0 (готівка в обігу) і D (депозити до запитання):

$$M_1 = M_0 + D ,$$

Грошова база включає: M_0 (гроші готівкою) і R (банківські резерви):

$$M_h = M_0 + R ,$$

Банківські резерви – це резервна категорія, яка охоплює також готівку, що перебуває у касах банків. Характерною особливістю банківських резервів є те, що ці гроші не перебувають в обігу і не входять до складу грошових агрегатів (M_0, M_1). Проте, між банківськими резервами та масою грошей в обігу існує тісний зв'язок, який здебільшого впливає на структуру грошової маси. Це означає, що готівка може переходити у форму депозитних грошей, збільшуючи банківські резерви, і навпаки. В обох випадках загальна маса грошей (M_1) залишиться незмінною. Наявність такого зв'язку створює монетарну базу для впливу на масу грошей через систему регулювання банківських резервів. Для цього в кожній країні вводиться механізм обов'язкового резервування банківських пасивів.

Якщо фактична сума резерву, включаючи залишок каси, виявиться меншою, ніж сума обов'язкового резерву, банк зобов'язаний негайно поповнити свої резерви. Якщо фактичний резерв виявиться більшим від обов'язкового, це свідчить про наявність у банку вільного (наднормативного) резерву, в межах якого комерційний банк може здійснювати кредитну експансію. Отже, вільні резерви відіграють роль кредитного потенціалу банку.

Зв'язок між монетарною базою та масою грошей в обігу можна визначити за допомогою грошово-кредитного мультиплікатора.

Грошово-кредитний мультиплікатор – це величина множника (коефіцієнта), на яку збільшується кількість грошей в обігу внаслідок операцій на монетарному ринку. Так, зміна норми обов'язкового резервування викликає протилежну за напрямом зміну коефіцієнта (m) мультиплікації грошової маси, оскільки він визначається за формулою

$$m = 1/r,$$

де r — норма обов'язкового резервування.

Тому чим нижчою буде норма (r), тим вищим буде коефіцієнт мультиплікації, а отже більшим загальний обсяг грошової пропозиції, і навпаки.

Величину грошово-кредитного мультиплікатора можна визначити за формулою:

$$m = \frac{1 + M_0/D}{R/D + M_0/D}$$

або:

$$m = \frac{1 + K_Q}{K_Q + K_P}$$

Тобто, величина мультиплікатора (m) залежить від співвідношення суми готівки до депозитів ($M_0/D = K_Q$) і норми ефективного резервування ($R/D = K_P$).

Основний зміст грошово-кредитного мультиплікатора полягає в тому, що він показує, у скільки (m) разів може бути збільшена грошова маса в обігу у порівнянні з грошовою базою.

$$M_S = M_H * m$$

Звідси випливає висновок: взаємодія грошової бази (яку створює центральний банк) та грошово-кредитного мультиплікатора (як результату функціонування банківської системи) визначає потенційні можливості банківської системи в забезпеченні приросту грошової пропозиції.

7.5. Механізм встановлення рівноваги на грошовому ринку

Дестабілізація грошової системи, а звідси й розвиток інфляційних процесів, починається з порушення рівноваги на монетарному ринку, рівноваги між попитом і пропозицією грошей.

Існує кореляційний зв'язок між зростанням грошової пропозиції та попитом на гроші. З цієї причини на грошовому ринку завжди виникає проблема грошової рівноваги, що вимагає від державних органів знаходити

такий грошовий механізм, який приводив би у відповідність виробництво і споживання, нагромадження та інвестиції.

Розглянемо механізм встановлення рівноваги на грошовому ринку.

На горизонтальній вісі (рис 7.6) показано загальну кількість грошей (M), по вертикальній – номінальну процентну ставку. Пряма (M_s), що вертикальна вісі абсцис, характеризує пропозицію грошей, яка вважається більш сталою (екзогенною) величиною; попит на гроші змінна величина, динаміка якої показана у вигляді лінії M_d , нахиленої донизу. За вищих процентних ставок суб'єкти ринку переміщують більшу частину своїх грошових залишків (що не приносять доходу) до високодохідних активів.

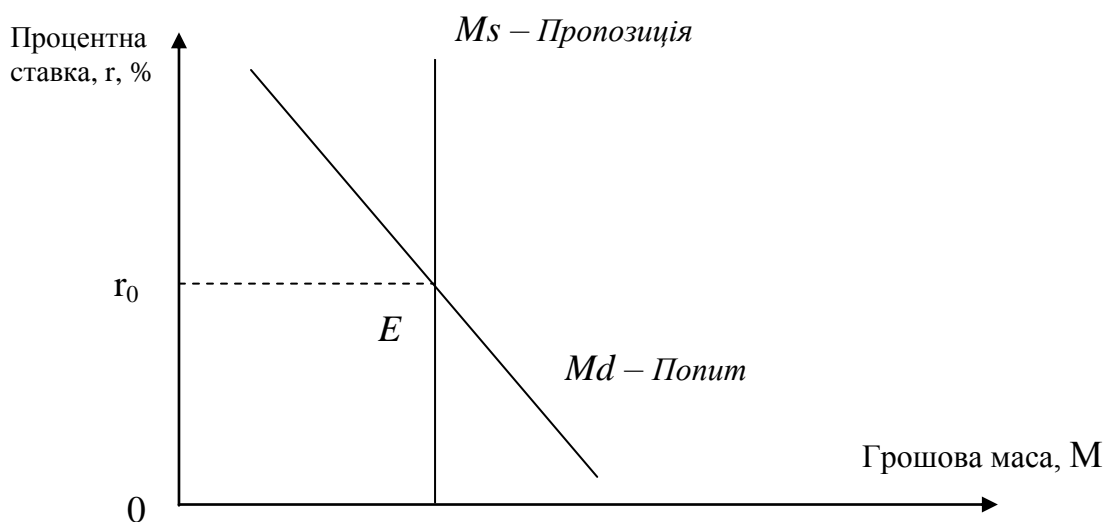

Рис 7.6. Рівновага на грошовому ринку

Перетин ліній M_d і M_s в точці E визначає не лише момент встановлення рівноваги монетарного ринку, а й показник *рівноважної норми процента* (r_0), яка в даному разі є *похідною величиною*. За будь-якою більш низькою процентною ставкою рівень попиту на гроші буде перебільшувати їх кількісну пропозицію. І навпаки, з будь-якою більш високою процентною ставкою пропозиція грошей перевищує рівень попиту. Лише в точці E пропозиція і попит збігаються (рівноважні).

На рис. 7.7. та 7.8. показано наслідки зміни в пропозиції або в попиті на гроші, що відбуваються на монетарному ринку.

У центрального банку (рис. 7.7) виникли побоювання щодо інфляції і він вирішив зробити монетарну політику більш жорсткою, реалізуючи цінні папери і зменшуючи пропозицію грошей. Переміщення лінії (M_s) пропозиції грошей ліворуч означає, що за існуючої ставки (r_0), запас грошей не забезпечує потреби суб'єктів ринку в грошах. Менша пропозиція грошей спричинила надлишковий попит на гроші. Суб'єкти ринку починають продавати свої активи і збільшувати запас грошей. Процентні ставки зростають доти, доки не буде досягнута нова рівновага, як показано на рис. 7.7 у точці E , за нової вищої процентної ставки (r).

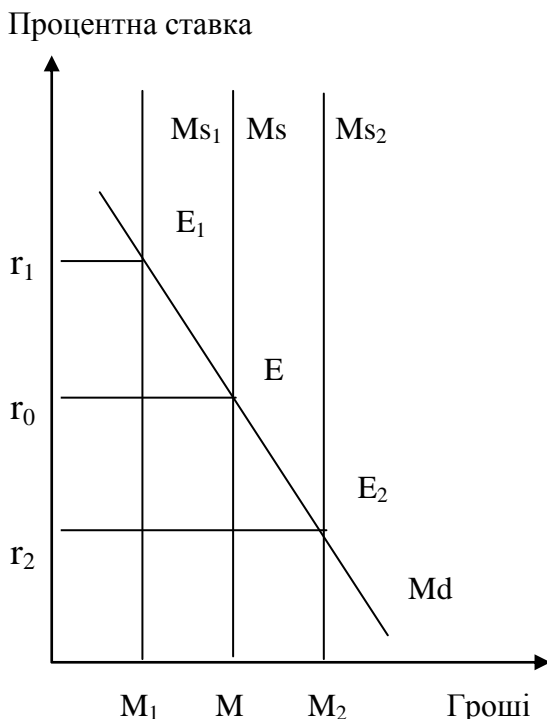

Рис. 7.7. Зміни у монетарній політиці

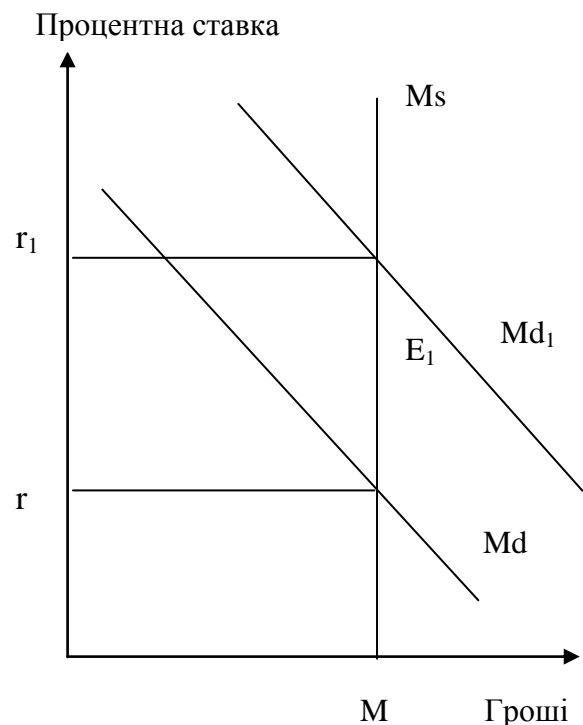

Рис. 7.8. Зміна попиту і пропозиції

Послаблення монетарної політики або зменшення попиту на гроші призводить до протилежних результатів. Якщо центральний банк скуповує на відкритому ринку цінні папери і тим самим збільшує пропозицію грошей, як показано на рис. 7.7, тоді лінія (M_s) переміститься вправо (M_{s2}). Тепер у точці E спостерігається залишок пропозиції грошей. Нова рівновага буде досягнута в точці E_2 за нижчої процентної ставки (r_2). Таке зниження рівня процентної ставки спонукає суб'єктів ринку тримати активи в грошовій формі,

оскільки альтернативна форма розміщення грошей у цінні папери є менш привабливою.

Отже, на монетарному ринку рівень процентної ставки змінюється таким чином, щоб відновити рівновагу між попитом і пропозицією. Збільшення маси грошей в обігу (грошових залишків) знижує рівноважну процентну ставку. Зростання цін або реальних доходів підвищує рівноважну процентну ставку.

У реальній дійсності може бути багато й інших варіантів зміни попиту та пропозиції грошей і багато інших точок рівноваги на моделі ринку. Проте в усіх випадках зміна ставки процента являє собою механізм урівноваження попиту і пропозиції, а кожний новий рівень процентної ставки є наслідком зміни попиту і пропозиції на грошовому ринку. З цього погляду рух процента підкоряється тим же ринковим силам, що й рух ціни на товарних ринках, а це дає підстави розглядати процент як ціну грошей, яка формується на грошовому ринку.

Грошовий ринок та інфляція. На рис. 7.9 показано лінію сукупного попиту M_d і лінію сукупної пропозиції M_s . Лінія сукупного попиту M_d , показує рівень випуску продукції і доходів, за яких видатки дорівнюють доходам, а грошовий ринок знаходиться в стані рівноваги.

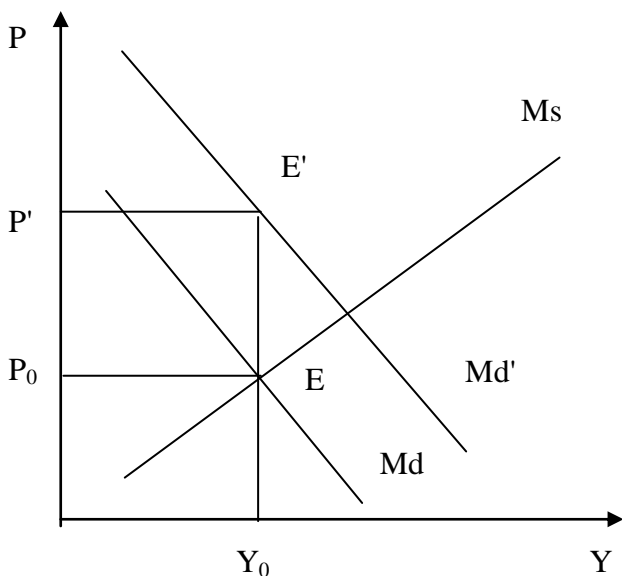

Рис. 7.9. Зростання грошової маси

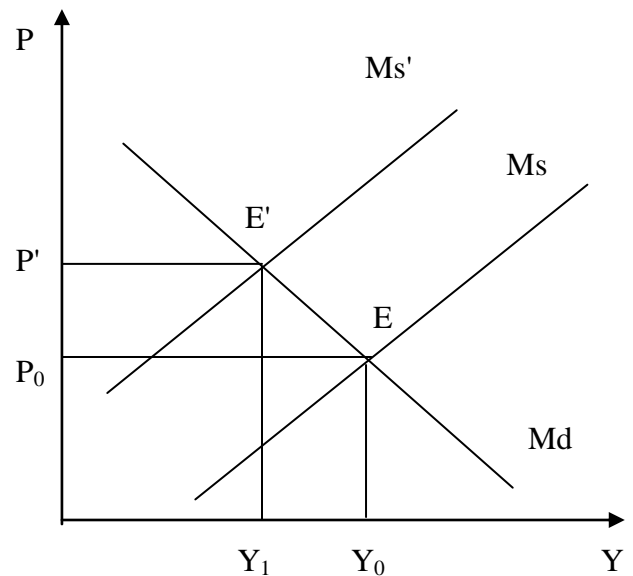

Рис. 7.10 Негативний "шок" пропозиції

Лінія сукупної пропозиції M_s показує, який обсяг продукції господарські агенти готові запропонувати на ринку на кожному рівні цін. Отож, стан рівноваги на ринку буде знаходитися на перетині ліній M_d і M_s , у точці E . У разі рівноважного рівня ціни (P_0) попит відповідає обсягу продукції (Y_0), який господарські агенти готові реалізувати на ринку.

Якщо лінія сукупного попиту M_d' стрімко підніметься вгору, то в основному пристосовуються ціни, а випуск продукції збільшується помірковано, непомітно. Такий варіант називається "інфляцією попиту", оскільки зростаючий попит підштовхує вгору рівень цін (P'). Причиною зростання цін є надмірний сукупний попит на гроші відносно загальної пропозиції товарів в умовах повної зайнятості.

Тепер розглянемо зміни або порушення, які мають місце у сфері пропозиції (рис. 7.10). Припустимо, що ціни на фактори виробництва (на енергоносії) зростають. Господарські агенти, щоб покрити свої зростаючі витрати, намагатимуться продати свою продукцію за більш високою ціною. Лінія сукупної пропозиції під впливом зростаючих витрат зміщується вліво і вгору – із положення M_s в положення M_s' .

Зростання витрат виробництва призводить до утворення нової точки короткострокової рівноваги E' . Рівень цін зростає з P_0 до P' , а реальний випуск продукції зменшується з Y_0 до Y_1 . Як бачимо, негативні зміни у сфері пропозиції викликають спад виробництва і зростання цін. Такий варіант називається "інфляцією витрат", оскільки ціни зростають за рахунок очікуваного збільшення витрат виробництва.

Питання для самоконтролю до теми 7:

1. У чому полягає суть грошового ринку?
2. З яких потоків складається грошовий ринок?
3. Як можна класифікувати канали грошового ринку?
4. Назвіть суб'єктів грошового ринку.

5. Якими способами може здійснюватися пряме фінансування?
6. Охарактеризуйте основні інструменти грошового ринку.
7. Охарактеризуйте структуру грошового ринку та його основні елементи.
8. Які операції здійснюються на міжбанківському ринку?
9. Дайте визначення облікового ринку та охарактеризуйте його інструменти.
10. Чому ставки облікового ринку визначаються ставкою Центрального банку?
11. Дайте характеристику цінним паперам, які перебувають в обігу на обліковому ринку.
12. Чим простий вексель відрізняється від переказного?
13. В якій формі залучаються і розміщуються вільні ресурси кредитних інститутів на міжбанківському ринку?
14. Чому комерційні банки використовують у своїй діяльності міжбанківські депозити?
15. Яку роль у становленні ринкової економіки України відіграють засоби міжбанківського ринку?
16. Що таке попит на гроші і чим він відрізняється від попиту на інші товари?
17. Назвіть основні мотиви сукупного попиту на гроші;
18. Які основні та додаткові чинники визначають попит на гроші та яким є їх вплив?
19. З яких двох частин складається сукупний попит на гроші?
20. В чому полягає суть пропозиції грошей?
21. Яким чином пов'язані між собою грошова маса та грошова база?
22. Що таке грошово-кредитний мультиплікатор та як він впливає на пропозицію грошей?
23. Що є первинним на грошовому ринку – попит чи пропозиція?
24. Як позначається на зміні попиту послаблення монетарної політики?
25. Як зміна процентної ставки впливає на попит на гроші?

26. Як зміниться пропозиція грошей на грошовому ринку у випадку зростання цін на товари та послуг?

Тести для самоперевірки до теми 7.

1. *Сукупність усіх грошових ресурсів країни, що постійно переміщуються під впливом попиту та пропозиції з боку різних суб'єктів економіки:*
 - 1) капітальне фінансування;
 - 2) грошова база;
 - 3) грошовий ринок;
 - 4) потік грошей.
2. *До каналів капітального фінансування можна віднести такі фінансові інструменти:*
 - 1) акції;
 - 2) облігації;
 - 3) деривативи;
 - 4) кредитні угоди.
3. *На термін до 1 року зазвичай ресурси залучаються на:*
 - 1) ринку грошей;
 - 2) ринку капіталів;
 - 3) ринку цінних паперів.
4. *Під заставу товару видається:*
 - 1) комерційний вексель;
 - 2) банківський вексель;
 - 3) казначейський вексель;
 - 4) будь-який вексель.
5. *Овердрафт за кореспондентськими рахунками є інструментом:*
 - 1) ринку капіталів;
 - 2) облікового ринку;
 - 3) валютного ринку;
 - 4) міжбанківського ринку
6. *Якщо власники портфелю активів віддають перевагу ліквідності, це означає:*
 - 1) зменшення попиту на гроші;
 - 2) збільшення попиту на гроші;
 - 3) збільшення пропозиції грошей;
 - 4) зменшення пропозиції грошей.
7. *Визначальним чинником впливу на попит грошей є:*

- 1) ставка обов'язкових резервів;
 - 2) стан ринкової кон'юнктури;
 - 3) рівень реальних доходів;
 - 4) структура споживання.
8. *Зростання альтернативної вартості зберігання грошей:*
- 1) зменшує номінальний попит;
 - 2) збільшує номінальний попит;
 - 3) не впливає на величину попиту.
9. *Якщо норма обов'язкових резервів становить 16%, то чому дорівнює кредитний мультиплікатор:*
- 1) 4;
 - 2) 6,25;
 - 3) 8;
 - 4) 12,5.
10. *Під попитом на гроші в монетарній теорії розуміють попит на:*
- 1) активи;
 - 2) гроші для трансакцій;
 - 3) запас грошей.
11. *Між пропозицією грошей і грошовим мультиплікатором існує зв'язок:*
- 1) прямо пропорційний;
 - 2) обернено пропорційний;
 - 3) неможливо визначити, адже задіяні й інші чинники.
12. *Якщо відбувається зниження норми обов'язкового резервування, що відбувається з грошово-кредитним мультиплікатором:*
- 1) зростання мультиплікатора;
 - 2) зменшення мультиплікатора;
 - 3) це ніяким чином не вплине на показник мультиплікатора.
13. *Зниження рівня мультиплікації грошей в економіці веде до таких змін в пропозиції грошей:*
- 1) зменшення пропозиції;
 - 2) збільшення пропозиції;
 - 3) не впливає на пропозицію;
 - 4) спочатку веде до зменшення, а потім – залишається на незмінному рівні.
14. *Сукупний попит на гроші складається з:*
- 1) операційного та капітального попиту;
 - 2) транзакційного та інфляційного попиту;
 - 3) транзакційного та спекулятивного попиту;
 - 4) альтернативного та спекулятивного попиту.

15. Якщо центральний банк проводить більш жорстку політику щодо інфляції, зменшуючи пропозицію грошей, то на графіку рівноваги:

- 1) лінія пропозицій зрушиться ліворуч;
- 2) лінія пропозиції зрушиться праворуч;
- 3) на лінію пропозиції це ніяким чином не вплине.

Практичні завдання з розв'язаннями до теми 7.

Задача 7.1. Припустимо, що величина попиту на гроші (M_D , млрд. г.о.) залежать від величини ВВП (млрд. г.о.) і рівня процентної ставки (i , %) у такий спосіб: $M_D = 0,4 * ВВП - 2 * i$.

Визначити величину попиту на гроші й з'ясувати, чи збереглася рівновага на грошовому ринку, якщо грошова пропозиція (M_S) становить 30 млрд. г.о., а ВВП – 115 млрд. г.о., рівень процентної ставки $i = 7\%$. Визначити швидкість обігу грошової одиниці.

Розв'язання:

$$M_D = 0,4 * 115 - 2 * 0,07 = 45,86 \text{ млрд. г.о.}$$

Попит перевищує пропозиція ($45,86 > 30$).

Для розрахунку швидкості обігу скористаємося рівнянням Фішера.

Оскільки попит на гроші M_D вимірює потребу в грошовій масі, а пропозиція грошей M_S – фактичний обсяг грошової маси країни, для розрахунку швидкості обігу в якості M береться величина пропозиції грошей M_S .

$$V = \frac{ВВП}{M_S} = \frac{115}{30} = 3,83(\text{оберти})$$

Задача 7.2. Знайти значення грошового мультиплікатора по агрегату M_1 , якщо розмір грошової бази дорівнює 60 млрд. г.о., а величина грошового агрегату M_1 – 237 млрд. г.о.

Якщо припустити, що банківська система максимально використала ефект мультиплікації, то яка за цих умов є норма обов'язкового резервування?

Розв'язання:

$$M_1 = M_h * m,$$

де M_h – грошова база, m – грошовий мультиплікатор.

$$m = \frac{M_1}{M_h} = \frac{237}{60} = 3,95$$

Тобто, грошова маса в обігу може бути збільшена в 3,95 рази за рахунок ефекту грошового мультиплікатора

Норма обов'язкового резервування обернено пропорційна величині мультиплікатора і за таких умов становить:

$$r = \frac{1}{m} = \frac{1}{3,95} = 0,253 \Rightarrow 25,3\%$$

Задача 7.3. Наднормативні резерви комерційного банку становлять 1,5 млн. г.о. Новий перспективний клієнт цього банку одержує позичку в максимально можливому розмірі. Перша половина цієї позички видається у формі відкриття поточного рахунка, а друга половина – готівкою. Норма резервування становить 40%. Яким буде максимально можливе збільшення пропозиції грошей відповідно до грошового мультиплікатора M_1 ? Визначити величину обов'язкових резервів банку.

Розв'язання:

$$M_0 = D = 1,5 \text{ млн. грн.} / 2 = 750 \text{ тис. г.о.}$$

За формулою для грошово-кредитного мультиплікатора знаходимо:

$$m = \frac{M_1}{M_h} = \frac{M_0 + D}{M_0 + R} = \frac{1 + M_0 / D}{R / D + M_0 / D} = \frac{1 + 750 / 750}{0,4 + 750 / 750} = 1,43$$

Виходячи з того, що норма резервування: $r = R / D = 0,4$

Величина обов'язкових резервів становить:

$$R = D * r = 750 * 0,4 = 300 \text{ тис. г.о.}$$

Задача 7.4. Відомо, що минулого року природний рівень безробіття становив 4%, а фактичний рівень 7%. Визначте зниження ВВП (у %) внаслідок впливу безробіття. Якщо потенційний ВВП минулого року становив 620 млрд. г.о., який обсяг ВВП втрачено через безробіття? Який фактичний ВВП?

Розв'язання:

Відповідно до закону Оукена, якщо рівень безробіття перевищує природний рівень на 1%, то втрати реального ВВП становлять 2,5 %.

Торік перевищення природного рівня безробіття склало: $7\% - 4\% = 3\%$.

Втрати ВВП складуться: $3 * 2,5\% = 7,5\%$, або $620 * 0,075 = 46,5$ млрд. з.о.

Фактичний ВВП становить $= 620 - 46,5 = 573,5$ млрд. з.о.

Задача 7.5. ВВП в умовах повної зайнятості становить 30 млрд. гр. од., а фактичний обсяг ВВП становить 25 млрд. гр. од. Сума податків становить 25% від величини ВВП. Державні видатки й послуги становлять 6,5 млрд. гр. од.

Визначити, як балансується державний бюджет – дефіцитом або профіцитом. Установити його розміри. Як зміниться сальдо державного бюджету при досягненні повної зайнятості? Визначити фактичний рівень безробіття, якщо природний рівень безробіття дорівнює 0%.

Розв'язання:

$$D = G - T = G - t * \text{ВВП},$$

де D - бюджетний дефіцит, G - державні видатки, T - податкові надходження (доходи бюджету), t - податкова ставка.

Стан бюджету визначається різницею між його доходами та витратами:

$D = T - G$. При $D > 0$ бюджет має профіцит, при $D < 0$ – дефіцит.

$$D = 0,25 * 25 - 6,5 = -0,25 \text{ млрд. гр. од. (дефіцит)}$$

При досягненні повної зайнятості:

$$D = 0,25 * 30 - 6,5 = 1 \text{ млрд. гр. од. (профіцит)}$$

$$\text{Втрати ВВП через безробіття} = \frac{30 - 25}{30} = 0,17 = 17\%$$

$$\text{Фактичний рівень безробіття} = 0\% + \frac{17\%}{2,5} = 6,8\%$$

Задача 7.6. Економіка країни характеризується наступними показниками: рівень споживання $C = 120 + 0,2 * \text{ВВП}$, інвестиції становлять 80 млрд. ум. од., видатки держави – 300 млрд. ум. од., чистий експорт дорівнює 0 ум. од. Податкова ставка становить 38 %. Визначити:

- 1) стан державного бюджету (дефіцит або профіцит);
- 2) Величину податкової ставки для забезпечення бездефіцитності бюджету. При цьому припускати, що будь-яке збільшення податкової ставки викликає відповідне збільшення податкових надходжень.

Розв'язання:

$$1) D = T - G = t * \text{ВВП} - G = 0,38 * \text{ВВП} - 300$$

G – державні видатки; T – податки; I – інвестиції; X – чистий експорт, t – ставка оподаткування; C – споживання.

Розрахуємо ВВП по видатках:

$$\text{ВВП} = C + I + G + X = 120 + 0,2 * \text{ВВП} + 80 + 300 = 625 \text{ (млрд. ум. од.)}$$

Стан бюджету (Доходи – Витрати)

$$D = 0,38 * 625 - 300 = - 62,5 \text{ млн. ум. од. (дефіцит)}$$

2) Визначимо ставку податків для бездефіцитності бюджету:

$$D = G - t * \text{ВВП} = 0;$$

$$t = \frac{G}{\text{ВВП}} = \frac{300}{625} = 0,48 \text{ або } 48\%.$$

Задача 7.7. Торік бюджетний дефіцит склав 3% від обсягу ВВП. Податкова ставка дорівнює 20%. Державні видатки склали 460 млрд. ум. од., чистий експорт дорівнює 0 млн. ум. од. Розрахувати суму інвестицій, якщо рівень споживання становить 67% від обсягу ВВП.

Розв'язання:

$$\text{За умовами задачі: } D = 0,03 * \text{ВВП}, \quad t = 0,2, \quad C = 0,67 * \text{ВВП}$$

Суму інвестицій знаходимо із рівняння:

$$I = \text{ВВП} - C - G - X = \text{ВВП} - 0,67 * \text{ВВП} - 460$$

Дефіцит (профіцит):

$$D = 0,03 \text{ ВВП} = t * \text{ВВП} - G = 0,2 * \text{ВВП} - 460$$

Звідси находимо, що $\text{ВВП} = 2\,000$ млрд. ум. од.

$$I = 2\,000 - 0,67 * 2\,000 - 460 = 200 \text{ млн. ум. од.}$$

8. ЦЕНТРАЛЬНІ БАНКИ

8.1. Загальна характеристика центральних банків

Головною ланкою банківської та кредитної системи будь-якої держави є центральний банк.

У своєму нинішньому вигляді центральні банки існують відносно недавно. В епоху золотого стандарту, коли регулювання грошового обігу здійснювалося здебільшого стихійно а паперові гроші були розмінними на метал, право емісії цих банкнот не було монопольним привілеєм якогось одного банку. Комерційні банки активно вдавались до випуску банкнот з метою залучення капіталу. Ці банки, які по суті були емісійними, без обмежень обмінювали банкноти на золото в монетній формі. Структура банкнотної емісії визначалась на законодавчому рівні. Частина банкнотної емісії повинна була забезпечуватись (покриватись) золотим запасом, а решта забезпечувалась комерційними векселями, які комерційні банки враховували або приймали як забезпечення позичок.

Але, в міру розвитку кредитної системи проходив процес централізації банківської емісії в окремих великих комерційних банках. Підсумком цього процесу стало закріплення за одним з банків монопольного права на випуск банкнот. Спочатку такий банк називався **емісійним** або національним, а в подальшому — **центральним**, що відповідало його особливому положенню у кредитній системі.

Перший національний банк — шведський "Ріксбанк" — був заснований в 1668 р. на межі переходу від феодалізму до капіталізму. В 1694 р. був заснований Банк Англії. Але ці банки не володіли правом на емісію грошових знаків і їх функції відрізнялись від функцій сучасних центральних банків. Так наприклад, Банк Англії спочатку повинен був фінансувати торгівлю та промисловість, а Банк Нідерландів — внутрішню та зовнішню торгівлю. Центральні банки в їх сучасному вигляді виникли в XIX ст. В сучасних умовах

практично в усіх країнах світу існують центральні банки, але між ними є певні відмінності, обумовлені як історичними особливостями, так і фінансово-економічним розвитком країн.

Зважаючи на особливе місце центрального банку та важливість покладених на нього завдань, центральні банки мають тісні взаємовідносини із державними органами. Так, в багатьох країнах центральний банк належить державі, але існують й інші варіанти. Так, з точки зору власності на капітал центральні банки поділяються на державні, акціонерні та змішані:

Класифікація центральних банків з точки зору власності		
<p>державні</p> <p>капітал яких належить державі</p> <p>(Великобританія, Німеччина, Франція, Канада, Україна, Росія)</p>	<p>акціонерні</p> <p>(США)</p>	<p>змішані</p> <p>акціонерні товариства, частина капіталу яких належить державі (в Японії - 55%, в Бельгії - 50%).</p>

Після завершення процесу демонетизації золота, який офіційно був закріплений на Ямайській валютній конференції, в усіх країнах банкнотна емісія має *фідуціарний* характер (тобто не забезпечена золотом). За таких умов в кожній країні Центральний банк, як правило, має монопольне право емісії банкнот і розмінної монети. Він зазвичай організовує виготовлення грошей, регулює їх оборот, вилучає з обігу фальшиві та зношені гроші, здійснює їх утилізацію. Центральний банк здійснює емісію готівки для того, щоб забезпечити нею комерційні банки в обмін на їх резерви. Комерційні банки постачають готівку своїм клієнтам (вкладникам) в обмін на їх депозити в банках, залишаючи у своїх касах незначну суму готівки як резерв. Готівка, що емітована центральним банком, випущена в обіг комерційними банками і циркулює в позабанківській сфері, є важливим компонентом пропозиції грошей.

Центральний банк, посідаючи чільне місце в банківській системі, об'єднує в собі функції особливого головного банку країни та державного

органу. Це визначається його особливою роллю як в банківській системі, так і в економіці країни в цілому.

Правовий статус центрального банку можна охарактеризувати таким чином: *це державний орган управління з покладеними на нього особливими завданнями у сфері грошово-кредитних відносин і банківської діяльності*. Для виконання цих завдань центральний банк наділяється відповідними державно-владними і цивільно-правовими повноваженнями. Він є самостійною юридичною особою; його майно відокремлено від майна держави; центральний банк може ним розпоряджатись як власник. Він не є комерційною організацією.

Характер взаємовідносин центральних банків з органами державної влади за своїм змістом і формою в різних країнах неоднаковий. У цих взаємовідносинах слід виділити два важливі аспекти. *Перший аспект* стосується рівня самостійності, незалежності центрального банку у визначенні і реалізації монетарної політики. Нині у більшості країн з розвинутою ринковою економікою центральні банки або взагалі нікому не підзвітні (Німеччина), або підзвітні вищому законодавчому органу державної влади (США, Японія, Європейський економічний і валютний союз) і є незалежними від органів державної влади у встановленні цільових орієнтирів монетарної політики й у виборі інструментів регулювання грошового обороту.

Другий аспект стосується взаємовідносин центрального банку з урядом з приводу фінансування дефіциту державного бюджету. Для того щоб уряд не мав можливості чинити тиск на центральний банк, у багатьох країнах центральному банку на законодавчому рівні забороняється надавати уряду прями кредити на фінансування бюджетного дефіциту, а також забороняється купувати державні цінні папери на первинному ринку. Операції з цінними паперами центральні банки можуть здійснювати тільки на вторинному ринку з метою регулювання грошового обороту.

Особливою є також клієнтура центральних банків. Зазвичай, клієнтами центрального банку є комерційні банки та Уряд.

8.2. Функції центральних банків

Різноманітні функції, які виконує центральний банк у фінансово-економічній системі країни підпорядковані його головній меті.

Головна мета діяльності центрального банку – забезпечення стабільності національної грошової одиниці.

Всі функції центрального банку можна об'єднати в три групи:

ФУНКЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ		
<i>Регулюючі</i>	<i>Контрольні</i>	<i>Обслуговуючі</i>
<ul style="list-style-type: none">• управління сукупним грошовим оборотом;• регулювання грошово-кредитної сфери;• регулювання попиту та пропозиції на гроші та кредит	<ul style="list-style-type: none">• здійснення контролю за функціонуванням кредитно-банківської системи;• проведення валютного контролю	<ul style="list-style-type: none">• організація платіжно-розрахункових відносин комерційних банків;• кредитування банківських установ та уряду;• виконання ролі фінансовою агента уряду.

Важливою є *регулююча* функція, яка притаманна всім без винятку центральним банкам, і включає розробку та проведення грошово-кредитної політики.

Характер запровадженої центральним банком *грошово-кредитної політики* багато в чому залежить від ступеню його незалежності від уряду, яка може бути більшою або меншою, але ніколи не є абсолютною. Наприклад, цільові орієнтири зміни агрегатів грошової маси зазвичай визначаються безпосередньо центральними банками. В той же час ні один центральний банк не може самостійно, без участі держави, встановити той або інший валютний режим. З іншого боку, відмічені за останні десятиріччя тенденції в грошово-кредитній сфері сприяли посиленню незалежності центральних банків. Так, процеси лібералізації руху капіталів призвели до підвищення значення

ринкових інструментів та зменшення ролі адміністративних заходів регулювання. Це, в свою чергу, викликало згортання регламентуючих процедур і в певній мірі зміцнило незалежність центральних банків.

Розробка та проведення грошово-кредитної політики включає в себе:

СКЛАДОВІ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ

- визначення напрямків розвитку грошово-кредитної політики;
- вибір основних інструментів грошово-кредитної політики;
- створення та впровадження статистичної бази даних по грошовій масі, кредитах та заощадженнях;
- проведення аналізу і досліджень з проблем економіки та грошово-кредитної сфери даної країни або інших держав, які створюють основу грошово-кредитної політики;
- складання грошових програм та контроль за їх виконанням.

Не менш важливою регулюючою функцією центрального банку є регулювання попиту та пропозиції на кредит та іноземну валюту, що здійснюється за допомогою проведення інтервенцій на грошовому та валютному ринках. З метою *кредитної рестрикції*, центральні банки застосовують заходи по зниженню рівня ліквідності кредитно-банківських інститутів, а при *кредитній експансії* застосовують протилежні дії. Аналогічне значення мають валютні інтервенції.

Контроль за функціонуванням кредитно-банківської системи — одна з основних функцій центральною банку, яка обумовлена необхідністю підтримання стабільності цієї системи, оскільки довіра до національної грошової одиниці припускає наявність стійких та ефективно працюючих кредитно-банківських інститутів.

Як правило, нагляд за кредитно-банківською системою здійснюється безпосередньо центральними банками, але у Бельгії, Німеччині, Швейцарії та Японії органи нагляду, інституційно відокремлені від центрального банку. Але, не зважаючи на це, центральний банк пов'язаний з ними, приймаючи участь в їх діяльності або здійснюючи консультаційні послуги. В інших країнах центральний банк контролює діяльність кредитно-банківських установ разом і

іншими інститутами. Так, Федеральна резервна система (ФРС) США здійснює нагляд разом з Федеральною корпорацією страхування депозитів, Службою контролю грошовою обороту, уповноваженими органами штатів.

Не менш важливою *контрольною функцією* центрального банку є здійснення валютного контролю та валютного регулювання.

Ступінь жорсткості валютного контролю та валютою регулювання залежить передусім від загального валютно-економічного стану в країні. Так, в країнах, що розвиваються, контролю, як правило, підлягає дуже широке коло операцій по зовнішніх платежах та розрахунках, що обумовлено необхідністю регламентації витрачання іноземної валюти. Навпаки, найбільш розвинуті в економічному відношенні країни йдуть шляхом лібералізації валютного контролю.

Забезпечення безперебійного функціонування системи розрахунків — одна з *обслуговуючих функцій* центрального банку.

Першочергово діяльність центрального банку в цій сфері обмежувалась випуском в обіг паперово-грошових знаків. Грошова емісія і зараз складає основу діяльності всіх центральних банків. В подальшому по мірі розвитку безготівкових розрахунків центральний банк почав виступати в ролі організатора і учасника платіжно-розрахункових відносин. Знаходячись в центрі потоку грошових коштів, центральні банки повинні забезпечувати швидке та безперебійне функціонування механізму безготівкових розрахунків та платежів. Разом з тим безпосередня участь центральних банків у платіжних системах не є обов'язковою; деякі центральні банки обмежуються контролем за діяльністю цих систем.

Інша обслуговуюча функція центрального банку — кредитування кредитно-фінансових інститутів та уряду. Будучи кредитором останньої інстанції, центральні банки надають позики кредитно-фінансовим установам, які зазнають тимчасових труднощів пов'язаних з недостатністю фінансових ресурсів.

За допомогою кредитування уряду центральні банки здійснюють фінансування державного боргу та дефіциту державного бюджету. Це особливо широко використовується в країнах, що розвиваються, де позики центрального банку уряду складають значну частину їх активів. Навпаки, розвинуті держави уникають подібної практики. В зв'язку з цим дана функція відноситься не до основних, а до додаткових.

Ще одна обслуговуюча функція центрального банку — здійснення ним ролі фінансового агента уряду, тобто ведення урядових рахунків та управління активами різних урядових відомств. В деяких країнах, наприклад в США, центральні банки здійснюють цю функцію разом з комерційними банками. В інших державах, наприклад в Італії, центральний банк є практично бухгалтером урядових установ.

Оскільки надходження коштів до бюджету і витрачання цих коштів протягом року у часі не збігаються, депозити уряду в центральному банку характеризуються значними коливаннями і, отже, можуть бути джерелом коливань у грошовій базі. Проте більшість цих коливань має тимчасовий характер і центральний банк може їх передбачити на основі інформації міністерства фінансів про сподівані надходження і видатки, що дає банку змогу вжити відповідних заходів через проведення операцій на відкритому ринку і нейтралізувати вплив бюджетних коливань на грошову базу.

Додаткові функції центрального банку не пов'язані безпосередньо з його головним завданням (збереження стабільності національної грошової одиниці), але сприяють його реалізації. До числа цих функцій відносять:

ДОДАТКОВІ ФУНКЦІЇ ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ			
управління державним боргом	ведення статистичної бази даних	проведення аналітичних досліджень	виготовлення банкнот

Функції проведення аналітичних та статистичних досліджень за своїм характером можуть бути досить неоднаковими та нерівнозначними у центральних банках різних країн. Аналіз в області грошово-кредитної та

валютної політики в основному базується на даних платіжних балансів. Це обумовлено в деяких країнах (Бельгія, Німеччина, Франція, Нідерланди, Японія) делегуванням центральному банку функції збору та аналізу такого роду даних.

Більшість центральних банків здійснюють аналіз економічної кон'юнктури у реальному секторі економіки. Деякі центральні банки публікують ретельні результати проведених розслідувань (Федеральний резервний банк США, Банк Японії, Національний банк Бельгії, Банк Франції, Банк Англії). Багато центральних банків вивчають фінансове положення підприємств і створюють служби по банківських ризиках (Національний банк Бельгії, Німецький федеральний Банк, Банк Франції, Банк Італії, Банк Іспанії). Крім цього, в центральних банках Німеччини, Бельгії, Іспанії, Італії існують централізовані бази даних балансів підприємств.

Завдання всіх центральних банків — *випуск в обіг банкнот та забезпечення їх циркуляції на території країни.*

Центральні банки можуть надавати певний набір послуг колективного використання. З метою поліпшення функціонування банківської системи та відносин між комерційними банками та їх клієнтурою деякі центральні банки створюють централізовані служби по банківських ризиках, контролюють неоплачені векселі тощо.

Таким чином, центральні банки — це органи державного регулювання економіки, яким надано монопольне право випуску банкнот, регулювання грошового обігу, кредиту, валютного курсу та зберігання золотовалютних резервів.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що Центральний банк одночасно є "банком банків", органом державного регулювання і нагляду, емісійним центром, провідником монетарної політики та фінансовим агентом уряду при обслуговуванні державного бюджету.

8.3. Національний банк України та основні засади його організації

В Україні центральним банком є Національний банк України (НБУ). Він представляє собою перший рівень банківської системи. НБУ створений у 1991 році згідно з Законом України "Про банки і банківську діяльність" і діє на підставі Закону "Про Національний банк України".

Основи правового статусу НБУ як центрального банку країни визначено Конституцією України. Згідно з Основним Законом держави Національному банку надано право законодавчої ініціативи у Верховній Раді, що свідчить про його особливу роль у системі органів державного управління.

Національний банк є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом державної власності та перебуває у його повному господарському віданні. Статутний капітал банку є державною власністю і слугує для забезпечення зобов'язань банку.

Згідно з чинним законодавством передбачена така система (структура) Національного банку: центральний апарат, територіальні управління в областях і Автономній Республіці Крим, розрахункові палати, Банкотно-монетний двір, Фабрика банкотного паперу, Державна скарбниця, Центральне сховище грошей, спеціалізовані підприємства та установи, необхідні для забезпечення діяльності банку.

Голову НБУ призначає Верховна Рада строком на п'ять років за поданням Президента України. *Голова НБУ керує діяльністю банку й одноособово несе за неї відповідальність*. Голова НБУ не є одночасно головою Ради НБУ, який обирається членами Ради строком на три роки.

Закон передбачає дворівневу систему управління центральним банком — *Рада НБУ і Правління НБУ*, що загалом відповідає світовій банківській практиці.

Рада НБУ складається із 15 осіб, з яких сім членів Ради призначаються Верховною Радою, а сім — Президентом України строком на 7 років. Голова НБУ входить до складу Ради за посадою. До компетенції Ради належить:

ПОВНОВАЖЕННЯ РАДИ НБУ

Розробка основних засад грошово-кредитної політики	Розробка рекомендацій Правлінню щодо методів та інструментів регулювання	Затвердження кошторису доходів та витрат НБУ	Затвердження балансу НБУ	Право накладання вето щодо окремих рішень Правління НБУ
--	--	--	--------------------------	---

Правління НБУ — це другий керівний орган банку. До його компетенції належить забезпечення реалізації монетарної політики через відповідні монетарні інструменти, організація діяльності банку та інші повноваження, які передбачені у Законі. Кількісний та персональний склад Правління формується Головою НБУ і затверджується Радою НБУ.

Національний банк є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах кошторису, затвердженого Радою НБУ. У разі перевищення доходів над витратами різниця вноситься до державного бюджету, а перевищення витрат над доходами покривається за рахунок державного бюджету, наступного за звітним роком. Кошторис доходів і витрат повинен забезпечувати можливість виконання банком його функцій. Одержання прибутку не є метою діяльності банку.

НБУ як центральний банк країни суттєво впливає на стан розвитку економіки, оскільки є провідником монетарної політики. Щорічно НБУ розробляє *Основні засади грошово-кредитної політики*, що є складовою загальноекономічної політики держави. Вони зорієнтовані на реалізацію її основних цілей і завдань та спрямовані на забезпечення стабільності національної валюти, цінової стабільності і на підвищення ефективності функціонування банківської системи країни.

Основні засади грошово-кредитної політики — це комплекс заходів та монетарних інструментів, за допомогою яких НБУ передбачає здійснювати управління грошовим оборотом, забезпечуючи економічну та фінансову стабільність, які є основою стабільності національної валюти.

НБУ відповідно до макроекономічних показників загальноєкономічної політики держави встановлює цільові орієнтири монетарної політики:

ЦІЛЬОВІ ОРІЄНТИРИ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ НБУ			
Рівень інфляції	Зміна грошової бази	Зміна грошової маси	Зміна обмінного курсу гривні до долара США

Досягнення встановлених орієнтирів НБУ забезпечує шляхом регулювання грошового ринку за допомогою монетарних інструментів як ринкового, так і адміністративного характеру.

В табл. 8.1 представлені дані щодо облікової ставки та норм резервування як інструментів грошово-кредитної (монетарної) політики НБУ за останні роки.

Таблиця 8.1

Динаміка основних показників грошово-кредитної політики НБУ

Рік	Облікова ставка, %	Норма обов'язкового резервування, %			
		За строковими депозитами		За поточними рахунками	
		в нац. валюті	в іноземній валюті	в нац. валюті	в іноземній валюті
2005	9,5	6	6	7	7
2006	8,5	4	4	6	6
2007	8,0	2	3	3	5
2008	12,5	0,5	4	1	5
2009	10,25	0	3	0	5
2010	7,75	0	4	0	7
2011 - I півріччя	7,75	0	4	0	7

Дані вказано як середньорічні за статистикою НБУ

Бачимо, що основні показники грошово-кредитної політики НБУ змінюються в динаміці в залежності від цільових орієнтирів НБУ.

Як правило, в періоди, коли знижується інфляційний тиск, НБУ проводить більш м'яку монетарну політику щодо обсягів мобілізаційних

операцій та відсоткових ставок і навпаки, в найбільш гострі періоди фінансової кризи (2008 – 2009 р.р.) облікова ставка мала найбільше значення за останні роки.

Але доцільно зауважити, що забезпечити рівномірне економічне зростання, стабілізацію зайнятості і цін заходами тільки монетарної політики неможливо. Для вирішення таких макроекономічних завдань держава насамперед повинна забезпечити:

- оптимізацію структури реальної економіки;
- реалістичний державний бюджет на бездефіцитній основі.

У свою чергу, діяльність НБУ як центрального банку країни має бути спрямована на:

- забезпечення внутрішньої та зовнішньої стабільності гривні, як необхідної передумови економічного зростання та підвищення добробуту населення;
- забезпечення фінансової стійкості банківської системи;
- стимулювання кредитно-інвестиційної діяльності комерційних банків, з тим щоб вони більш інтенсивно підтримували реальну економіку.

Питання для самоконтролю до теми 8:

1. Який банк є головною ланкою дворівневої банківської системи?
2. Як процеси викликали виникнення центральних банків?
3. Які завдання виконують центральні банки?
4. Назвіть основні та додаткові функції центральних банків.
5. яку організаційну структуру має НБУ?
6. Що таке грошово-кредитна політика? Назвіть її основні напрями.
7. Цілі грошово-кредитної політики.
8. Дайте характеристику інструментам грошово-кредитної політики.
9. Який із інструментів грошово-кредитної політики, на Ваш погляд, має найбільш м'який вплив на економіку?

Тести для самоперевірки до теми 8.

1. *Якщо центральний банк здійснює пряме лімітування (таргетування) випуску готівки в оборот, то це має назву:*
 - 1) девальвація;
 - 2) ревальвація;
 - 3) кредитна експансія;
 - 4) кредитна рестрикція.
2. *НБУ є:*
 - 1) самостійним органом;
 - 2) органом Міністерства фінансів;
 - 3) органом влади й управління;
 - 4) комерційною структурою.
3. *У чому полягає головне завдання діяльності центрального банку:*
 - 1) забезпечення сталості національних грошей;
 - 2) обслуговування комерційних банків;
 - 3) обслуговування уряду;
 - 4) контроль та регулювання стану грошового ринку.
4. *Який з інструментів грошово-кредитної політики НБУ найбільш «м'яко» впливає на економіку:*
 - 1) зміна облікової ставки;
 - 2) зміна норми обов'язкових резервів;
 - 3) операції на відкритому ринку з державними цінними паперами.
5. *Що з переліченого відноситься до операцій центрального банку:*
 - 1) видача кредитів юридичним особам;
 - 2) видача кредитів фізичним особам;
 - 3) зберігання вкладів крупних підприємств;
 - 4) зберігання вкладів банків.
6. *З метою збільшення пропозиції грошей центральний банк робить наступне:*
 - 1) розміщує цінні папери уряду;
 - 2) підвищує норму резервування;
 - 3) підвищує облікову ставку;
 - 4) скуповує державні цінні папери.
7. *Під обліковою ставкою розуміється:*
 - 1) ставка по резервуванню;
 - 2) ставка кредитування та обліку векселів для банків;
 - 3) ставка по викупу державних цінних паперів;
 - 4) ставка дисконту по державних облігаціях.
8. *Емісія та розміщення цінних паперів серед суб'єктів ринку є одним з інструментів, націлених на:*
 - 1) обмеження грошової пропозиції;

- 2) збільшення грошової пропозиції;
- 3) стимулювання інвестицій в економіку;
- 4) стримування інфляції.

9. *Діяльність центрального банку спрямована на:*

- 1) отримання прибутку;
- 2) отримання доходів по державним цінним паперам;
- 3) стабілізацію грошової одиниці;
- 4) залучення інвестицій.

10. *До регулюючої функції НБУ відноситься:*

- 1) проведення валютного контролю;
- 2) кредитування уряду;
- 3) управління сукупним грошовим оборотом;
- 4) управління державним боргом.

11. *До обслуговуючої функції НБУ відноситься:*

- 1) проведення валютного контролю;
- 2) кредитування уряду та банків;
- 3) управління сукупним грошовим оборотом;
- 4) управління попитом та пропозицією грошей.

12. *Одноосібну відповідальність за діяльність НБУ несе:*

- 1) Голова НБУ;
- 2) Голова Ради НБУ;
- 3) Голова Правління НБУ;
- 4) Голова Спостережної Ради НБУ.

13. *Розробка основних засад грошово-кредитної політики – це компетенція:*

- 1) Уряду;
- 2) Ради НБУ;
- 3) Правління НБУ;
- 4) Голови НБУ.

14. *До додаткових функцій центрального банку відноситься:*

- 1) розрахунок індексів споживчих цін та цін виробників;
- 2) проведення аналітичних досліджень;
- 3) визначення параметрів державного бюджету;
- 4) визначення обсягу державного боргу.

15. *НБУ має таку форму власності:*

- 1) колективну (засновники – комерційні банки й уряд);
- 2) акціонерну;
- 3) державну;
- 4) змішану.

Практичні завдання з розв'язаннями до теми 8.

Задача 8.1. На основі наведених нижче даних визначити термін “життя” банкнот різного номіналу:

Вхідні дані задачі

Номінал	5	10	20	50	100
Середній термін повернення, міс.	6,2	7,2	5,8	5,1	8,9
Рівень повернення банкнот після сортування	0,24	0,37	0,45	0,58	0,87

Розв'язання:

Термін “життя” банкнот обчислюється за формулою:

$$W_i = \frac{T_i}{(1 - R_i)},$$

де T_i – середній термін повернення банкнот i -го номіналу, місяців;

R_i – рівень повернення банкнот i -го номіналу після сортування, долі од.

Термін “життя” розраховуємо наступним чином:

Розрахунок терміну “життя” банкнот

Номінал	5	10	20	50	100
Середній термін повернення, міс.	6,2	7,2	5,8	5,1	8,9
Рівень повернення банкнот після сортування	0,24	0,37	0,45	0,58	0,87
Термін “життя” банкнот, міс.	8,2	11,4	10,5	12,1	68,5

Задача 8.2. На основі наведених нижче даних визначити загальну потребу у готівці терміном на 6 місяців для 3-х відділень центрального банку та проаналізувати збалансованість грошових надходжень за даними таблиці:

Вхідні дані задачі

Показник	Обсяг, млн. грошових одиниць					
	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень
Відділення 1						
Видано	155	249	324	125	345	254
Отримано	189	215	314	158	458	247
Рівень повернення банкнот	0,85	0,96	0,84	0,81	0,75	0,81

Показник	Обсяг, млн. грошових одиниць					
	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень
після сортування						
Відділення 2						
Видано	174	280	365	141	388	286
Отримано	189	294	425	196	495	425
Рівень повернення банкнот після сортування	0,76	0,87	0,98	0,71	0,84	0,86
Відділення 3						
Видано	118	189	246	195	262	193
Отримано	215	358	215	124	524	124
Рівень повернення банкнот після сортування	0,91	0,84	0,87	0,85	0,75	0,73

Розв'язання:

Необхідне поповнення (N) розраховується наступним чином:

$$N = B - O * R,$$

де B – обсяг виданої готівки, грошових од.;

O – обсяг отриманої банком готівки, грошових од.;

R – середній рівень повернення банкнот після сортування, долі од.

Розрахунок проводимо в наступній таблиці:

Розрахунок необхідного поповнення запасу банкнот

Показник	Обсяг, млн. грошових одиниць						
	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Разом
Відділення 1							
Видано	155	249	324	125	345	254	1452
Отримано	189	215	314	158	458	247	1581
Рівень повернення банкнот після сортування	0,85	0,96	0,84	0,81	0,75	0,81	-
Необхідно поповнити	-5,7	42,6	60,2	-3,0	1,5	53,9	-
Необхідне поповнення наростаючим підсумком	-5,7	37,0	97,2	94,2	95,7	149,6	-
Відділення 2							
Видано	174	280	365	141	388	286	1634
Отримано	189	294	425	196	495	425	2024
Рівень повернення банкнот після сортування	0,76	0,87	0,98	0,71	0,84	0,86	-

Показник	Обсяг, млн. грошових одиниць						
	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Червень	Разом
Необхідно поповнити	30,4	24,2	-51,5	1,8	-27,8	-79,5	-
Необхідне поповнення наростаючим підсумком	30,4	54,6	3,1	4,9	-22,9	-102,4	-
Відділення 3							
Видано	118	189	246	195	262	193	1203
Отримано	215	358	215	124	524	124	1560
Рівень повернення банк- нот після сортування	0,91	0,84	0,87	0,85	0,75	0,73	-
Необхідно поповнити	-77,7	-111,7	59,0	89,6	-131,0	102,5	-
Необхідне поповнення наростаючим підсумком	-77,7	-189,4	-130,4	-40,8	-171,8	-69,3	-

З проведеного розрахунку видно, що у відділенні 3 спостерігається постійний надлишок готівки, а перевищення обсягів виданої валюти над отриманою у березні та квітні компенсується накопиченими надлишками готівки за попередні місяці. Для відділень 1 та 2 характерний практично постійний брак готівки, причому, якщо в другому відділенні в травні-червні спостерігається надлишок готівки, то в 1 відділенні брак готівки спостерігається з лютого по червень. В даному випадку можна зробити висновок, що при практично рівних обсягах витрат готівки перше відділення характеризується постійним відтоком готівки, в той час, як 3 відділення залучає готівкові кошти.

Задача 8.3. За звітний період акціонерний капітал банку Японії склав 546 млн. ¥. Сукупний прибуток, отриманий банком Японії, склав 15,60 млн. ¥. Визначити, яка сума прибутку буде перерахована до державного бюджету.

Розв'язання:

Згідно з законодавством Японії держава володіє 55% акцій Банку Японії. Приватним акціонерам належить 45% :

$$546 \text{ млн. ¥} * 0,45 = 245,7 \text{ млн. ¥.}$$

Дивіденд, що сплачується приватним акціонерам, складає:

$$245,7 \text{ млн. ¥} * 0,04 = 9,83 \text{ млн. ¥.}$$

Сума, що зараховується в державний бюджет, дорівнює:

$$15,60 \text{ млн. ¥} - 9,83 \text{ млн. ¥} = 5,77 \text{ млн. ¥.}$$

9. КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ

9.1. *Поняття, класифікація та загальна характеристика банків*

Основою функціонування банків в Україні є Закон України «Про банки і банківську діяльність», згідно з яким термін «банк» вживається у такому значенні:

Банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків.

Сутність банку з *економічної точки зору* полягає в тому, що **банк** через надання різноманітних послуг сприяє розвитку розрахунків та є установою, що має право виробляти особливий, специфічний товар – гроші та платіжні засоби.

Основне *призначення банку* – посередництво в переміщенні грошових коштів та акумулювання грошових коштів і передача їх в кредит.

Економічна сутність банку проявляється через його стратегічну мету та функції. *Стратегічною метою діяльності банку* є максимізація його ринкової вартості (ринкової оцінки власного капіталу).

В агрегованому вигляді, з погляду забезпечення вирішення основних цілей і завдань, покладених на банки, можна виділити такі *групи функцій*:

ФУНКЦІЇ БАНКІВ		
платіжно-розрахункова посередництво банків у платіжних розрахунках	ощадно-капіталотворча мобілізація грошових доходів і заощаджень та перетворення їх у реально діючий капітал	кредитно-інвестиційна розміщення залучених коштів завдяки механізму створення кредитних знарядь обігу

Банки часто порівнюють з підприємствами або фінансовими установами. Але в їх діяльності є суттєва змістовна різниця. Банки відрізняються від інших фінансових установ тим, що можуть створювати гроші шляхом депозитно-чекової емісії; управляти платіжними коштами.

На відміну від промислового підприємства банк має такі особливості: діяльність банку зосереджена не у сфері виробництва, а у сфері обігу, обміну. Банк – це посередник між товаровиробниками, скоріше продавець, ніж виробник; банк відрізняється характером емісії (крім випуску цінних паперів, банк проводить облік, збереження цінних паперів інших емітентів).

Суть банку можна розкрити і через принципи його діяльності. Будь-який банк у своїй діяльності спирається на загальні принципи, до яких належать:

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ			
<p><i>Робота в межах наявних ресурсів</i> – банк повинен забезпечити кількісну відповідність між власними ресурсами та кредитними вкладами.</p>	<p><i>Економічна самостійність</i>, яка передбачає економічну відповідальність за результати діяльності.</p>	<p><i>Договірний характер відносин</i> між банком і клієнтами, які будуються на ринкових критеріях прибутковості, ризику та ліквідності.</p>	<p><i>Регулювання діяльності</i> здійснюється методами. Держава визначає тільки «правила гри», але не може давати банкам накази.</p>

Згідно з діючим законодавством, банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України (рис. 9.1.).

На відміну від НБУ, комерційні банки покликані обслуговувати економічних суб'єктів — учасників грошового обігу: фірми, сімейні господарства, державні структури. Саме за допомогою цих банків банківська система обслуговує господарство відповідно до завдань, що випливають з грошово-кредитної політики Національного банку України.

Рис. 9.1. Класифікація видів банків в Україні

За формою власності банки поділяють на державні і приватні.

Державний банк – це банк, сто відсотків статутного капіталу якого належать державі. Державний банк засновується рішенням Кабінету Міністрів України. При цьому в Законі про Державний бюджет України на відповідний рік передбачаються витрати на формування статутного капіталу державного банку. Кабінет Міністрів України зобов'язаний отримати позитивний висновок Національного банку України з приводу наміру заснування державного банку.

Банки в Україні створюються у **формі публічного акціонерного товариства** або **кооперативного банку**.

Публічні акціонерні банки формують свій капітал за рахунок об'єднання індивідуальних капіталів засновників шляхом випуску і розміщення акцій банку. Акціонери не мають права вимагати від банку повернення своїх внесків. Саме тому акціонерні банки вважаються більш стійкими і надійними.

Кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральні кооперативні банки.

Мінімальна кількість учасників *місцевого* (у межах області) *кооперативного банку* має бути не менше 50 осіб. У разі зменшення кількості учасників і неспроможності кооперативного банку протягом одного року

збільшити їх кількість до мінімальної необхідної кількості діяльність такого банку припиняється шляхом зміни організаційно-правової форми або ліквідації.

Кожний учасник кооперативного банку незалежно від розміру своєї участі у капіталі банку (паю) має право одного голосу.

Прибутки або збитки кооперативного банку за результатами фінансового року розподіляються між учасниками пропорційно розміру їх паю.

Учасниками *центрального кооперативного банку* є місцеві кооперативні банки.

Мінімальний розмір статутного капіталу на момент державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, не може бути меншим 120 мільйонів гривень.

Сучасна банківська практика виділяє значну кількість різноманітних критеріїв, за якими класифікуються комерційні банки.

За *принципами побудови* банки поділяються на **універсальні та спеціалізовані**.

Універсальними банками надається значна кількість комплексних послуг клієнтам різних форм власності незалежно від їх галузевої приналежності. Універсальні банки розвинених держав можуть надавати до 300 видів послуг. Сучасні комерційні банки переважно універсальні, оскільки виконують широке коло операцій.

Спеціалізовані банки передбачають вузько спрямовану сферу діяльності або обслуговують певні галузі економіки, які функціонують в означеному сегменті ринку. Спеціалізовані банки класифікуються таким чином:

Класифікація спеціалізованих банків		
банки з клієнтською спеціалізацією - обслуговують певну категорію клієнтів	банки з галузевою спеціалізацією - обслуговують юридичних та (або) фізичних осіб у межах певної галузі	банки з функціональною спеціалізацією - надають невелике коло послуг для більшості своїх клієнтів

Банк набуває статусу *спеціалізованого банку* у разі, якщо більше 50% його активів є активами одного типу.

ЗА ФУНКЦІОНАЛЬНОЮ СПЕЦІАЛІЗАЦІЄЮ БАНКИ ПОДІЛЯЮТЬСЯ НА:			
Ощадні	Інвестиційні	Іпотечні	Розрахункові (клірингові)

Ощадні банки – це банки, головним клієнтом яких банків є переважно населення. Вклади населення залучаються на поточні, інвестиційні та інші рахунки. Розміщення коштів здійснюється у формі надання споживчих, іпотечних, бланкових (незабезпечених) кредитів, купівлі акцій та облігацій. Ощадні банки широко кредитують населення за допомогою кредитних карток.

В Україні функціонує спеціалізований банк для обслуговування населення — Ощадбанк. Він має державну форму власності і цим гарантує громадянам їх вклади. Але з різних причин, головною з яких є низька платоспроможність населення, активні операції Ощадбанку ще недостатньо спрямовуються на кредитування людей. Споживчі кредити розвинуті слабо, перелік об'єктів споживчого кредитування, порівняно з банками інших країн, обмежений.

Інвестиційні банки здійснюють мобілізацію довгострокового позичкового капіталу і надають його підприємницьким структурам і державі. Механізмом залучення коштів клієнтів є емісія і розміщення облігацій та інших видів зобов'язань (сертифікатів, векселів). Інвестиційні банки вивчають фінансові потреби клієнтів, узгоджують умови позичок, визначають строки випуску і види цінних паперів з урахуванням стану ринку, їх емісію і наступне розміщення серед інвесторів. Інвестиційні банки виконують не тільки посередницьку функцію між позичальниками та інвесторами, а й продають великі пакети акцій та облігацій за власний рахунок, надають кредит покупцям цінних паперів.

Іпотечні банки спеціалізуються на видачі довгострокових позичок під заставу нерухомості — землі і міських будівель. Ресурсами іпотечних банків є власні накопичення та іпотечні облігації.

9.2. Пасивні операції банків

Пасивні операції — це операції, за допомогою яких банки формують свої грошові ресурси для проведення кредитних, інвестиційних та інших активних операцій.

Ресурси комерційних банків — це сукупність грошових коштів, що перебувають у його розпорядженні і використовуються для виконання певних операцій. Їх поділяють на власні, залучені і позичені.

СТРУКТУРА БАНКІВСЬКИХ РЕСУРСІВ		
<i>ВЛАСНІ</i>	<i>ЗАЛУЧЕНІ</i>	<i>ЗАПОЗИЧЕНІ</i>
<ul style="list-style-type: none">• Статутний капітал;• Резервний капітал;• Нерозподілений прибуток;• інші фонди	<ul style="list-style-type: none">• Вклади;• Депозити	<ul style="list-style-type: none">• Емісія та продаж власних облігацій;• Кредити у інших банків

Більш детальна класифікація банківських ресурсів представлена на рис. 9.2.

До **власних ресурсів**, або до банківського капіталу, належать статутний, резервний та інші фонди, які створюються для забезпечення фінансової сталості, комерційної і господарської діяльності банку, а також нерозподілений прибуток поточного і минулого років.

Власний капітал комерційного банку виконує в основному захисну функцію — страхування інтересів вкладників і кредиторів, а також покриття поточних збитків від банківської діяльності. Функція ж забезпечення *оперативної діяльності* для власного капіталу є другорядною. Її забезпечують головним чином залучені і позичені кошти.

Рис. 9.2. Класифікація ресурсів банків за джерелами їх формування

Власний капітал комерційного банку поділяється на **основний** і **додатковий**. До основного капіталу відносять статутний і резервний фонди, а також нерозподілений прибуток минулих років.

Додатковий капітал складається із загальних резервів за активними операціями і поточних доходів.

Статутний капітал комерційного банку у формі АТ створюється шляхом випуску та продажу двох видів іменних акцій — звичайних та привілейованих. Власники *звичайних акцій* беруть участь в управлінні банку і ділять з ним усі його доходи, збитки та ризики. Власники звичайних акцій вкладають свій капітал на весь час функціонування комерційного банку. Вони, як правило, не можуть продати їх назад банку-емітенту *Привілейовані акції* дають право їх власникам на отримання фіксованого розміру дивідендів, який не залежить від отриманого банком прибутку.

За підсумками року на основі фінансової звітності банки зобов'язані коригувати розмір статутного капіталу на індекс девальвації чи ревальвації гривні за рахунок та в межах валових доходів або валових витрат банку відповідно до методики, установлені НБУ.

НБУ має право встановити для окремих банків залежно від їх спеціалізації диференційований мінімальний статутний капітал на момент реєстрації банку, але не нижче мінімального розміру (120 млн. грн.).

Резервний капітал комерційного банку призначений для покриття можливих збитків від банківської діяльності, а також для сплати дивідендів за привілейованими акціями, коли для цього недостатньо прибутку. Наявність коштів у резервному фонді забезпечує стійкість комерційного банку, зменшує вірогідність його банкрутства.

Резервний капітал банку створюється у порядку, визначеному зборами акціонерів, а його розмір устанавлюється, як правило, на рівні 50% від розміру статутного фонду. Він формується за рахунок відрахувань з прибутку, які повинні дорівнювати щорічно не менше як 5% від суми отриманого прибутку.

Крім резервного фонду, в комерційних банках створюються *спеціальні фонди*, призначені для покриття збитків від активних операцій та для виробничого і соціального розвитку банку. Їх формування здійснюється за рахунок прибутку.

Прибуток є власним ресурсом внутрішнього походження. Він існує у вигляді залишку прибутку після сплати податків та відрахування до фондів банку. За його рахунок сплачуються дивіденди акціонерам.

Нерозподілений прибуток – це та частина чистого прибутку банку, яка залишається після сплати податків, формування резерву та виплати дивідендів акціонерам. Якщо після всіх цих виплат виникне залишок прибутку, то ця сума може бути спрямована на капіталізацію – поповнення статутного капіталу банку. Така операція (поповнення статутного фонду) може бути здійснена і без сплати дивідендів акціонерам, але також за рішенням, що приймається загальними зборами акціонерів.

На відміну від звичайних підприємств, частка капіталу банку в сукупних ресурсах є доволі невеликою (8-15%), тоді як у сфері матеріального виробництва співвідношення власного і позиченого капіталів інше. Так, для промислового підприємства вважається нормою, коли власний капітал становить 50% загального капіталу. Невелика частка капіталу банків в ресурсах пояснюється специфікою їх діяльності як фінансових посередників, що здійснюють мобілізацію тимчасово вільних коштів на грошовому ринку з подальшим їх розміщенням серед клієнтів. Тому капітал банку у банківській діяльності має дещо інше призначення, аніж в інших сферах підприємництва, що пояснюється особливістю тих функцій які він виконує:

ПРИЗНАЧЕННЯ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ БАНКУ

Капітал є основою для створення й організації банку та для його діяльності до часу накопичення достатнього обсягу залучених коштів

Капітал відіграє роль буфера та своєїрідної "подушки" у випадку несприятливих ситуацій та непередбачених витрат

Капітал підтримує довіру клієнтів до банку і переконує кредиторів у його фінансовій спроможності

Капітал є основою для структурного розвитку банку та впровадження нових програм, обладнання тощо

Капітал слугує регулятором загального розвитку банку в довгостроковій перспективі

Капітал банку особливо необхідний на етапі становлення банківської установи, до того ж він служить основним джерелом і гарантом збереження

вартості активів банківської установи поряд із залученими й запозиченими коштами.

Залучені кошти – сукупність тимчасово вільних коштів підприємств, організацій, фондів, населення, які розміщуються їх власниками в банківській установі на певних умовах і використовуються банком з метою отримання прибутку чи забезпечення ліквідності.

Основну суму залучених коштів становлять тимчасово вільні грошові капітали, що виникають на основі кругообігу промислового і торгового капіталу, грошові накопичення держави, особисті грошові накопичення населення.

Залучені кошти формують переважну частину ресурсів, які використовуються для виконання активних операцій банків. Як основний елемент грошової маси залучені кошти банків відіграють важливу роль в економіці, тому вони є об'єктом державного регулювання, яке здійснюється у формах обмеження виплачуваної винагороди (процентів), установлення норм обов'язкового резервування і деяких нормативів регулювання банківської діяльності (платоспроможності, ліквідності тощо).

Операції з формування залучених ресурсів називають **пасивними депозитними операціями**. Класифікація та склад депозитів банків представлені на рис. 9.3.

Депозити до запитання розміщуються у банку на поточному рахунку клієнта. Вони використовуються власниками для здійснення поточних розрахунків з їх господарськими партнерами. На вимогу клієнта кошти з його поточного рахунку у будь-який час можуть вилучатися шляхом видачі готівки, виконання платіжного доручення, оплати чеків або векселів.

Вклади до запитання є нестабільними, що обмежує можливість їх використання банком для позичкових та інвестиційних операцій. В умовах відсутності (як правило) плати за депозити до запитання банки намагаються залучити клієнтів і стимулювати приріст поточних внесків за рахунок надання їм додаткових послуг та підвищення якості обслуговування. Це, зокрема,

кредитування з поточного рахунку, пільги вкладникам в одержанні кредиту, використання зручних для клієнта форм розрахунків: застосування кредитних карток, чеків, розрахунково-консультативне обслуговування тощо.

Рис. 9.3. Класифікація депозитів банків

До вкладів до запитання належать також кредитові залишки за *контокорентним рахунком* або поточним рахунком з овердрафтом. Для покриття операційних витрат, пов'язаних із веденням поточних рахунків, банк стягує з клієнта комісійну винагороду. Комісія може утримуватися з депозитного процента. Деякі банки не стягують комісії за ведення поточних рахунків за умови зберігання на них стабільного залишку не нижче від встановленого рівня.

Строкові депозити (вклади) — це кошти, які розміщені у банку на певний строк не менше одного місяця і можуть бути вилученими після закінчення цього терміну або після попереднього повідомлення банку. Вилучення строкових вкладів відбувається шляхом переказу грошей на розрахунковий (поточний) рахунок або готівкою з каси банку. Строкові вклади є для банків кращим видом депозитів, оскільки вони стабільні і зручні в

банківському плануванні. За ними сплачується високий депозитний процент, рівень якого диференціюється залежно від терміну, виду внеску, періоду повідомлення про вилучення, загальної динаміки ставок грошового ринку та інших умов. Строкові вклади є джерелом одержання прибутків їх власниками, вони оформляються угодою між вкладником і банком. *Строкові вклади не використовуються для здійснення поточних платежів.* Якщо вкладник бажає змінити суму внеску — зменшити або збільшити, то він може розірвати депозитну угоду і переоформити свій строковий вклад на нових умовах. При достроковому вилученні коштів з такого депозиту власник, як правило, позбавляється передбачених угодою процентів. У цьому випадку проценти знижуються до рівня, передбаченого по вкладах до запитання.

Однією з форм строкових вкладів є сертифікати. *Сертифікати* бувають *депозитні* та *ощадні*. Депозитні сертифікати надаються юридичним, а ощадні — фізичним особам.

Сертифікат — це цінний папір, що може використовуватися його власником як платіжний засіб і мати обіг на фондовому ринку. Сертифікати мають суттєву перевагу над строковими вкладами, які оформлені депозитними договорами. Завдяки вторинному ринку цінних паперів сертифікат (крім іменного) може бути достроково проданий власником іншій особі з одержанням деякого прибутку за час зберігання і без зміни при цьому обсягу ресурсів банку, тоді як дострокове вилучення власником строкового вкладу означає для нього втрату прибутку, а для банку — втрату частини ресурсів.

Комерційні банки можуть залучати вільні кошти юридичних і фізичних осіб за допомогою *банківського векселя*. Банківський вексель має депозитну природу, і цим він схожий на сертифікат. Проте, на відміну від сертифіката, банківський вексель може бути використаний його власником як платіжний засіб за товари і послуги, причому новий власник векселя може передавати його третій особі шляхом індосаменту. Щоб придбати банківський вексель, покупець має перерахувати гроші на рахунок банку-продавця, після чого останній виписує банківський вексель на ім'я покупця і позначає дату зарахування

грошей. Погашення банківських векселів відбувається шляхом їх викупу після закінчення терміну обертання або ж дострокового викупу. У банківських векселях указується величина прибутку у вигляді процента до номіналу, що одержує власник векселя. Це означає, що продаються векселі за номіналом, а викупуваються банком за ціною продажу.

Запозичені кошти банку (недепозитні операції) — це головним чином позики на грошовому ринку, які залучаються у формі міжбанківських кредитів і кредитів центрального банку (НБУ), операцій з цінними паперами на вторинному фондовому ринку, а також позик на ринку євродоларів. Ці кошти мають суттєве значення для підтримки поточної банківської ліквідності і тому активно використовуються комерційними банками України. Види цих джерел представлені на рис. 9.4.

Рис. 9.4. Види недепозитних джерел залучення коштів

Кошти, отримані комерційним банком за допомогою **облігацій**, відносяться до позикового капіталу, і тому випускаються на певний строк, після закінчення якого ці кошти повертаються інвесторам. Вони свідчать про надання власниками облігацій зазначених коштів у розпорядження емітента у формі довгострокової позики.

Якщо комерційний банк і надалі хоче утримувати у своєму обороті кошти, залучені за допомогою облігацій, він вдається до рефінансування попередніх випусків. Це здійснюється шляхом викупу раніше випущених облігацій за

рахунок коштів, отриманих від випуску нових незабезпечених боргових зобов'язань. Облігації, якщо це передбачено умовами емісії, можуть бути конвертовані в прості акції. Тоді залучені з їх допомогою кошти переходять у власний капітал комерційного банку. Конвертованість облігацій дає змогу підвищити їх привабливість у колі покупців, оскільки останні можуть придбати акції банку в найбільш вигідний момент. Власники облігацій ризикують менше, ніж власники акцій, бо у разі банкрутства комерційного банку кредиторам кошти повертаються раніше, ніж звичайним акціонерам.

Необхідно відрізнити кошти, що мобілізовані комерційним банком за допомогою облігацій, від внесків і депозитів. Якщо перші називаються в банківській практиці позиковими або запозиченими, то другі — залученими. При випуску облігацій банк відіграє активну роль, ініціатива випуску належить йому, тоді як при залученні внесків роль банку пасивна.

Одним із джерел поповнення ресурсів комерційного банку є *міжбанківський кредит*. Кредитними ресурсами торгують фінансово стійкі комерційні банки, в яких завжди є надлишок ресурсів. Ці банки для одержання прибутку прагнуть розмістити вільні ресурси в інших банках. Крім фінансової вигоди, банки-кредитори одержують можливість установалення ділових партнерських стосунків.

У принципі банкам вигідно розміщувати кредитні ресурси в інших банках порівняно з кредитуванням суб'єктів господарської діяльності, оскільки перші відрізняються, як правило, більш високою надійністю.

Терміни міжбанківських кредитів можуть бути різними — від одного дня до трьох – шести місяців. Процентна ставка за міжбанківськими кредитами, як правило, нижча ніж за кредитами, наданими підприємствам, і пов'язана з обліковою ставкою НБУ.

НБУ застосовує механізм рефінансування комерційних банків через операції *РЕПО* та *ломбардне кредитування* під заставу облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) та *стабілізаційних кредитів*.

Основною формою рефінансування комерційних банків є ломбардне кредитування та операції РЕПО.

Ломбардні кредити надаються банкам, які зобов'язані зберігати у НБУ на засадах забезпечення цінні папери державного боргу та ліквідні корпоративні цінні папери, які входять до ломбардного списку НБУ. Ломбардний кредит не повинен перевищувати 75% вартості цінних паперів комерційного банку, які надані в забезпечення. Ломбардний кредит надається на строк до 30 днів у межах лімітів, установлених на квартал НБУ для своїх регіональних управлінь.

В основу **операцій РЕПО** покладено механізм залучення ресурсів за рахунок продажу комерційними банками якісних, низькоризикованих, досить ліквідних активів, які, згідно з Угодою про зворотний викуп (РЕПО), можуть бути викуплені цим банком через визначений строк та за встановленою ціною.

Використання НБУ державних цінних паперів для операцій РЕПО здійснюється через «пряме РЕПО» — купівлю у комерційного банку державних цінних паперів та «зворотне РЕПО» — обов'язковий продаж державних цінних паперів.

Операції РЕПО вигідні для банку, оскільки вартість залучених таким чином ресурсів є відносно невисокою, в той час як угоди про зворотний викуп забезпечуються високоякісною заставою.

Сек'юритизація активів – це переоформлення (продаж) частини доходних активів (головним чином зобов'язань клієнтів по виданих позиках) на цінні папери з подальшим їх продажем на відкритому ринку з метою залучення додаткових коштів. Такі цінні папери привабливі і для продавців, і для інвесторів, оскільки вони, як правило, передбачають деномінацію, а також річний прибуток, ризик і ліквідність на кращих умовах, ніж ті, які може мати власник кредитних вкладень. У міру оплати активів (виплата відсотків та основної суми боргу) потік прибутку спрямовується до власників цінних паперів. У такий спосіб банківські позики трансформуються в цінні папери.

Банк повертає кошти, витрачені на придбання активів, і використовує нові кошти для надання нових послуг.

9.3. Активні операції банків

Активні операції банків полягають у діяльності, пов'язаній із розміщенням і використанням власного капіталу, залучених і запозичених коштів для одержання прибутку за умови раціонального розподілу ризиків.

Активні операції банків поділяються на кредитні та інвестиційні.

Кредитні операції полягають у проведенні комплексу дій, пов'язаних із наданням і погашенням банківських позичок. Проведення кредитних операцій комерційних банків повинно відповідати певним **вимогам і умовам**.

1. Кредити видаються тільки в межах наявних ресурсів, які має банк. Про кожний випадок надання позичальнику кредиту в розмірі, що перевищує 10% власного капіталу (великі кредити), комерційний банк повинен повідомити Національний банк України. Сукупна заборгованість за кредитами, за врахованими векселями та 100% суми позабалансових зобов'язань, виданих одному позичальнику, не може перевищувати 25% власних коштів комерційного банку.

2. Загальний розмір кредитів, наданих банком, усім позичальникам, з урахуванням 100% позабалансових зобов'язань банку, не може перевищувати восьмикратного розміру власних коштів банку.

3. Кредитування позичальників повинно здійснюватися з додержанням комерційним банком економічних нормативів регулювання банківської діяльності та вимог НБУ щодо формування обов'язкових, страхових і резервних фондів.

4. Позики надаються всім суб'єктам господарювання незалежно від форми власності за умови, що позичальник є юридичною особою, зареєстрованою як суб'єкт підприємництва, або фізичною особою.

5. Рішення про надання кредиту повинно прийматися колегіально (кредитним комітетом (комісією) банку, відділення, філії) і оформлятися протоколом.

6. Кредитування здійснюється в межах параметрів, визначених політикою банку, які включають: пріоритетні напрями в кредитуванні; обсяги кредитів та структуру кредитного портфеля; граничні розміри кредиту на одного позичальника, методики оцінки фінансового стану та кредитоспроможності позичальника; рівень процентної ставки тощо.

Кредити надаються тільки на комерційних засадах, що вимагає від банку додержання таких додаткових умов:

ДОДАТКОВІ УМОВИ КРЕДИТУВАННЯ:		
урахування кредитоспроможності позичальника, фінансової стабільності, рентабельності, ліквідності	кредитувати тільки ті види діяльності позичальника, які передбачені його статутом	позичальник повинен мати власне майно і брати участь у фінансуванні об'єкта, що кредитується, певною сумою власного капіталу

Банки можуть надавати незабезпечені кредити, але тільки в межах власних коштів і лише клієнтам із стійким фінансовим станом та інсайдерам банку в сумі, що не перевищує 50% номінальної вартості акцій банку, які перебувають у їхній власності.

Банківське кредитування здійснюється із застосуванням таких позичкових рахунків:

- простий;
- спеціальний%
- контокорентний (поточний рахунок з овердрафтом).

Простий позичковий рахунок є найбільш поширеною формою банківського кредитування. На ньому може бути тільки активне (дебетове) сальдо, кожний факт видачі і погашення кредиту оформляється відповідними

документами клієнта або банку (платіжне доручення, розпорядження кредитного відділу банку операційному відділу тощо).

Спеціальний позичковий рахунок застосовується банком в окремих випадках, наприклад при кредитуванні позичальника під заставу векселів. Він є формою обліку позичок до запитання. Якщо на цьому рахунку виникає кредитове сальдо, воно в той самий день має бути зарахованим на поточний рахунок позичальника. Погашення кредиту може здійснюватися як за платіжними дорученнями позичальника, так і шляхом зарахування коштів, які надходять на користь позичальника від боржників за векселями, у кредит спеціального позичкового рахунку. Банк має право стягнути заборгованість за спеціальним позичковим рахунком у будь-який час без попередження клієнта, але це повинно передбачатися кредитною угодою.

Контокорентний рахунок (поточний рахунок з овердрафтом) — це активно-пасивний рахунок, на якому обліковуються всі операції банку з клієнтом. На ньому відображають, з одного боку (за дебетом), заборгованість перед банком і всі платежі з рахунку за дорученням клієнта, а з іншого (за кредитом) — надходження коштів у банк від клієнта у вигляді вкладів, повернення позик тощо. Контокорентний рахунок поєднує в собі позичковий рахунок з поточним і може мати дебетове або кредитове сальдо. Операції по ньому здійснюються за допомогою письмових доручень власника рахунку.

Кредити надаються на підставі укладеної між банком і позичальником **кредитної угоди (договору)**. До укладання кредитного договору банк повинен ретельно проаналізувати кредитоспроможність позичальника, здійснити експертизу господарської операції або проекту, що пропонується для кредитування, визначити ступінь ризику для банку та структуру майбутньої позики (сума, строк, процентна ставка тощо).

У кредитному договорі зазначається: мета, сума, строк, порядок, форма видачі і погашення кредиту, форма забезпечення зобов'язань позичальника, процентна ставка, порядок і форма сплати процентів і основного боргу, права, зобов'язання, відповідальність сторін щодо надання і погашення кредитів,

перелік відомостей, розрахунків та інших документів, необхідних для кредитування, періодичність їх подання банку, можливість проведення банком перевірок на місці наявності і стану зберігання заставного майна тощо.

Інвестиційні операції банків означають вкладення коштів у цінні папери підприємств (державних, колективних і приватних) на відносно тривалій період часу. *Інвестиційні цінні папери* — це боргові зобов'язання у вигляді акцій, облігацій, векселів, сертифікатів тощо. Цінні папери можуть бути об'єктом банківських інвестицій за умов вільного обігу їх на фондовому ринку.

Функції банківських інвестицій полягають у створенні вторинних резервів для задоволення потреби у коштах, яка виникає внаслідок вилучення клієнтами своїх вкладів, або надходження замовлень на позички, що перевищують наявні ресурси. Здійснюючи інвестиційні операції, банки мають на меті: додержання безпеки *грошових коштів*, забезпечення їх *диверсифікації*, доходу та ліквідності.

Банківським інвестиціям властиві фактори ризику. Виділяють три такі фактори: кредитний ризик, фінансовий ризик та процентний ризик.

Кредитний ризик пов'язаний з тим, що фінансові можливості емітента (юридичної особи, що випускає цінні папери) зменшуються настільки, що він буде не в змозі виконувати свої фінансові зобов'язання (сплачувати доходи у формі дивідендів, процентів, погашати свої цінні папери).

Фінансовий ризик впливає з того, що у зв'язку з непередбаченими змінами на ринку цінних паперів чи в економіці привабливість деяких цінних паперів як об'єкта вкладень може бути частково втрачена, тому їх продаж стане можливим лише з великою знижкою.

Процентний ризик пов'язаний з фіксацією процента за облігаціями в момент їх випуску в обіг при вільному коливанні ринкових ставок. Чим більше часу до погашення облігацій, тим вищий ризик, що пов'язаний з динамікою ставки процента.

Цінні папери, що входять до інвестиційного портфеля, згідно з їх призначенням, поділяються на інвестиції та вторинні ліквідні резерви. Вони різняться між собою ступенем ліквідності. Вторинні резерви можна негайно

перетворити в грошові кошти шляхом продажу на ринку цінних паперів. Інвестиційні цінні папери розраховані на більш тривалий строк, ніж цінні папери вторинних резервів.

9.4. Розрахунково-касові операції банків

Розрахункові операції зв'язані з функцією банку як посередника в розрахунках.

Безготівкові розрахунки здійснюються на основі письмових розрахунково-грошових документів: платіжних доручень, чеків, акредитивів, вимог-доручень, платіжних вимог, інкасових доручень, векселів. Форми розрахунків між продавцем та покупцем визначаються угодами між ними.

Всі види банківських документів можна об'єднати в такі групи: фінансові (до яких належать розрахункові і платіжні) та комерційні (рис. 9.5.).

Рис. 9.5. Класифікація видів документів, інструментів та способів платежу в Україні

Розрахунковими документами називають складені на папері за встановленою формою документи, які подаються банкам юридичними та фізичними особами з дорученням (чи з вимогою) переказати з їхніх рахунків (чи зарахувати на їхні рахунки) певну суму грошей.

До *платіжних документів* відносять складені і передані одною особою іншій документи з зобов'язанням сплатити визначену суму пред'явнику документа.

Комерційними називають документи, в яких відсутня фінансова складова і дається характеристика відвантажених товарів, виконаних робіт і які супроводжують їх переміщення від постачальника до платника.

Безготівковий платіжний обіг здійснюється за допомогою переказів та інкасо.

Платежі за допомогою переказів здійснюються банками шляхом списання коштів з рахунка платника і зарахування їх на рахунок вказаної ним особи. Якщо платник і його партнер мають поточні рахунки в одному комерційному банку, операція зводиться до дебетування одного рахунку і кредитування іншого. Якщо рахунки відкриті в різних банках, проводяться додатково міжбанківські розрахунки за допомогою системи кореспондентських зв'язків. Такі зв'язки будуються як безпосередньо між двома банками, так і за участі центрального банку, через який здійснюється основний обсяг міжбанківських платежів. Отже, у платіжному обігу діють не тільки поточні рахунки платника і одержувача коштів, а й рахунки банків, що їх обслуговують.

Надходження та списання коштів з міжбанківських операцій сальдуються, а розрахунки між банками здійснюються на базі взаємного заліку надходжень та вимог (клірингу).

Інкасо є поширеним видом послуг комерційних банків тим клієнтам, які в розрахунках застосовують векселі й чеки. Інкасування векселів проводиться банком за дорученням клієнта до настання строку виплати за векселем (його погашення). Воно оформляється інкасовим індосаментом, надписом на векселі, який містить доручення власника векселя банку одержати оплату. Згідно зі

строком погашення банк одержує від боржника потрібну суму, перераховує гроші на рахунок клієнта і гасить вексель (передає його платнику).

Інкасування чеків означає прийняття банком від свого клієнта чеків, що є розпорядженням на списання коштів з рахунка клієнта для оплати за товар або послуги. При інкасуванні чеків банк списує кошти з рахунка чекодавця, якщо його поточний рахунок відкритий у тому ж самому банку, де й рахунок одержувача, і зараховує їх на поточний рахунок останнього. Якщо поточний рахунок чекодавця відкритий в іншій установі банку, чек відсилається у банк платника і там здійснюється оплата із застосуванням системи міжбанківських розрахунків.

У практиці розрахунків використовуються і такі документи, як платіжні вимоги, вимога-доручення та акредитив.

Платіжна вимога застосовується при примусовому стягненні коштів у передбачених чинними нормативними актами випадках.

Вимога-доручення застосовується при акцепті товару. Суть розрахунків полягає в тому, що названий документ, в якому заповнена одна частина (вимога), разом з товаром відправляється постачальником покупцю, котрий у разі згоди платити за товар (акцепту товару) заповнює другу частину документа (доручення) власними реквізитами, стверджує їх підписом та печаткою і здає до свого банку для оплати.

Акредитив являє собою доручення банку покупця банку постачальника оплачувати рахунки останнього за відвантажені цінності на умовах, передбачених в акредитивній заяві покупця. Відкриття акредитива проводиться або за рахунок власних коштів покупця, або банківської гарантії та супроводжується (у першому випадку) депонуванням коштів.

Платежі за рахунками підприємств виконуються в черговості, яка встановлюється його керівництвом, якщо інше не передбачене законодавством.

Касове обслуговування клієнтів полягає в тому, що комерційні банки приймають від них готівкові кошти та зараховують їх на відповідні рахунки,

видають із цих рахунків готівкові кошти клієнтам за їх вимогою на відповідні цілі. Основні види касових операцій представлені на рис. 9.6.

Рис. 9.6. Основні види касових операцій банків

Банки здійснюють *касові операції* з обслуговування клієнтів на основі єдиних правил, установлених Національним банком України. Ці правила визначають порядок прийняття, видачі, упакування, зберігання та обліку готівки. При цьому застосовуються *касові документи* – це документи, за допомогою яких відповідно до законодавства України оформляються касові операції, звіти про використання коштів, а також відповідні журнали встановленої форми для реєстрації цих документів та книги обліку.

Прибуткові каси приймають від клієнтів готівкові кошти за стандартними документами: заяви на внесення готівки, прибутковий касовий ордер. У документах, як правило, зазначається характер внесення — торговельна виручка, виручка транспортних підприємств та ін. На прийняту від клієнта суму готівкових коштів банк виписує квитанцію. Готівкові кошти, що надійшли до каси банку до закінчення операційного дня, у той самий день повинні бути оприбутковані банком та зараховані на рахунки клієнтів.

Для прийняття та видачі готівки в установах банків організуються прибуткові та видаткові каси. В установах банків з невеликим обсягом касових операцій можуть організовуватись єдині каси, які здійснюють весь комплекс касових операцій. Кількість окремих видів операційних кас залежить від обсягу і характеру діяльності установи банку.

9.5. Банківські послуги

Крім традиційних, притаманних суто банкам операцій, вони виконують на замовлення своїх клієнтів нетрадиційні операції і послуги. Це їх змушує робити конкуренція, яка існує на грошовому ринку, а також всередині банківської системи.

Банківські послуги — це ті дії банківських установ на замовлення клієнтів, які не пов'язані із залученням додаткових ресурсів. Основною формою оплати банківських послуг є комісії. Банки надають клієнтам різноманітні послуги. Їх об'єднують у певні групи за відповідними ознаками і критеріями. Найбільш поширеною є класифікація банківських послуг, в якій виділяють такі групи послуг:

- ліцензовані;
- чисті;
- сурогатні;
- комісійні;
- гонорарні;
- середові;
- балансові;
- позабалансові тощо.

До ліцензованих банківських послуг належать такі, надання яких потребує ліцензії Національного банку України. Це, зокрема: касове обслуговування клієнтів; інкасація та перевезення грошових цінностей; ведення рахунків клієнтів у національній та іноземній валюті; залучення депозитів юридичних і фізичних осіб; видача гарантій і поручительств; управління грошовими коштами та цінними паперами за дорученням клієнтів тощо.

Чистими називаються послуги, що не несуть будь-якого ризику для активів банку, крім ризику операційних помилок. Наприклад, здійснення розрахунків за власні кошти клієнтів, інкасові послуги, інкасація готівки, касове обслуговування та ін.

Сурогатними називаються послуги, кінцевий результат від здійснення яких може вплинути на активи банку, хоч на момент надання послуги такого впливу не відбувається. Наприклад, гарантії, підтверджені акредитиви, непокриті чеки, аваль і акцепт векселів тощо.

До комісійних належать послуги, за надання яких банк стягує з клієнта плату у вигляді комісії, а сам не сплачує ніяких комісій при їх наданні. Це збереження цінностей у власному депозитарії, ведення реєстрів власників цінних паперів, розміщення цінних паперів, емітованих клієнтами за їх дорученням тощо.

Гонорарними називаються послуги, за надання яких банк отримує від клієнтів обумовлену наперед плату. Це лізинг, трастові, консультаційні та деякі інші послуги.

До спредових відносять послуги, чисті доходи від яких формуються як різниця між комісією, отриманою від клієнта, та комісією, сплаченою при організації даної послуги. Прикладом такої послуги є видача клієнтам готівки за рахунок купленої в інших банків або в установі НБУ. Спред виникає лише тоді, коли банк використовує сторонніх (третіх) осіб при наданні послуг клієнтам.

До балансових належать послуги, що обліковуються на балансових рахунках (кредитні, інвестиційні, валютні операції). Ці послуги, у свою чергу, можуть бути активними та пасивними.

Послуги, що не обліковуються на балансових рахунках, відносять до позабалансованих (гарантії, поручительства, консультації). Їх надання не супроводжується вкладенням або залученням коштів.

З розвитком ринкових відносин з'являється попит і на такі послуги, як лізинг, факторинг, гарантії, трастові послуги, розміщення емісій цінних паперів.

Лізингові послуги полягають у здаванні в оренду на тривалий строк предметів довгострокового користування. Як правило, протягом строку дії договору про лізинг орендар сплачує орендодавцю повну вартість взятого в

оренду майна. Отже, лізинг можна розглядати як різновид довгострокового кредиту, що надається в майновій формі і погашається у розстрочку.

Дохід банку від лізингових послуг включає: лізинговий процент, залишкову вартість майна до моменту закінчення строку оренди, податкові пільги, пов'язані з інвестуванням в обладнання.

Плата за лізингову послугу нижча від позичкового процента, тому клієнту вигідніше користуватися лізингом, ніж брати грошову позичку для оренди дорогого обладнання. Банк має можливість установлювати оплату за лізингову послугу нижче за позичковий процент за рахунок того, що оренда надає йому право користування інвестиційними пільгами при оплаті податків, тобто він ділиться з клієнтами одержаною вигодою у формі зниження процента.

Факторинг — банківська послуга, яка виникла в банківській практиці в 50-ті роки ХХ ст. Він являє собою купівлю банком у клієнта права на вимогу боргу (без права зворотної вимоги до клієнта). Як правило, банк купує дебіторські рахунки, пов'язані з постачанням товарів або наданням послуг.

Факторингова послуга оформляється укладенням між банком і клієнтом спеціального договору. При цьому функціями банку є не тільки стягнення боргів, а й обслуговування боргу: аналіз платоспроможності боржників, інкасування, залікові операції, прийняття на себе ризику несплати тощо. Клієнт, який продав дебіторські рахунки, одержує від банку гроші (готівка, переказ, оплата чека тощо) у розмірі 80—90% суми рахунків. Залишені 10—20% суми банк тимчасово стягує у вигляді компенсації ризику до погашення всієї купленої дебіторської заборгованості. Після повернення боргу банк повертає стягнену суму клієнту.

За факторингові послуги банк стягує з клієнта плату, яка включає *комісію* за послуги з обслуговування боргу і *позичковий процент*. Комісія нараховується від усієї суми куплених у клієнта дебіторських рахунків, а позичковий процент — від суми наданого клієнту авансу. У зв'язку зі швидким обігом дебіторських рахунків і викликаною цим нетривалістю строку

користування авансом (позичкою) дохід банку від позичкового процента менший, ніж комісійні платежі.

Гарантія — це зобов'язання гаранта, що видається на прохання іншої особи (принципала), за яким гарант зобов'язується сплатити кредитору принципала відповідно до умов гарантійного зобов'язання певну грошову суму. Гарант має право вимагати від принципала в порядку регресу відшкодування сплачених за гарантією сум, якщо інше не передбачене договором гарантії. Видаючи гарантію, банк повинен переконатися у платоспроможності клієнта, оскільки видача гарантії, по суті, має кредитний характер. Банки беруть на себе зобов'язання при несплаті клієнтом у строк належних платежів здійснити їх за рахунок власних ресурсів. Банківська гарантія може надаватися і під відповідне забезпечення, тобто супроводжуватися відповідною заставою майна. Банківські гарантії можуть бути спрямовані на виконання клієнтом своїх зобов'язань за торговельними та фінансовими угодами: тендерна гарантія; гарантія виконання контракту; гарантія надання кредиту; гарантія платежу тощо.

Трастові послуги засновані на довірчих правовідносинах, коли одна особа – засновник – передає своє майно у розпорядження іншої особи — довірчому власнику, для управління в інтересах третьої особи — бенефіціара. Отже, у зазначених правовідносинах беруть участь три сторони:

- довіритель майна (засновник);
- довірчий власник (траст);
- бенефіціар — особа, на користь та в інтересах якої надаються довірчі послуги. Ним може бути сам довіритель майна або третя особа.

Банки, виконуючи функції трасту, можуть: обслуговувати облігаційні послуги; здійснювати тимчасове управління справами компаній; здійснювати розпорядження активами; інвестувати кошти клієнта у визначені ним види активів; управляти коштами благодійних фондів; зберігати цінності тощо. За надання довірчих послуг банк стягує плату, розмір якої устанавлюється в договорі між банком та клієнтом.

Питання для самоконтролю до теми 9:

1. Дайте визначення банку з економічної та правової точки зору.
2. Які функції виконують банки?
3. В чому полягають основні принципи діяльності банку?
4. Надайте загальну класифікацію комерційних банків.
5. В яких формах наразі можуть створюватися банки в Україні?
6. Чим відрізняються універсальні банки від спеціалізованих?
7. За якими ознаками може здійснюватися спеціалізація банків?
8. Які операції виконують банки?
9. Яким чином банки формують свої ресурси?
10. Які види банківських ресурсів ви знаєте?
11. Що відноситься до власних ресурсів банку?
12. Які види депозитів ви знаєте?
13. В чому призначення капіталу банку?
14. Охарактеризуйте не депозитні джерела залучення банківських ресурсів.
15. Що таке міжбанківський кредит та з якою метою він застосовується?
16. В яких формах здійснюється рефінансування банків?
17. Які операції банків відносяться до активних?
18. Яким вимогам має відповідати проведення кредитних операцій?
19. За допомогою яких рахунків здійснюється банківське кредитування?
20. Чим спеціальний позичковий рахунок відрізняється від простого?
21. В чому особливість контокорентного рахунку?
22. В чому полягає зміст інвестиційних операцій банку?
23. Охарактеризуйте розрахункові операції банків.
24. За допомогою яких документів здійснюються безготівкові розрахунки?
25. Назвіть основні види касових операцій банків.
26. Чим послуги банків відрізняються від їх операцій?
27. Які види банківських послуг ви знаєте?
28. Які види банківських послуг є найбільш поширеними в сучасній банківській практиці України?

Тести для самоперевірки до теми 9.

1. *Під банківськими ресурсами розуміють:*
 - 1) головний показник здатності банку до подальшого розвитку;
 - 2) кошти, що знаходяться в розпорядженні банків та використовуються для виконання активних операцій з метою отримання доходу;
 - 3) цінності, запаси, грошові кошти, можливості, джерела доходів;
 - 4) кошти, які використовуються для власного самозростання.
2. *Операції з мобілізації ресурсів комерційного банку – це:*
 - 1) пасивні операції;
 - 2) активні операції;
 - 3) інвестиційні операції;
 - 4) ощадні операції.
3. *За джерелами формування банківські ресурси поділяються на:*
 - 1) власні кошти, запозичені кошти та цільові фінансові кошти;
 - 2) основний капітал, залучений капітал та запозичений капітал;
 - 3) регулятивний капітал, додатковий капітал, депозитний та недепозитний капітал;
 - 4) власний капітал, запозичений капітал та резерви і фонди.
4. *До основних груп функцій банку належать:*
 - 1) платіжна, регуляторна, захисна;
 - 2) інвестиційна, трансформаційна, регуляторна;
 - 3) захисна, оперативна, емісійна;
 - 4) платіжно-розрахункова, капіталотворча, кредитно-інвестиційна.
5. *До складу залучених банком коштів входять:*
 - 1) вільні грошові кошти юридичних та фізичних осіб;
 - 2) залишки на поточних та кореспондентських рахунках, депозити та вклади;
 - 3) емітовані банком власні боргові зобов'язання;
 - 4) надані міжбанківські кредити та розміщені депозити.
6. *До запозичених (недепозитних) джерел формування ресурсної бази банку відносяться:*
 - 1) кошти на поточних рахунках клієнтів;
 - 2) емітовані цінні папери власного боргу (облігації, векселі);
 - 3) отримані міжбанківські кредити, в т.ч. за операціями РЕПО;
 - 4) кошти на кореспондентському рахунку банку.
7. *Міжбанківське кредитування доцільно у випадках:*
 - 1) необхідності довгострокового поповнення ресурсної бази;
 - 2) для виконання вимог резервування;
 - 3) задоволення потреб клієнтів у коштах;

- 4) забезпечення ліквідності балансу.
8. *В банківській практиці України використовують такі розрахунки, як:*
 - 1) грошові і матеріальні;
 - 2) готівкові і безготівкові;
 - 3) металеві і паперові;
 - 4) грошові і безготівкові.
9. *Шляхом списання коштів з рахунку платника і зарахування на рахунок продавця на основі розпорядних документів здійснюються:*
 - 1) готівкові розрахунки;
 - 2) безготівкові розрахунки;
 - 3) грошові розрахунки;
 - 4) взаємозалік.
10. *Рахунок, на якому здійснюється облік надходжень та використання коштів клієнта, називається:*
 - 1) депозитний;
 - 2) поточний;
 - 3) валютний;
 - 4) строковий.
11. *До комерційних відносять документи:*
 - 1) векселі, чеки, платіжні картки;
 - 2) коносамент, штурманську розписку, рахунок-фактуру, накладну, страховий поліс;
 - 3) платіжну вимогу та платіжне доручення;
 - 4) заяви на переказ, на акредитив.
12. *До касових операцій не належать:*
 - 1) обмін іноземної валюти через систему обмінних пунктів;
 - 2) видача готівки національної валюти через банкомат;
 - 3) операції з продажу банківських металів;
 - 4) переказ коштів з депозитного рахунку на поточний.
13. *Купівля банком у клієнта права на вимогу боргу – це:*
 - 1) факторинг;
 - 2) лізинг;
 - 3) трастова операція;
 - 4) інвестиційна операція.
14. *Послуги, засновані на довірчих відносинах – це:*
 - 1) гонорарні;
 - 2) факторингові;
 - 3) трастові;
 - 4) лізингові.

Практичні завдання з розв'язаннями до теми 9.

Задача 9.1. Вкладник розмістив на депозитному рахунку 2 700 грн. Визначте, яку суму він отримає через 6 років, якщо процентна ставка складає 9% річних. При цьому розглянути два варіанти нарахування доходу на вкладену суму грошей: а) по схемі простих відсотків; б) по схемі складних відсотків.

Розв'язання:

$$а) FV = PV \cdot (1 + r \cdot n) = 2\,700 \cdot (1 + 0,09 \cdot 6) = 4\,158 \text{ грн.}$$

$$\text{Сума нарахованих відсотків} = FV - PV = 4\,158 - 2\,700 = 1\,458 \text{ грн.}$$

$$б) FV = PV \cdot (1 + r)^n = 2\,700 \cdot (1 + 0,09)^6 = 2\,700 \cdot 1,6771 = 4\,528,17 \text{ грн.}$$

$$\text{Сума нарахованих відсотків} = 4\,528,17 - 2\,700 = 1\,828,17 \text{ грн.}$$

Задача 9.2. Припустимо, що ви купили шестирічний 8% - ний депозитний сертифікат вартістю 1 000 грн. Якщо нараховуються щорічно складні відсотки, яку суму ви одержите після закінчення контракту? Розрахувати суму відсотків.

Розв'язання:

$$FV = PV \cdot (1 + r)^n = 1\,000 \cdot (1 + 0,08)^6 = 1\,000 \cdot 1,5869 = 1\,586,9 \text{ грн.},$$

$$\text{Сума нарахованих відсотків} = FV - PV = 1\,586,9 - 1\,000 = 586,9 \text{ грн.}$$

Задача 9.3. Банк надає підприємству кредит у розмірі 19 млн. грн. під 14% річних відсотків терміном на 5 років на умовах погашення основної частини боргу рівними частками наприкінці кожного року.

Необхідно скласти:

- 1) графік обслуговування боргу за зазначених умов;
- 2) за умови, що банк надає відстрочку основного платежу на 2 роки.

Розв'язання:

Оскільки кредит виданий на умовах погашення основної частини боргу рівними частинами наприкінці кожного року, то суму кредиту поділяємо на кількість років: $19,000,000/5=3,800,000$. Це значення заносимо в стовпчик "Виплата основної частини боргу". Потім нараховуємо 14% на початковий

баланс боргу в першому році ($19,000,000 \times 14\% = 2,660,000$), заносимо це значення в стовпчик "Відсотковий платіж" за перший рік. Складаємо значення цього осередку ($2,660,000$) і значення осередку "виплата основної частини боргу" у цьому ж році ($3,800,000$), отримуємо значення $6,460,000$, яке заносимо в графу стовпчика "Річна виплата" у першому році. Потім з початкового балансу боргу за перший рік ($19,000,000$) віднімаємо виплату основної частини за перший рік ($3,800,000$). Отримане значення записуємо в осередок стовпчика "Кінцевий баланс боргу" на перший рік. В осередок стовпчика "Початковий баланс боргу" на другий рік записуємо кінцевий баланс боргу за перший рік. Далі процедура обчислення аналогічна першому року. Результати зводимо в таблицю:

1) Графік обслуговуванім боргу без надання відстрочки.

Рік	Початковий баланс боргу	Річна виплата	Виплата основної частини боргу	Відсотковий платіж	Кінцевий баланс боргу
1	19,000,000	6,460,000	3,800,000	2,660,000	15,200,000
2	15,200,000	5,928,000	3,800,000	2,128,000	11,400,000
3	11,400,000	5,396,000	3,800,000	1,596,000	7,600,000
4	7,600,000	4,864,000	3,800,000	1,064,000	3,800,000
5	3,800,000	4,332,000	3,800,000	532,000	-

2) Якщо банк надає відстрочку виплати основної частини боргу на 2 роки, то відсотки за кредит необхідно виплачувати постійно. Але сума основної частини боргу розподіляється не на 5, а на 3 роки. Отриманий результат записуємо значення в стовпчик "Виплата основної частини боргу" ($19,000,000/3=6,333,333.3$). Далі процедура розрахунку аналогічна попередній:

Рік	Початковий баланс боргу	Річна виплата	Виплата основної частини боргу	Відсотковий платіж	Кінцевий баланс боргу
1	19,000,000	2,660,000	-	2,660,000	19,000,000
2	19,000,000	2,660,000	-	2,660,000	19,000,000
3	19,000,000	8,993,333	6,333,333	2,660,000	12,666,667
4	12,666,667	8,106,667	6,333,333	1,773,333	6,333,333
5	6,333,333	7,220,000	6,333,333	886,667	-

10. ВАЛЮТНИЙ РИНОК ТА ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ

10.1. Сутність валюти та валютних відносин

Поняття «гроші» та «валюта» не є цілком тотожними. Економічні, політичні, культурні та інші зв'язки між країнами породжують грошові відносини між ними, пов'язані з оплатою отриманих товарів та послуг. Це спричинює появу *валютних відносин*, які обслуговуються за допомогою *валюти*.

Валюта – грошові ознаки іноземних держав, а також кредитні і платіжні інструменти в іноземних грошових одиницях, що застосовуються в процесі міжнародних відносин.

Можна дати більш просте визначення: **валюта** – це грошова одиниця, що використовується як світові гроші, тобто міжнародна розрахункова одиниця.

Існують різні види валют, які можна класифікувати за різними ознаками:

В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ЕМІТЕНТА ВАЛЮТИ:

національна валюта - платіжний засіб певної держави (гривня, долар, фунт стерлінгів тощо)

іноземна валюта - грошові знаки зарубіжних держав та їх кредитні та платіжні засоби (чеки, векселі)

колективна валюта - міжнародні грошові одиниці міжурядових валютно-кредитних організацій (євро, СПЗ)

В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД РЕЖИМУ ВИКРИСТАННЯ:

конвертована валюта

неконвертована валюта

Конвертованими є валюти, які вільно обмінюються на валюти інших країн за курсом, що формується у встановленому порядку, і вільно вивозяться і ввозяться через кордон.

Найбільшу довіру і найширше застосування мають валюти країн з найвищими економічними потенціалами: долар США, євро, японська єна,

англійський фунт стерлінгів. Ці валюти не тільки вільно використовуються у міжнародних платежах, а й вільно накопичуються в резервах міжнародної ліквідності, за що вони дістали назву **резервних валют**.

Неконвертованими є валюти, які неможливо вільно обміняти на іноземні валюти за ринковим курсом, їх ввіз та вивіз жорстко обмежується.

Конвертованою валюта стає не стихійно, а забезпечується державою завдяки значним зусиллям, спрямованим на досягнення товарно-грошової збалансованості, розвиток вільних товарних і валютних ринків, запровадження організаційно-правових основ валютного регулювання тощо.

Конвертованість валюти – це здатність до вільного використання валюти для будь-яких операцій та обміну на інші валюти. Конвертованість може бути:

- *повна* – передбачає можливість вільного обміну на іноземну для всіх категорій власників у будь-якій формі без обмежень;
- *часткова* – означає, що обмін дозволяється лише для певних категорій власників за окремими операціями. Якщо конвертація національної валюти дозволена тільки для нерезидентів, то вона називається *зовнішньою*, а якщо для резидентів – *внутрішньою*. Якщо конвертація поширюється тільки на платежі за поточними операціями, вона називається *поточною*, а якщо тільки на платежі за рухом капіталу – *капітальною*.

ЗАЛЕЖНО ВІД СФЕРИ ТА МЕТИ ВИКОРИСТАННЯ:

валюта оплати -

валюта, якою здійснюють фактичну оплату товарів і послуг згідно з зовнішньоекономічною угодою

валюта кредиту -

валюта, якою за угодою кредитора та позичальника надається кредит

валютні угоди (ціни) -

валюта, в якій встановлюється ціна товару чи послуг в зовнішньоторговельному контракті

Використання валюти для обслуговування зовнішньоекономічних відносин надає останнім специфічної форми **валютних відносин**.

Валютні відносини — це сукупність економічних відносин, які виникають у процесі взаємного обміну результатами діяльності національних господарств різних країн і обслуговуються валютою.

Валютні відносини тісно переплітаються з внутрішніми грошовими відносинами, є їх продовженням, коли вони переходять межі національних митних кордонів. У цей момент національні гроші набувають форми валюти. Тому національний валютний ринок кожної країни є складовою її грошового ринку, валютне законодавство тісно кореспондує з грошовим законодавством.

В залежності від економічного призначення валютних платежів у валютних відносинах можна виділити такі складові:

СКЛАДОВІ ВАЛЮТНИХ ВІДНОСИН:

міжнародні розрахунки за зовнішньоторговельними операціями;

одержання і погашення різних видів міжнародних позичок;

переміщення валюти при здійсненні зовнішніх інвестицій;

переміщення валюти при наданні економічної і технічної допомоги;

операції з купівлі-продажу валюти на внутрішньому і зовнішніх валютних ринках.

В більшості країн світу прийняті спеціальні закони, що регламентують механізм державного регулювання валютних відносин, щоб захистити національні інтереси від неправомірних дій їх внутрішніх і зовнішніх учасників.

10.2. Сутність валютного ринку та основні види валютних операцій

Валютний ринок — це сукупність спеціальних інститутів та механізмів, які у взаємодії забезпечують можливість вільно продавати-купувати національну та іноземну валюту на основі попиту та пропозиції.

Валютний ринок має всі атрибути звичайного ринку: об'єкти і суб'єкти, попит і пропозицію, ціну, особливу інфраструктуру та комунікації тощо.

Об'єктом купівлі – продажу на цьому ринку є валютні цінності, іноземні – для резидентів, коли вони купують чи продають їх за національну валюту, та національні – для нерезидентів, коли вони купують чи продають ці цінності за іноземну валюту. Оскільки на ринку одночасно здійснюють операції обох цих видів, то об'єктом купівлі-продажу водночас є національні та іноземні валютні цінності.

Суб'єктами валютного ринку можуть бути будь-які економічні агенти (юридичні та фізичні особи, резиденти і нерезиденти) та посередники, насамперед банки, брокерські компанії, валютні біржі, які «зводять» продавців і покупців валюти та організаційно забезпечують операції купівлі-продажу.

Ціною на валютному ринку є валютний курс. Він являє собою ціну грошової одиниці даної валюти в грошових одиницях іншої валюти.

Валютний ринок має **власну інфраструктуру** і **широко розвинуту систему сучасних комунікацій**, що забезпечують оперативний зв'язок між усіма суб'єктами ринку не тільки в межах окремих країн, а й у світовому масштабі. Залежно від організації торгівлі валютний ринок поділяється на **біржовий** і **позабіржовий**. На біржовому ринку торгівля валютою здійснюється організовано на спеціальному «майданчику», який називається валютною біржею.

Валютний ринок має свою структуру, яка включає національні (місцеві) ринки, міжнародні ринки та світовий ринок. Вони розрізняються за масштабами

і характером валютних операцій, кількістю валют, що продаються-купуються, рівнем правового регулювання тощо.

Національні валютні ринки існують у більшості країн світу, вони обмежуються економічним простором конкретної країни і регулюються її національним валютним законодавством.

Міжнародні валютні ринки сформувалися у країнах, в яких до мінімуму зведені обмеження на валютні операції (валютні обмеження). Найбільш відомі з таких ринків розташовані в містах: Лондон, Нью-Йорк, Париж, Цюрих, Франкфурт-на-Майні, Сан-Франциско, Торонто, Токіо, Сінгапур, Гонконг та ін.

Розвиток новітніх засобів телекомунікації та інформаційних технологій дає можливість поєднати окремі міжнародні ринки в єдиний **світовий валютний ринок**, який здатний функціонувати практично цілодобово.

Функціонування валютних ринків пов'язано з виконанням ними таких функцій:

ФУНКЦІЇ ВАЛЮТНИХ РИНКІВ			
забезпечення своєчасності здійснення міжнародних розрахунків, страхування валютних ризиків	диверсифікація валютних резервів банків, підприємств, держав, регулювання валютних ресурсів	отримання спекулятивного прибутку учасниками ринку у вигляді різниці курсів валют	регулювання економіки

Вказані функції реалізуються через виконання суб'єктами ринку широкого кола валютних операцій.

Під **валютними операціями** звичайно розуміють будь-які платежі, пов'язані з переміщенням валютних цінностей між суб'єктами валютного ринку.

Ці операції класифікуються за кількома критеріями. Для зручності вони зведені в табл. 10.1.

Класифікація валютних операцій

Ознака класифікації	Види валютних операцій
За терміном здійснення платежу з купівлі-продажу валюти:	<ul style="list-style-type: none"> – касові, або операції з негайною поставкою; – строкові.
За механізмом здійснення операцій:	<ul style="list-style-type: none"> – операції <i>spot</i>; – <i>форвардні</i> операції; – <i>ф'ючерсні</i> операції; – <i>опціонні</i> операції.
За цільовим призначенням:	<ul style="list-style-type: none"> – операції з метою одержання валюти для здійснення платежів за міжнародними розрахунками; – операції з метою страхування від валютних ризиків (операції хеджування); – операції з метою одержання прибутку або спекулятивні операції.
За формою здійснення:	<ul style="list-style-type: none"> – безготівкові; – готівкові.
За масштабами операцій:	<ul style="list-style-type: none"> – оптові (здійснюються між банками); – роздрібні (здійснюються між банками та їх клієнтами).

Касові операції полягають у купівлі-продажу валюти на умовах поставки її не пізніше другого робочого дня з дня укладення угоди за курсом, узгодженим у момент її підписання. Такі угоди можуть передбачати поставку валюти в той же день, на наступний робочий день, проте найчастіше — на другий робочий день. Ця остання угода називається «спот», а касові операції на цій умові — «операції спот». Вони дають можливість їх учасникам оперативно задовольнити свої потреби у валюті на вигідних умовах.

Строкові валютні операції полягають у купівлі-продажу валютних цінностей з відстрочкою поставки їх на термін, що перевищує два робочі дні. Ці операції, у свою чергу, підрозділяються на кілька видів залежно від механізму їх здійснення: форвардні, ф'ючерсні, опціонні та їх похідні.

Характерною особливістю строкових операцій є те, що вони оформляються стандартизованими документами (контрактами), які мають юридичну силу протягом певного часу (від підписання до оплати) і самі стають об'єктом купівлі-продажу на валютних ринках. Ці документи називаються валютними *деривативами*. До них належать передусім форвардні та ф'ючерсні контракти, опціони.

Нижче представлені основні види строкових валютних операцій:

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ СТРОКОВИХ ВАЛЮТНИХ ОПЕРАЦІЙ

Форвардні операції — це купівля-продаж валюти між двома суб'єктами з наступним переданням її в обумовлений строк і за курсом, визначеним у момент укладення контракту. При їх підписанні ніякі аванси, задатки тощо не допускаються.

Ф'ючерсні операції — це купівля-продаж валюти у майбутньому по ціні, зафіксованій на день операції за стандартними уніфікованими контрактами, які здійснюються тільки на біржах та під їх контролем. До остаточної оплати ф'ючерсного контракту він може перепродаватися на біржі, тобто сам є об'єктом валютних операцій

Опціонні операції — це різновид строкових операцій, за яких між учасниками укладається особлива угода, що надає одному з них *право* (але не *обов'язок!*) купити чи продати певну суму валюти в установленій строк (чи протягом певного строку) і за узгодженим сторонами курсом.

Крім цих операцій, на практиці застосовується ряд похідних від них валютних операцій. До таких операцій можна віднести валютні свопи, арбітражні операції та ін.

Валютний своп — це комбінація двох конверсійних операцій з валютами на умовах спот і форвард, які здійснюються одночасно і розраховані на одну й ту саму валюту. Наприклад, на умовах спот долари США негайно продаються, а на умовах форварду у того ж контрагента долари купуються з поставкою через певний строк і за домовленим курсом. Валютний своп забезпечує зворотний рух валютного потоку, що дає можливість ефективно використовувати його

в спекулятивних цілях, для хеджування валютними ризиками та управління валютною позицією банку.

Валютний арбітраж — це комбінація з кількох операцій з купівлі та продажу двох чи кількох валют за різними курсами з метою одержання додаткового доходу. Це типова спекулятивна операція, що розрахована на дохід завдяки різниці в курсах на одному і тому ж ринку, але в різні строки (часовий арбітраж), або в один і той же час, але на різних ринках (просторовий арбітраж).

10.3. Валютний курс та чинники, які на нього впливають

Валютний курс представляє собою ціну грошової одиниці даної країни, яка виражена в грошовій одиниці іншої країни.

Валютний курс, так само, як і ціна будь-якого звичайного товару, має свою вартісну основу та коливається залежно від попиту та пропозиції.

Валютний курс необхідний для виконання наступних операцій:

ВАЛЮТНИЙ КУРС ВИКОРИСТОВУЄТЬСЯ ДЛЯ:

обміну валютами під час торгівлі товарами, послугами, у процесі руху капіталів та кредитів

порівняння цін світових та національних ринків, а також вартісних показників різних країн, виражених у національних або іноземних валютах

періодичної переоцінки рахунків в іноземній валюті фірм та банків

У реальній практиці міжнародних відносин в умовах паперово-грошового обігу у світовій валютній системі використовуються фіксований та плаваючий режими валютного курсу.

В умовах **фіксованого режиму** (fixed rate) валютний курс фіксується до однієї валюти або «кошика» валют.

Плаваючі курси (floating rate) змінюються залежно від попиту та пропозиції на валютному ринку.

У сучасних умовах за фіксованого курсу центральний банк підтримує валютний курс у визначених межах до однієї валюти або до «кошика» валют. Зміни співвідношення попиту та пропозиції іноземної валюти впливають на обсяг золотовалютних резервів країни, та відповідно й на грошову базу.

Плаваючий курс дає змогу нівелювати (певний час) зовнішній вплив та оперативно досягти рівноваги платіжного балансу, забезпечити автономність монетарної політики, але не обмежує інфляцію.

В сучасних умовах викликає необхідність втручання державних органів у сферу міжнародних валютних відносин з метою обмежити коливання валютних курсів шляхом здійснення центральними банками відповідних операцій.

ГОЛОВНІ МЕТОДИ РЕГУЛЮВАННЯ ВАЛЮТНОГО КУРСУ

Валютна інтервенція -

це пряме втручання центрального банку у валютний ринок. Вона зводиться до купівлі та продажу центральним банком іноземної валюти. Центральний банк купує інвалюту, коли її пропозиція надмірна та курс низький, і продає, коли курс інвалюти високий. Таким способом обмежуються коливання курсу національної валюти.

Дисконтна політика

зводиться до підвищення або зниження дисконтної ставки центрального банку з метою вплинути на рух зарубіжних короткострокових капіталів. Підвищуючи дисконтну ставку у періоди погіршення стану платіжного балансу, центральний банк стимулює приплив капіталів з країн, де дисконтна ставка нижча, тобто сприяє поліпшенню стану платіжного балансу.

Методами валютного регулювання, що використовуються традиційно, є *девальвація* та *ревальвація* – зниження та підвищення валютного курсу.

Мета девальвації – зниження офіційного курсу для стимулювання експорту та стримування імпорту. У сучасних умовах девальвація та ревальвація не є засобами стабілізації валютного курсу. Вони являють собою лише метод приведення офіційного курсу у тимчасову відповідність з дійсним, що склався на ринку.

Валютний курс, як і будь-яка ціна, змінюється під впливом попиту та пропозиції на валюту. Співвідношення такого попиту та пропозиції залежить від багатьох чинників, які відображають зв'язок валютного курсу з іншими економічними категоріями — вартістю, ціною, грошима, процентом, платіжним балансом та ін.

Розглянемо основні чинники, які впливають на валютний курс.

1. **Величина національного доходу.** Зростання цього чинника зумовлює підвищений попит на іноземні товари, водночас товарний імпорт може збільшувати відплив іноземної валюти.

2. **Темпи інфляції.** Чим вищі темпи інфляції в країні, тим нижчий курс її валюти, якщо не протидіють інші фактори.

3. **Стан платіжного балансу.** Активний платіжний баланс сприяє підвищенню курсу національної валюти, бо при цьому збільшується попит на неї з боку зовнішніх боржників. Пасивний платіжний баланс породжує тенденцію до зниження курсу національної валюти, тому що боржники продають її на іноземну валюту для погашення своїх зовнішніх зобов'язань.

4. **Різниця процентних ставок у різних країнах.** Підвищення процентної ставки в країні стимулює приплив іноземних капіталів, а її зниження заохочує відплив капіталів, у тому числі і національних, за кордон.

5. **Діяльність валютних ринків та спекулятивні валютні операції.** Якщо курс валюти має тенденцію до зниження, то суб'єкти намагаються обміняти її на більш стійкі валюти, що погіршує позиції ослабленої валюти. Валютні ринки швидко реагують на зміни в економіці та політиці, на коливання курсових співвідношень, сприяючи валютній спекуляції та стихійному руху «гарячих» грошей.

6. **Ступінь використання певної валюти на євrorинку і в міжнародних розрахунках** визначає масштаби попиту на цю валюту та її пропозицію. На курс валюти впливає і ступінь її використання в міжнародних розрахунках.

7. **Ступінь довіри до валюти на національному та світовому ринках.** Це визначається станом економіки та політичною обстановкою в країні,

темпами економічного зростання, інфляції, рівнем купівельної спроможності валюти та перспективами їх динаміки.

8. Валютна політика. Співвідношення ринкового та державного регулювання валютного курсу впливає на його динаміку. На ринку складається реальний валютний курс – показник стану економіки, грошового обігу, фінансів, кредиту та ступеня довіри до певної валюти. Державне регулювання валютного курсу спрямоване на його підвищення або зниження виходячи з завдань валютно-економічної політики.

9. Ступінь розвитку фондового ринку, який є конкурентом валютному ринку. Фондовий ринок може залучати іноземну валюту безпосередньо, а також «відтягувати» кошти в національній валюті, які могли б бути використані на валютному ринку для купівлі іноземної валюти.

10.4. Валютні системи та валютна політика

Валютна система — це організаційно-правова форма реалізації валютних відносин у межах певного економічного простору.

Валютні системи поділяються на три види:

ВИДИ ВАЛЮТНИХ СИСТЕМ:

Національні валютні системи

базуються на національних грошах. Виступають складовими грошових систем окремих країн. Визначаються та регулюються загальнодержавним законодавством.

Світова валютна система

форма організації валютних відносин на рівні міждержавних зв'язків. Регулюється міждержавними угодами через міждержавні валютно-фінансові та банківські установи та організації

Регіональна валютна система -

договірно-правова форма організації валютних відносин між групами країн. Регулюється регіональними угодами через регіональні валютно-розрахункові установи

У міру інтеграції національних економік у міжнародні (регіональні) структури та у світову економіку сформувалися й успішно функціонують міжнародні (регіональні) та світова валютні системи, які взаємодіють між собою та з національними валютними системами країн-учасниць.

Важливим призначенням національної валютної системи є розроблення і реалізація державної валютної політики.

Валютна політика – сукупність організаційно-правових та економічних заходів у сфері міжнародних валютних відносин, спрямованих на досягнення визначених державою цілей.

Валютна політика має свої цілі:

ЦІЛІ ВАЛЮТНОЇ ПОЛІТИКИ:

лібералізація валютних відносин у країні;

забезпечення збалансованості платіжного балансу та стабільних джерел надходження іноземної валюти на національний ринок;

забезпечення високого рівня конвертованості національної валюти;

захист іноземних та національних інвестицій у країні;

забезпечення стабільності курсу національної валюти.

Досягнення цілей валютної політики забезпечується через законодавче регулювання валютних відносин (валютне регулювання).

Валютне регулювання — це діяльність держави та уповноважених нею органів щодо регламентації валютних відносин економічних суб'єктів та їх діяльності на валютному ринку. Така регламентація поширюється практично на всі складові валютних відносин та валютного ринку.

Питання для самоконтролю до теми 10:

1. Що таке валюта і чим вона відрізняється від грошей?
2. Які види валют ви знаєте?
3. Яким чином можна класифікувати валюти?
4. Що таке конвертованість валюти та чим вона визначається?
5. Охарактеризуйте зміст валютних відносин.
6. В чому полягає сутність та призначення валютних ринків?
7. Назвіть суб'єкти та об'єкти валютного ринку.
8. Які функції виконують валютні ринки?
9. Які основні операції здійснюються на валютних ринках?
10. Чим строкові валютні операції відрізняються від касових?
11. Що таке валютний курс і з якою метою він використовується?
12. Назвіть основні режими валютного курсу.
13. Якими методами регулюється валютний курс?
14. Які чинники впливають на формування валютного курсу?
15. Що таке валютна система та які види валютних систем ви знаєте?
16. З якою метою розробляється валютна політика та якими є її цілі?

Тести для самоперевірки до теми 10.

1. Договірною-правова форма організації валютних відносин між групами країн:
 - 1) валютна система;
 - 2) світова валютна система;
 - 3) національна валютна система;
 - 4) регіональна валютна система.
2. Співвідношення між грошовими одиницями двох країн, що використовується для обміну під час валютних та інших операцій:
 - 1) спот-курс;
 - 2) форвард-курс;
 - 3) валютний курс;
 - 4) котирувальний курс.

3. Валюта, в якій оплачується товар при зовнішньоторговельній операції:
- 1) валюта кредиту;
 - 2) іноземна валюта;
 - 3) валюта платежу.
4. Дефіцит платіжного балансу впливає на динаміку валютного курсу національної валюти в такий спосіб:
- 1) сприяє стабілізації курсу;
 - 2) сприяє зростанню курсу;
 - 3) сприяє зниженню курсу;
 - 4) не впливає на валютний курс.
5. Зниження курсу національної валюти називається:
- 1) ревальвація;
 - 2) конвертація;
 - 3) девальвація;
 - 4) деномінація.
6. Здатність валюти вільно використовуватися для будь-яких операцій та обміну на інші валюти. — це:
- 1) конвертованість;
 - 2) часткова конвертованість;
 - 3) внутрішня конвертованість;
 - 4) зовнішня конвертованість.
7. Валютні угоди на короткотермінову (до 48 годин) доставку валюти з негайною оплатою, — це:
- 1) спот;
 - 2) форвард;
 - 3) ф'ючерс;
 - 4) своп;
 - 5) опціон.
8. Як називається ситуація підвищення курсу національної валюти:
- 1) деномінація;
 - 2) інфляція;
 - 3) ревальвація;
 - 4) девальвація.
9. Операції з купівлі-продажу іноземної валюти, які надають право купити чи продати валюту в установлений термін — це:
- 1) форварді;
 - 2) опціонні;
 - 3) ф'ючерсні;
 - 4) спотові.

Практичні завдання з розв'язаннями до теми 10.

Задача 10.1. За експортним контрактом фірма отримала валютний виторг у розмірі 12 000 англійських фунтів. Разом з тим, вона повинна заплатити постачальнику сировини за імпортом контрактом 250 000 російських рублів. Який фінансовий результат фірми в гривнях отримала фірма після здійснення розрахунків по контрактах, якщо відомо, що:

$$1 \text{ RUB} = 0,262 \text{ UAH}$$

$$1 \$ = 7,98 \text{ UAH}$$

$$1 \text{ £} = 1,54 \$$$

Рішення:

$$12\,000 \text{ £} = 12\,000 * 1,54 = 18\,480 \$$$

$$\text{Виторг в грн.} = 18\,480 * 7,98 = 147\,470,4 \text{ грн.}$$

$$\text{Витрати на сировину} = 250\,000 * 0,262 = 65\,500 \text{ грн.}$$

$$\text{Прибуток} = 147\,470,4 - 65\,500 = 81\,970,4 \text{ грн.}$$

Задача 10.2. На валютному ринку на визначену дату склалися такі обмінні курси окремих валют до долара США:

Іноземна валюта	Позначення	Пряме котирування	Непряме котирування
Євро	EUR		0,734
Британський фунт стерлінгів	GBP	1,59	
Японська ієна	JPY	0,013	
Шведська крона	SEK		6,67
Швейцарський франк	CHF		0,906
Єгипетський фунт	EGP	0,167	
Бразильський реал	BRL	0,578	
Сінгапурський долар	SGD	0,775	
Угорський форинт	HUF		227,49
Ріал Саудівської Аравії	SAR		3,75
Норвезька крона	NOK		5,68
Українська гривня	UAH		7,98

Необхідно:

- 1) заповнити порожні клітинки таблиці.
- 2) визначити методом крос-курсу такі валютні курси: EUR/GBP; SGD / CHF; NOK /SAR; EGP/ UAH; SEK/ NOK.

Розв'язання:

- 1) Розрахунок невідомих котирувань необхідно здійснити за формулами:

$$\text{Прямий курс} = \frac{1}{\text{непрямий курс}} \qquad \text{Непрямий курс} = \frac{1}{\text{прямий курс}}$$

Отже, таблиця прямого і непрямого котирування буде виглядати так:

Іноземна валюта	Позначення	Пряме котирування	Непряме котирування
Євро	EUR	1,362	0,734
Британський фунт стерлінгів	GBP	1,59	0,629
Японська ієна	JPY	0,013	76,92
Шведська крона	SEK	0,15	6,67
Швейцарський франк	CHF	1,104	0,906
Єгипетські фунти	EGP	0,167	5,99
Бразильські реалі	BRL	0,578	1,73
Сінгапурські долари	SGD	0,775	1,29
Угорські форинти	HUF	0,004	227,49
Ріали Саудівської Аравії	SAR	0,267	3,75
Норвезькі крони	NOK	0,176	5,68
Українська гривня	UAH	0,125	7,98

- 2) Визначаємо крос-курси:

Євро/Британський фунт стерлінгів	EUR/GBP	$\frac{1,362}{1,59} = 0,857$
Сінгапурський долар / Швейцарський франк	SGD / CHF	$\frac{0,775}{1,104} = 0,702$
Норвезька крона / Саудівський ріал	NOK /SAR	$\frac{0,176}{0,267} = 0,659$
Єгипетський фунт / Українська гривня	EGP/ UAH	$\frac{0,167}{0,125} = 1,336$
Шведська крона / Норвезька крона	SEK/ NOK	$\frac{0,15}{0,176} = 0,852$

11. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІ ІНСТИТУТИ ТА ФОРМИ ЇХ СПІВРОБІТНИЦТВА З УКРАЇНОЮ

Міжнародні фінансові інститути створюються на світовому і регіональному рівнях для сприяння економічному розвитку країн – засновників цих організацій. Вони започатковуються на основі багатосторонніх угод між державами, їхнім основним завданням є мобілізація коштів і надання допомоги на кредитних засадах для здійснення важливих економічних проектів.

Міжнародні фінансові інститути поділяються на дві групи:

МІЖНАРОДНІ ФІНАНСОВІ ІНСТИТУТИ	
ВСЕСВІТНІ <ul style="list-style-type: none">• Міжнародний валютний фонд (МВФ);• Група Світового банку:<ul style="list-style-type: none">• <i>Міжнародний банк реконструкції і розвитку;</i>• <i>Міжнародна фінансова корпорація (МФК);</i>• <i>Міжнародна асоціація розвитку</i>	РЕГІОНАЛЬНІ <ul style="list-style-type: none">• Європейський банк реконструкції та розвитку;• Азіатський банк розвитку;• Африканський банк розвитку;• Міжамериканський банк розвитку та інші

11.1 Міжнародний валютний фонд

Міжнародний валютний фонд є провідним світовим фінансовим інститутом, який має статус спеціалізованої установи ООН. Він був заснований на міжнародній конференції в Бреттон-Вудсі в 1944 р., а почав функціонувати у 1947 р.

Основними цілями діяльності МВФ є сприяння розвитку міжнародної торгівлі й співробітництва у сфері валютного регулювання та надання кредитів у іноземній валюті для вирівнювання платіжних балансів країн-членів Фонду.

ОСНОВНІ ЦІЛІ МВФ			
Сприяння міжнародній співпраці в грошовій політиці	Розширення світової торгівлі	Кредитування	Стабілізація грошових обмінних курсів

При наданні кредитів МВФ ставить перед країнами-боржниками деякі політичні та економічні *умови*, які втілюються у програмах перебудови економіки. Цей порядок називається *принципом обумовленості*. Як правило, вказані програми охоплюють заходи, що належать до сфери бюджетно-податкової, кредитно-грошової політики, цінового механізму, зовнішньої торгівлі, міжнародних кредитних та валютно-розрахункових відносин. Вони пов'язані зі зменшенням державних витрат, підвищенням податків і ставки позичкового процента, зміною валютного курсу та ін.

Кожна країна-учасниця, вступаючи у Фонд, робить відповідний внесок, який визначається встановленою *квотою*. Розмір такої квоти, що переглядається з періодичністю у п'ять років, розраховується на основі оцінки економічного потенціалу окремих країн у світовому господарстві. Відносно розміру квот визначається «вага» голосу кожної країни в керівництві Фондом та обсяг її можливих запозичень.

Відповідно до Закону України “Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації розвитку та Багатостороннього агентства по гарантіях інвестицій”, який було прийнято 03 червня 1992 року, Україна стала членом МВФ. *У даний час квота України у Фонді складає 1 млрд. 252 млн. СПЗ (Спеціальні права запозичень - Special Drawing Rights) (після перегляду квот станом на 3.03.11).*

Внесок країни в статутний капітал МВФ здійснюється на 25% в СПЗ або твердій іноземній валюті (долари США, євро, єни, фунти стерлінгів) та на 75% в національній валюті.

У 2008 році в умовах несприятливої ситуації на світових фінансових ринках Україна звернулася до МВФ за фінансовою підтримкою. Результатом стало затвердження МВФ 5 листопада 2008 року програми для України за дворічною угодою «стенд-бай» з обсягом фінансування 16,43 млрд. дол. США (800% квоти України). В рамках програми «стенд-бай» Україні надавалася підтримка з метою сприяння стабільному та справедливому довготерміновому зростанню, яке повинно було б досягатися шляхом втілення в життя визначених заходів економічної політики. Протягом дії програми «стенд-бай» було отримано три транші загальним обсягом 10,6 млрд. дол. США, з яких 4,5 млрд. дол. США було спрямовано безпосередньо до Державного бюджету на фінансування фіскального дефіциту, у тому числі на погашення зовнішніх боргових зобов'язань Уряду України.

Співпраця України з МВФ продовжується й наразі. Так, Рада Директорів МВФ 28 липня 2010 року ухвалила рішення про започаткування нової програми співробітництва для України, в рамках якої Україні буде надано протягом двох з половиною років кредит у розмірі 15,15 млрд. дол. США.

Виділення кредитів МВФ залежить від трьох *основних чинників*:

- потреби в ресурсах для вирівнювання платіжного балансу;
- квоти країни;
- виконання вимог Фонду.

Кредити МВФ використовуються для підтримки курсу національної валюти та для фінансування дефіциту платіжного балансу. Вони покликані пом'якшити економічні труднощі у процесі проведення економічних реформ, які дають змогу забезпечити у перспективі економічне зростання в країні. Але треба пам'ятати, що без проведення програми економічних перетворень фінансова підтримка з офіційних джерел не має сенсу, бо в цьому разі позичкові кошти використовуватимуться на фінансування лише поточних проблем платіжного балансу, які без реформування економіки знову нагромаджуватимуться і перетворюватимуться у додатковий тягар. Нагляд за макроекономічною та валютною політикою країн МВФ здійснює шляхом консультування.

11.2. Світовий банк

Світовий банк являє собою групу споріднених організацій, тому досить часто говорять про *Групу Світового банку*. До неї входять:

- Міжнародний банк реконструкції та розвитку;
- Міжнародна асоціація розвитку;
- Міжнародна фінансова корпорація;
- Багатостороння агенція гарантування інвестицій;
- Міжнародний центр урегулювання інвестиційних конфліктів.

Офіційні **цілі** членів Групи **Світового банку** — зменшення бідності і підвищення життєвих стандартів країн-членів шляхом сприяння економічному розвитку останніх і залучення ресурсів з розвинутих країн до країн, що розвиваються.

Не слід ототожнювати Світовий банк з МВФ. Вони мають різні завдання:

РІЗНИЦЯ МІЖ СВІТОВИМ БАНКОМ ТА МВФ	
МВФ більше концентрує свою увагу на питаннях короткострокової фінансової стабільності в країнах	Світовий банк зосереджується переважно на середньо- та довгострокових проектах структурних та галузевих перетворень в економіках країн

Ось чому, коли йдеться про фінансову стабілізацію в Україні, то це питання насамперед стосується діяльності МВФ. Коли ж мова йде про структурні і галузеві реформи, то тут на перший план серед міжнародних фінансових організацій постає Світовий банк, який концентрує свою увагу на перетвореннях на мікрорівні, на питаннях приватизації, дерегуляції галузевих перетворень, сприяє реформуванню енергетичної галузі, сільського господарства, соціального сектору тощо.

Позики Світового банку є досить привабливим джерелом зовнішнього фінансування як дефіциту державного бюджету, так і реформування економіки України. Фінансові умови, на яких Світовий банк надає позики Україні, є вигіднішими, ніж більшість інших зовнішніх джерел запозичення, доступних для України в даний час.

Найбільшою філією Групи Світового банку є *Міжнародний банк реконструкції та розвитку*. Він є основною позиковою організацією. Це найбільша установа, що надає позики на розвиток країнам з середнім рівнем доходів, а також відіграє роль головного каталізатора щодо фінансування з інших джерел. *МБРР* надає довгострокові позички країнам-членам та гарантує кредити, які надані цим країнам приватними банками та іншими кредиторами на двосторонній основі. Право брати участь у діяльності банку мають тільки члени МВФ. Право голосу в органах МБРР визначається розміром внеску до його капіталу.

Діяльність банку зосереджена на *двох сферах*:

- 1) макроекономічна стабілізація;
- 2) інституційні зміни.

Більш активно МБРР діє в інституційній сфері: надає допомогу в здійсненні приватизації, зміні форм власності, упровадженні антимонопольних заходів та ін. Позики надаються на 15—20 років, включаючи п'ятирічний термін відстрочення платежів.

МБРР отримує більшість своїх ресурсів завдяки операціям на світових фінансових ринках. Банк продає бони та інші гарантії заборгованості пенсійним фондам, страховим компаніям, корпораціям, іншим банкам, а також фізичним особам. До суми позики банку входять комісійні — 0,75% від невибраних залишків кредиту.

Міжнародна асоціація розвитку (МАР) була створена як філія МБРР у 1960 р. з метою зберегти вплив розвинутих західних держав на країни, що розвиваються. МАР надає безпроцентні кредити на строк до 35 – 50 років. Погашення кредитів починається з 11-го року після початку їх використання.

Міжнародна фінансова корпорація (МФК) була організована у 1959 р. з ініціативи США з метою заохочування розвитку приватних підприємств у країнах, що розвиваються. МФК надає кредити високорентабельним приватним підприємствам без гарантії уряду на строк від п'яти до 15 років за умови, що частину акцій компанії-позичальники продають МФК. Рівень процентів відповідає процентам, що існують на міжнародних фінансових ринках.

Багатостороння агенція гарантування інвестицій (БАГП) здійснює страхування капіталовкладень від політичного ризику на випадок експропріації, війни, зриву контрактів.

Міжнародний центр урегулювання інвестиційних конфліктів (МЦУІК) засновано в 1966 р. для сприяння припливу міжнародних інвестицій шляхом створення умов для припинення й урегулювання спорів між урядами та іноземними інвесторами.

11.3. Європейський банк реконструкції та розвитку

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) є регіональним міжнародним банком, що розпочав свою діяльність у 1991 р.

Банк було створено зі спеціальною конкретною *метою* — сприяти структурним перетворенням щодо створення ринкової економіки у країнах Центральної і Східної Європи та країнах-колишніх республіках СРСР. Відповідно до Угоди про створення ЄБРР він діє тільки в тих країнах, які дотримуються принципів багатопартійної демократії, плюралізму і ринкової економіки і запроваджують їх у життя. Дотримання цих принципів ретельно контролюється Банком.

Банк розташований у Лондоні, має статус міжнародної фінансової установи, до складу якої входить 61 член. *В Україні ЄБРР має дипломатичний статус і статус привілейованого кредитора* (тобто кредити ЄБРР виключаються із суми державного боргу при його реструктуризації).

Головною особливістю ЄБРР, що відрізняє його від інших банків розвитку, є підтримка ним саме приватної підприємницької ініціативи. Саме це характеризує сутність діяльності ЄБРР, яка проголошує, що не менше 60% загального обсягу фінансування Банку повинно спрямовуватися до приватного сектору.

Завданнями ЄБРР, що визначають пріоритети його діяльності, є:

ЗАВДАННЯ ЄБРР:

зміцнення фінансового сектору;

сприяння виникненню та розвитку дрібних та середніх підприємств;

допомога у галузі інфраструктури;

підтримка структурної перебудови великих підприємств;

створення сприятливого інвестиційного клімату;

залучення прямих іноземних інвестицій та заохочення спільного фінансування проектів.

Мінімальна сума прямих кредитів, що надаються ЄБРР, становить 5 млн. євро, хоча за певних умов сума може бути скоригована – зменшена або збільшена. Середня сума таких кредитів дорівнює близько 22 млн. євро, строк кредитів – у середньому 5–10 років, у виняткових випадках – 15 років. Процент за кредитами може бути фіксований або плаваючий, установлюється він з маржою до ставки LIBOR.

При підписанні кредитної угоди Банк знімає разовий збір на покриття адміністративних витрат. ЄБРР вимагає відповідного страхового покриття ризиків, при цьому Банк не прагне до придбання контрольного пакета акцій або взяття на себе прямої відповідальності за управління підприємством.

11.4 Банк міжнародних розрахунків

Найстарішою кредитною інституцією регіонального типу є **Банк міжнародних розрахунків** (БМР). Банк було засновано 20 січня 1930 р. відповідно до міжурядових угод. *Основна мета* його створення полягала у врегулюванні проблем платежів Німеччини (після Першої світової війни).

БМР — це своєрідний форум, що сприяє міжнародному співробітництву банків. Він регулярно організовує у себе зустрічі (Базельські зустрічі) представників центральних банків країн-членів та інших центральних банків. Головна мета цих зустрічей — досягнення високого ступеня взаєморозуміння з питань грошово-кредитного й економічного характеру, функціонування світової валютної системи тощо.

БМР створює можливості для роботи різноманітних комітетів (як постійних, так і спеціальних), що вивчають і обговорюють конкретні питання: проблеми міжнародної заборгованості; упровадження фінансових інновацій, удосконалення фінансових інструментів, структури фінансових ринків, банківського нагляду, забезпечення ефективності і стабільності систем внутрішніх і міжнародних платежів і розрахунків тощо.

БМР виконує ряд функцій. Зокрема він:

- здійснює широке коло банківських операцій з метою сприяння центральним банкам в управлінні їх валютними резервами, тобто БМР є банком центральних банків;
- слугує форумом (організатором) міжнародного грошово-кредитного і валютного співробітництва, у рамках якого періодично зустрічаються керівники центральних банків;
- виступає інформаційно-дослідним центром з питань грошово-кредитних та валютно-фінансових відносин..

Як банк центральних банків БМР виконує важливу функцію координатора діяльності цих банків. Водночас не тільки центральні банки-акціонери, а й інші центральні банки (близько 120), а також різноманітні

міжнародні фінансові установи використовують БМР як банк. Крім здійснення взаємних міжнародних розрахунків, він надає усілякі фінансові послуги щодо управління зовнішніми резервами центральних банків.

Під егідою БМР і за його підтримки працюють *три комітети* з розроблення та погодження нормативних банківських стандартів:

- 1) *Базельський комітет з банківського нагляду* — розробляє мінімальні принципи ефективного банківського нагляду;
- 2) *Базельський комітет з систем платежів і розрахунків* — здійснює нагляд за міжнародними розрахунками і розробляє нові механізми міжнародних розрахунків. Найбільш значущими є його рекомендації щодо розрахунків за фінансовими деривативами, урахування системних ризиків тощо;
- 3) *Постійний комітет з єрвоалют* — вивчає і надає рекомендації щодо удосконалення банківського регулювання ринку єрвоалют.

За роки свого існування БМР перетворився на провідний інформаційно-дослідницький центр з монетарних і фінансових проблем. Він збирає і публікує інформацію про стан на міжнародному ринку банківських і фінансових послуг.

Україна не є учасником БМР. Але Національний банк України розглядає можливості щодо організації співробітництва з БМР. Адже Банк міжнародних розрахунків є великою світовою організацією, яка сприяє міжнародному валютно-кредитному співробітництву, є банком центральних банків.

Питання для самоконтролю до теми 11:

1. З якою метою створюються міжнародні фінансові інститути?
2. Яким чином можна класифікувати міжнародні ФКІ?
3. Якими є основні цілі діяльності МВФ?
4. Що являє собою «принцип обумовленості» кредитів МВФ?
5. На які цілі спрямовуються кредити МВФ?
6. Які інституції входять до складу Світового банку?
7. В чому полягають відмінності між кредитами МВФ та Світового банку?
8. Які цілі і основні напрями діяльності ЄБРР?
9. В чому полягає специфіка Банку Міжнародних розрахунків?
10. Членом яких міжнародних фінансово-кредитних інститутів є Україна та з якими з них вона співпрацює найбільше?

Тести для самоперевірки до теми 11.

1. Головною місією та функцією діяльності МВФ є:
 - 1) антикризова допомога країнам-партнерам;
 - 2) постійна допомога країнам-партнерам;
 - 3) емісія міжнародної розрахункової валюти;
 - 4) рефінансування міжнародних проектів.
2. МВФ розпочав функціонувати в:
 - 1) 1944 році;
 - 2) 1945 році;
 - 3) 1946 році;
 - 4) 1947 році.
3. МВФ надає країнам кредити з метою:
 - 1) збільшення національного експорту;
 - 2) збільшення імпорту;
 - 3) збалансування дефіциту платіжного балансу;
 - 4) соціальної стабілізації.
4. Коли Україна вступила до МВФ?
 - 1) в 1992 р.;
 - 2) в 1994 р.;

- 3) в 1996 р.;
 - 4) в 2001 р.
5. *Програми співпраці України з МВФ:*
- 1) програма системної трансформації економіки;
 - 2) програма «стенд-бай»;
 - 3) програма сприяння вступу до ЄС;
 - 4) програма політичної стабілізації.
6. *Квота України в МВФ не виражається в:*
- 1) гривнях;
 - 2) доларах;
 - 3) євро;
 - 4) СПЗ (SDR).
7. *Міжнародний банк реконструкції та розвитку видає кредити на:*
- 1) 3 – 5 років;
 - 2) 5 – 10 років;
 - 3) 15 – 20 років;
 - 4) понад 25 років.
8. *ЄБРР в Україні має статус:*
- 1) головного кредитора;
 - 2) привілейованого кредитора;
 - 3) кредитора останньої інстанції;
 - 4) тимчасового кредитора.
9. *Базельський комітет з банківського нагляду працює під егідою:*
- 1) МВФ;
 - 2) МБРР;
 - 3) ЄБРР;
 - 4) МБР.
10. *Процент за кредитами ЄБРР встановлюється з маржею до ставки:*
- 1) RIBOR;
 - 2) FIBOR;
 - 3) LIBOR;
 - 4) HIBOR.

Практичні завдання з розв'язаннями до теми 11.

Задача 11.1. Сукупна квота країни у МВФ складає 1 568 млн. дол. та 8367 млн. од. національної валюти. Яка максимальна сума кредиту МВФ за резервною позицією за умов відсутності раніше наданих кредитів.

Розв'язання:

Згідно з статутом сума кредиту МВФ за резервною позицією за умов відсутності раніше наданих кредитів не повинна перевищувати 25,0% квоти країни. Таким чином, максимально можливий розмір кредиту у межах резервної позиції складає:

$$1\,568 \text{ млн. дол.} * 0,25 = 392 \text{ млн. дол.}$$

$$8\,367 \text{ млн. нац. од.} * 0,25 = 2\,091,75 \text{ млн. нац. од.}$$

Задача 11.2. Квота країни у СПЗ в МВФ складає 1 785 млн. СПЗ. Сума вже отриманих кредитів МВФ складає 298 млн. СПЗ та 2 685 млн. нац. од.. Розрахунковий курс національної валюти – 6,58 нац. гр. од./СПЗ. Визначити обсяг сукупної квоти країни в МВФ та резервний ліміт кредиту, якщо максимально можлива сума кредиту становить 25% від квоти.

Розв'язання:

Квота країни в МВФ складається на 25% з резервної валюти фонду (СПЗ, долари США) та на 75% - з внеску у національній валюті.

Таким чином, обсяг сукупної квоти країни в МВФ складає:

- в спеціальних правах позики: 1 785 млн. СПЗ.

- в національній валюті: $(1\,785 * 0,75 * 6,58) / 0,25 = 35\,235,9$ млн. нац. гр. од.

Максимальний обсяг кредиту в межах резервного ліміту складає:

- в спеціальних правах позики: $1\,785 * 0,25 = 446,25$ млн. СПЗ.

- в національній валюті: $35\,235,9 * 0,25 = 8\,808,98$ млн. нац. гр. од.

З урахуванням раніше наданих кредитів можливий обсяг кредиту МВФ в межах резервного ліміту становить:

- в спеціальних правах позики: $446,25 - 298 = 148,25$ млн. СПЗ.

- в національній валюті: $8\,808,98 - 2\,685 = 6\,123,98$ млн. нац. гр. од.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України "Про банки та банківську діяльність" від 07.12.2000 // ВВР України. — 2001. — № 5-6. — С. 30.
2. Закон України "Про Національний банк України" від 20.05.99 (зі змінами і доповненнями) // ВВР України. — 1999. — № 29. — С. 238.
3. Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті від 29.03.01 // Дод. до Вісн. НБУ. — 2001. — № 4. — С. 3.
4. Інструкція НБУ "Про порядок регулювання та діяльності банків в Україні від 28.08.2001 // Дод. до Вісн. НБУ. — 2001. — № 9. — С. 3.
5. Інструкції про організацію роботи з готівкового обігу установами банків України від 19.02.01 // Дод. до Вісн. НБУ. — 2001. — № 3. — С. 3.
6. Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні від 19.02.01 // Дод. до Вісн. НБУ. — 2001. — № 3. — С. 29.
7. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» // Урядовий кур'єр від 19.04.2006. — № 75.
8. Алексєєв І.В., Колісник М.К. Гроші та кредит: Навч. посіб. — К.: Знання, 2009. — 253 с.
9. Банківські операції: Навч. посіб. / Ковальчук К.Ф., Вишнякова І.В., Савчук Л.М., Сокиринська І.Г. — Дніпропетровськ: ІМА-прес. — 2010. — 216 с.
10. Банківські операції: Підручник. — 2-ге вид., випр. і доп. / А.М. Мороз, М.І. Савлук, М.Ф. Пуховкіна та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза. — К.: КНЕУ, 2002. — 476 с.
11. Банківські операції: Підручник/За ред. В.І.Міщенко, Н.Г.Слав'янської. — К.: Знання, 2006. — 727 с.
12. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. - 4-е вид., перероб. - К.: Знання, 2004. — 324 с.
13. Гальчинський А.Г. Теорія грошей: Навч. посіб. — К.: Основи, 1998. — 415 с.

14. Гроші та кредит: Підручник. – 3-тє вид., перероб і доп. / М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна та ін.; За заг. ред. М.І. Савлука. – К.: КНЕУ, 2002. – 598 с.
15. Долан Э. Дж. и др. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Пер. с англ. В. Лукашевича и др. — СПб., 1994. — 496 с.
16. Єпіфанов А.О., Маслак Н.Г., Сало І.В. Операції комерційних банків: Навчальний посібник. – Суми: ВДТ «Університетська книга», 2007. – 523 с.
17. Іваненко К.М. Фондовий ринок України. – К.: “Скарбниця”, 2003. – 320 с.
18. Івасів Б.С. Гроші та кредит: Підручник. – Вид. 3-тє, змін. й доп. – Тернопіль: Карт-бланш, К.: Кондор, 2008. – 528 с.
19. Клименко Н.Н. Обіг цінних паперів. – М.: Фінанси і статистика, 2003. – 340 с.
20. Коваленко, В. В. Центральний банк і грошово-кредитна політика [Текст] : навч.-метод. посіб. / В. В. Коваленко, К. Ф. Черкашина. – Суми: ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. – 138 с.
21. Лагутін В.Д. „Гроші та грошовий обіг”: Навч. посіб., 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Т-во “Знання”, КОО, 1999. — 181с.
22. Лагутін В.Д. Кредитування: теорія і практика: Навч. посіб. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 205 с.
23. Примостка Л.О. Аналіз банківської діяльності: сучасні концепції, методи і моделі. – К.: КНЕУ, 2002. – 313 с.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	3
1. СУТНІСТЬ, ПОХОДЖЕННЯ ТА ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ.....	5
1.1. Концепції походження грошей.....	5
1.2. Роль держави у створенні грошей.....	10
1.3. Гроші як загальний еквівалент, абсолютно ліквідний актив та гроші як капітал.....	10
1.4. Види та функції грошей	13
Питання для самоконтролю до теми 1.....	19
Тести для самоперевірки до теми 1.....	20
2. КІЛЬКІСНА ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ ТА СУЧАСНИЙ МОНЕТАРИЗМ.....	22
2.1. Класична кількісна теорія грошей.....	22
2.2. Транзакційний варіант кількісної теорії грошей.....	23
2.3. Кембриджський варіант кількісної теорії грошей.....	25
2.4. Кейнсіанська теорія грошей.....	27
2.5. Монетаризм як сучасний варіант кількісної теорії.....	29
Питання для самоконтролю до теми 2.....	35
Тести для самоперевірки до теми 2.....	36
Практичні завдання з розв'язаннями до теми 2.....	38
3. ГРОШОВИЙ ОБОРОТ І ГРОШОВІ ПОТОКИ.....	41
3.1. Сутність та особливості грошового обороту на макро- і макрорівні.....	41
3.2. Структура грошового обороту.....	43
3.3. Форми безготівкових розрахунків.....	48
3.4. Грошова маса та грошова база.....	52
3.5. Швидкість обігу грошей.....	61
Питання для самоконтролю до теми 3.....	64
Тести для самоперевірки до теми 3.....	66
Практичні завдання з розв'язаннями до теми 3.....	68
4. ГРОШОВІ СИСТЕМИ.....	71
4.1. Суть грошової системи. Елементи грошової системи.....	71
4.2. Основні типи грошових систем, їх еволюція.....	73
4.3. Державне регулювання грошової сфери як необхідність стабільності грошової системи.....	77
Питання для самоконтролю до теми 4.....	81
Тести для самоперевірки до теми 4.....	82

5. ІНФЛЯЦІЯ ТА ГРОШОВІ РЕФОРМИ.....	84
5.1. Сутність і види інфляції.....	84
5.2. Показники вимірювання інфляції.....	89
5.3. Економічні та соціальні наслідки інфляції.....	93
5.4. Грошові реформи та антиінфляційна політика	95
Питання для самоконтролю до теми 5.....	98
Тести для самоперевірки до теми 5.....	99
Практичні завдання з розв'язаннями до теми 5.....	100
6. КРЕДИТ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ.....	102
6.1. Необхідність та сутність кредиту.....	102
6.2. Теоретичні концепції та функції кредиту.....	104
6.3. Форми і види кредитів та фактори їх розвитку.....	108
6.4. Принципи кредитування.....	116
6.5. Позичковий процент та чинники, що впливають на нього.....	119
Питання для самоконтролю до теми 6.....	122
Тести для самоперевірки до теми 6.....	123
Практичні завдання з розв'язаннями до теми 6.....	125
7. ГРОШОВИЙ РИНОК.....	127
7.1. Сутність грошового ринку, його канали та інструменти.....	127
7.2. Структура грошового ринку.....	129
7.3. Формування попиту на грошовому ринку та чинники, що впливають на попит.....	136
7.4. Механізм формування пропозиції грошей.....	142
7.5. Механізм встановлення рівноваги на грошовому ринку.....	145
Питання для самоконтролю до теми 7.....	149
Тести для самоперевірки до теми 7.....	151
Практичні завдання з розв'язаннями до теми 7.....	153
8. ЦЕНТРАЛЬНІ БАНКИ.....	157
8.1. Загальна характеристика центральних банків.....	157
8.2. Функції центральних банків.....	160
8.3. Національний банк України та основні засади його організації.....	165
Питання для самоконтролю до теми 8.....	168
Тести для самоперевірки до теми 8.....	169
Практичні завдання з розв'язаннями до теми 8.....	171

9. КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ.....	174
9.1. Поняття, класифікація та загальна характеристика банків.....	174
9.2. Пасивні операції банків.....	179
9.3. Активні операції банків.....	189
9.4. Розрахунково-касові операції банків.....	193
9.5. Банківські послуги.....	197
Питання для самоконтролю до теми 9.....	201
Тести для самоперевірки до теми 9.....	202
Практичні завдання з розв'язаннями до теми 9.....	204
10. ВАЛЮТНИЙ РИНОК ТА ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ.....	206
10.1. Сутність валюти та валютних відносин.....	206
10.2. Сутність валютного ринку та основні види валютних операцій.....	209
10.3. Валютний курс та чинники, які на нього впливають.....	213
10.4. Валютні системи та валютна політика.....	216
Питання для самоконтролю до теми 10.....	218
Тести для самоперевірки до теми 10.....	218
Практичні завдання з розв'язаннями до теми 10.....	220
11. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНІ ІНСТИТУТИ ТА ФОРМИ ЇХ СПІВРОБІТНИЦТВА З УКРАЇНОЮ.....	222
11.1. Міжнародний валютний фонд.....	222
11.2. Світовий банк.....	225
11.3. Європейський банк реконструкції та розвитку.....	227
11.4. Банк міжнародних розрахунків.....	229
Питання для самоконтролю до теми 11.....	231
Тести для самоперевірки до теми 11.....	231
Практичні завдання з розв'язаннями до теми 11.....	233
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	234